IOANA IULIA OLARU

ARTA PREISTORIEI PE TERITORIUL ACTUAL AL ROMÂNIEI

NOTE DE CURS

EDITURA ARTES

Scanned with OKEN Scanner

IOANA-IULIA OLARU

ARTA PREISTORIEI PE TERITORIUL ACTUAL AL ROMÂNIEI

NOTE DE CURS

Editura Artes
Iași, 2015

Scanned with OKEN Scanner

Tehnodactare: Lavinia German

Colegiul ştiinţific: prof. univ. dr. Jenö Bartos, prof. univ. dr. Petru Bejan, prof. univ. dr. Matei Bejenaru, prof. univ. dr. Valentin Sava, prof. univ. dr. Tereza Sinigalia, prof. univ. dr. Maria Urmă, prof. univ. dr. D. N. Zaharia

COLECŢIA EDUCAŢIONAL-ARTE VIZUALE este coordonată de Cristian Nae

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
OLARU, IOANA-IULIA
Arta preistoriei pe teritoriul actual al României : note de curs / Ioana-Iulia Olaru. - Iaşi : Artes, 2015
Conţine bibliografie
ISBN 978-606-547-270-9

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINS

PREFAȚĂ **5**
INTRODUCERE **7**
CULTURILE PREISTORIEI **10**
A. ARTA EPOCII PIETREI **13**
ARTA NEOLITICULUI
1. ARTA NEOLITICULUI PROPRIU-ZIS 14
a) ARTA NEOLITICULUI TIMPURIU (VECHI) 16
b) ARTA NEOLITICULUI DEZVOLTAT (TÂRZIU) 25
2. ARTA ENEOLITICULUI (CHALCOLITICULUI) 33
a) ARTA ENEOLITICULUI TIMPURIU 34
b) ARTA ENEOLITICULUI DEZVOLTAT 55

B. ARTA EPOCII METALELOR **104**
I. ARTA EPOCII BRONZULUI **105**
1. ARTA PERIOADEI TIMPURII A EPOCII BRONZULUI 107
2. ARTA PERIOADEI MIJLOCII A EPOCII BRONZULUI 115
3. ARTA PERIOADEI TÂRZII A EPOCII BRONZULUI 134
II. ARTA EPOCII FIERULUI **148**
1. ARTA PRIMEI PERIOADE A EPOCII FIERULUI 149
a) ARTA ÎNCEPUTULUI HALLSTATTULUI (HA A) 150
b) ARTA HALLSTATTULUI TIMPURIU 151
c) ARTA HALLSTATTULUI MIJLOCIU (HA C) 161
d) ARTA HALLSTATTULUI TÂRZIU (HA D) 170
2. ARTA CELEI DE-A DOUA PERIOADE A EPOCII FIERULUI (LATÈNE) 175
a) ARTA ETAPEI DE FORMARE 176
b) ARTA ETAPEI DE RĂSPÂNDIRE 179
c) ARTA ETAPEI DE ÎNFLORIRE (CLASICĂ A CIVILIZAȚIEI GETO-DACICE SAU ETAPA BUREBISTA-DECEBAL) 187
d) ARTA ETAPEI DE STINGERE TREPTATĂ 187
III. ARTA PIESELOR DIN BRONZ ȘI DIN FIER ÎN EPOCA METALELOR **188**
1. ARTA PRELUCRĂRII METALELOR 189
a) ARME 190
b) PIESE DE ARMURĂ 194
c) VASE 196
d) OGLINZI 198
e) APLICE 199
f) PLĂCI DIN FOAIE DE AUR 201

Scanned with OKEN Scanner

2. ARTA PODOABELOR 202
a) BRĂȚĂRI 202
b) DIADEME 205
c) INELE, INELE DE BUCLĂ 206
d) COLIERE 207
e) PANDANTIVE 208
f) FIBULE 210
g) FALERE 211
h) ACE 212
i) CINGĂTORI 213
GLOSAR 215
BIBLIOGRAFIE 223

Scanned with OKEN Scanner

PREFAȚĂ

Cursul universitar *Arta Preistoriei pe teritoriul actual al României* este structurat în câteva părți importante.

În *Introducere*, este discutată problematica perioadei preistorice din aceste locuri, o schemă cronologică – în care sunt cuprinse subperioadele și principalele culturi, precum și limite temporale atunci când e cazul – fiind necesară. În continuare, sunt tratate pe larg cele mai vechi manifestări artistice ale comunităților umane de pe teritoriul României, atât în Epoca pietrei, cât și în Epoca metalelor, prezentate din punctul de vedere al parcursului tuturor domeniilor artelor existente atunci. Exemple și studii de caz ilustrează pas cu pas evoluția artei Preistoriei pe teritoriul țării noastre, de la artefactele Neoliticului propriu-zis, trecând prin Eneolitic, Epoca bronzului, ajungând la cele ale Epocii fierului, perioadă importantă pentru că acum (în Hallstattul mijlociu) începe protoistoria dacilor. ...O artă în care domeniile de referință sunt cel al ceramicii și cel al prelucrării metalelor, la care se adaugă plastica mică.

Un *Glosar* de termeni de specialitate este util în special studenților.

Scanned with OKEN Scanner

INTRODUCERE

Cronologic, ceea ce numim în general Preistorie se referă la perioada cu un început incert, acum cca 2 000 000 de ani în urmă (de când datează primele urme de activitate conștientă a unor hominizi – îndeosebi făurirea primelor unelte); înregistrând un progres lent, epoca străveche se încheie la începutul celei de-a doua perioade a Epocii fierului, Latène (pe teritoriul României: o dată cu apariția daco-geților).

Anevoioase cercetări și descoperiri arheologice au greutatea cea mai mare asupra înțelegerii, reconstituirii și dezvăluirii universului strămoșilor noștri îndepărtați.

În general, în ceea ce privește periodizarea, societatea primitivă se clasifică în: Epoca pietrei, împărțită în Paleolitic (când are loc formarea societății gentilice) și Neolitic (în care înflorește societatea gentilică), la care se adaugă Epoca metalelor, constituită din Epoca bronzului și Epoca fierului (când se destramă societatea gentilică – în Epoca bronzului și în prima perioadă a Epocii fierului).

Geografic, pe teritoriul țării noastre este vorba despre unitatea spațială carpato-danubiano-pontică – limitată de Dunărea mijlocie și de Tisa la vest și de Nistru la est – căreia îi corespunde seria de civilizații răspândite de-a lungul bazinelor hidrografice carpatice.

Perioade calme au alternat cu perioade de instabilitate provocate de pătrunderi de populații pastorale. Migrații și năvăliri au existat: la începutul Neoliticului, la începutul și la sfârșitul Epocii bronzului, în prima Epocă a fierului.

Vom vedea în continuare cum încă din Neolitic – epocă de revoluție a modului de viață dar și de gândire imaginativă a omului – o civilizație remarcabilă a înflorit pe aceste meleaguri, diferite arii de locuire, bine conturate, diferențiindu-se, fenomen care va continua în toată aria carpato-balcano-dunăreană. Au avut loc permanente schimbări și restructurări etno-culturale, în cadrul fenomenului de fuzionare a autohtonilor cu noii veniți din stepele nord-pontice îndeosebi. Asimilarea populațiilor locale și a culturii lor de către migratori se reflectă în noile sinteze culturale. Toate aceste arii de civilizație atestă evoluția nivelului de trai: prin locuințe construite la suprafața solului, în lunci dar și în locuri înalte, înconjurate uneori de șanțuri, printr-o producție tot mai largă de ceramică, printr-o elegantă și expresivă plastică mică, prin unelte și arme tot mai bune, prin practicarea păstoritului, prin agricultură incipientă,

Scanned with OKEN Scanner

printr-o muncă tot mai organizată, cu un randament din ce în ce mai bun. Iar pe plan social, ia naștere, spre Epoca bronzului, organizarea tribală.

Oricum, dovezile materiale neolitice nu pot fi reduse la simple efecte în mijloacele de producție (chiar dacă acestea sunt în mod radical superioare perioadei precedente). Ne-o spun abstractizarea, stilizarea, simbolismul, sensibilitatea de care dau dovadă meșterii primitivi, care ne-au lăsat o moștenire artistică fascinantă.

Ulterior, deși Epoca bronzului este un regres artistic față de Neolitic (cel puțin în tehnica olăriei), inventarea aliajului de aramă și cositor (înlocuit cu antimoniu sau plumb) permite salturi evolutive: în agricultură (apare plugul de lemn), în marea varietate de tipuri ceramice, iar metalurgia ajunge la o deplină stăpânire a meșteșugului, ceea ce permite confecționarea de arme și de podoabe, mărturie stând depozitele cu mii de piese (apar și tezaurele tribale – dovezi ale avuției societății). Este o epocă ce spre sfârșitul ei înregistrează noi mișcări de populații, marea migrație egeică, grupuri de populații din Europa Centrală înaintând spre teritoriul actual din estul fostei Iugoslavii și al Ungariei.

De la Epoca bronzului la cea a fierului se constată continuitatea culturală și etnică, noua perioadă fiind caracterizată prin absența marilor tulburări în zona carpato-balcanică, pătrunderile fiind limitate la mici zone. Uniunile de triburi sunt permanente și tot mai puternice acum, în Epoca fierului, populația însăși sporind ca număr. Apare o serie de culturi noi. Prima Epocă a fierului – care anticipează înfloritoarea cultură dacă autohtonă din a doua perioadă – este marcată de marea dezvoltare a forțelor de producție și de așezări fortificate. Vasele ceramice din Epoca metalelor dovedesc însușirile artistice ale geto-dacilor, iar podoabele, armele și vasele din metal impresionează prin finețe și demonstrează o deosebită măiestrie a realizării și a decorării.

Scanned with OKEN Scanner

CULTURILE PREISTORIEI

EPOCA PIETREI

– PALEOLITIC (700 000 – 10 000/8 000 î.Hr.)
- – INFERIOR
- – MIJLOCIU — gr. musterian cuarţitic
- – SUPERIOR (ÎNC. PREIST. ARTEI) (42 000/35 000 – 10 000 /8 000 î.Hr.) — cult. de tip aurignacian; gravettian

– EPIPALEOLITIC (13 000 – 9 500/9 000 î.Hr.) — tardigravettian

– MEZOLITIC (9 000/8 000 – 7 500/7 000/6 500 î.Hr.) — tardenoasian; cult. Schela Cladovei

– NEOLITIC (6 600/5 500 – 2 500 î.Hr.)

– NEOLITIC PROPRIU-ZIS

– TIMPURIU (VECHI)
- gr. cult. Gura Baciului-Cârcea (cultura Precriș)
- cult. Starčevo-Criș
- gr. cult. Ciumești-Pișcolț

– DEZVOLTAT (TÂRZIU)
- fondul Vinca — cult. Vinča (+ *cult. Banatului*; gr. cult. Parța; gr. cult. Bucovăț; compl. cult. Lumea Nouă); cult. Dudești; cult. Hamangia incipientă
- fondul ceramicii liniare — varianta Tisa; faza ceramicii liniare cu capete de note muzicale

– ENEOLITIC (CHALCOLITIC)

– TIMPURIU
- gr. cult de or. merid. — cult. Vinča târzie (+ gr. cult. Turdaș; gr. cult. Rast; gr. cult. Iclod); cult. Vădastra; cult. Boian; cult. Hamangia
- gr. cult. de or. est-centr. europ. — cult. Tisa
- cult. Precucuteni
- asp. cult. Stoicani-Aldeni

– DEZVOLTAT
- cer. pict. cu grafit — cult. Gumelnița; cult. Sălcuța
- cer. pict. cu dif. culori — cult. Petrești; cult. Cucuteni; gr. cult. Suplac; compl. cult. Sălcuța IV-Băile Herculane-Cheile Turzii-Hunyadihalom
- cer. nepict. — cult. Românești-Tiszapolgár; cult. Gornești-Bodrogkeresztúr; gr. cult. Cernavoda I; gr. cult. Decea Mureșului

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

EPOCA METALELOR

– EPOCA BRONZULUI
2 500/2 000/1 800 – 1 200/1 150/1 000/ 850/700 î.Hr.)

– EP. TIMPURIE
- cult. Horodiștea-Folteşti
- cult. Cernavoda II
- cult. Cernavoda III
- cult. amforelor sferice
- bl. cult. Baden-Coţofeni
- gr. cult. Şoimuş
- gr. cult. Roşia
- gr. cult. Copăceni
- gr. cult. Livezile
- gr. cult. Jigodin
- gr. cult. (*cultura*) Schneckenberg
- cult. Glina
- gr. cult. Edineţ

– EP. MIJLOCIE
- cult. Monteoru
- cult. Costişa
- cult. Wietenberg
- cult. Otomani
- cult. Suciu de Sus
- cult. Periam-Pecica (*cultura Mureş*)
- cult. Vatina
- gr. cult. ceramic Balta Sărată
- cult. Verbicioara
- cult. Tei

– EP. TÂRZIE
- ultimele două faze ale cult. Tei: gr. cult. Govora-Fundeni
- asp. târziu al cult. Verbicioara
- cult. Gârla Mare-Cârna
- gr. cult. Žuto-Brdo
- cult. Cruceni-Belegiš
- ultima fază a cult. Otomani
- ultima fază a cult. Suciu
- cult. Noua
- cult. Coslogeni
- compl. cult. Zimnicea-Plovdiv

– EPOCA FIERULUI
(1 150/1 000 – 50/70 î.Hr.)

– HALLSTATT – ÎNC. HA.

– HA. TIMPURIU
- or. cu cer. canelată
  - cult. Gáva-Holihrady
  - oriz. cu cer. can. din S-V şi S României
    - gr. cult. Susani
    - gr. cult. Bobda
    - gr. cult. Ticvaniu-Mare-Karaburma III
    - gr. cult. Moldova Nouă
    - gr. cult. Hinova
    - gr. cult. Gornea-Kalakaca
  - cult. Corlăteni-Chişinău
- compl. Ha. timp. cu cer. inciz. şi imprim.
  - cult. Babadag
  - gr. cult. Soicani
  - gr. cult. Insula Banului
  - gr. cult. Cozia

– HA. MIJLOCIU (ÎNC. PROTOIST. DACILOR) (850/800 – 650 î.Hr.)
- cult. Basarabi

– HA. TÂRZIU
- gr. cult. Bârseşti-Ferigile
- gr. cult. Ciumbrud

– LATÈNE (GEŢI ŞI GRECI; GETO-DACII)

– ET. DE FORM.

– ET. DE RĂSP.
- cult. Poieneşti-Lukaševca

(– ET. DE ÎNFLOR. – CLAS. SAU ET. BUREBISTA-DECEBAL – ET. DE STING.)

A. ARTA EPOCII PIETREI

Epoca pietrei este numită astfel pentru că ea reprezintă perioada în care omul folosea preponderent piatra pentru confecționarea uneltelor. Clasificată în Paleolitic (Perioada pietrei neșlefuite, Epoca veche a pietrei); Epipaleolitic/Mezolitic (Epoca mijlocie a pietrei) și Neolitic (Perioada pietrei șlefuite, Epoca nouă a pietrei), aceasta se dezvoltă de-a lungul unei mari perioadei din istoria omenirii, cu importante schimbări ce au influențat evoluția omului.

Scanned with OKEN Scanner

ARTA NEOLITICULUI (CCA 6 600/5 500 – 2 500 Î.HR.)

1. ARTA NEOLITICULUI PROPRIU-ZIS (CCA 6 600/5 500 – CCA 3 800/3 700/3 500 Î.HR.)

Mai scurtă decât cea paleolitică dar mult mai dinamică, întreaga perioadă a Neoliticului (o denumire mai modernă este cea de Neo-eneolitic) este caracterizată prin tehnica superioară a șlefuirii pietrei și prin producerea ceramicii.

În Neolitic, oamenii încep să creeze și să aprecieze frumosul (scopul artei paleolitice nu fusese unul estetic).

Pe teritoriul României, această perioadă s-a întemeiat pe fondul Neoliticului pătruns dinspre sudul Pen. Balcanice, noile culturi intrând în contacte suficient de violente – cu Mezoliticul găsit aici – pentru a duce la distrugerea populațiilor acestuia din urmă. Așadar, primele culturi neolitice aparțin populațiilor de origine meridională, cu caracter pre-indoeuropean; sfârșitul civilizației neolitice se va produce treptat, prin invazia unor triburi răsăritene, venite din stepele nord-pontice.

Transformarea omului – din vânător și culegător, în agricultor și păstor – nu s-a putut produce fără șlefuirea uneltelor, anterior doar cioplite. Va fi fost întrebuințată la un moment dat și arama, dar dominante sunt uneltele litice. Comunitățile devin stabile, sedentare, în așezări permanente, cu economie cu caracter producător. În întreaga perioadă neolitică se va răspândi cultul Marii Zeițe-Mame, precum și cultul fecundității și fertilității, mărturie stând figurinele zoomorfe, dar și antropomorfe acum, precum se generalizează și cultul morților (ambele sporadice în perioada paleolitică). Așa cum ne-o dovedesc reprezentările, exista o viață spirituală complexă, sistemul religios fiind de tip dual, organizat în jurul a două personaje-simbol: cel feminin, Mama Universală, zeitatea care subordonează cosmosul, dar și simbol al fecundității, și cel masculin, încarnat la început de Taur, apoi, treptat, și cu reprezentare antropomorfă, subordonat și în relație de filiație cu divinitatea feminină. Credințele privind moartea nu ne sunt foarte cunoscute: probabil se credea într-o existență de după moarte, fapt pentru care oamenii își îngropau morții cu podoabe și obiecte pe care le considerau trebuincioase într-o altă viață. Inhumația începuse a fi practicată încă din Paleoliticul mijlociu: când corpul fusese depus ghemuit sau întins și existaseră diverse ritualuri de înmormântare.

Decorativismul este caracteristica principală a artei neolitice de pe teritoriul României, cu particularități ale fiecărei perioade. În tot Neoliticul de altfel, se va generaliza caracterul continuu al unui decor ca un *covor fără sfârșit*, reflectând acel *horror vacui* în care ornamentul acoperă

Scanned with OKEN Scanner

întreaga suprafață de decorat, fără să lase spații libere. După cum vom vedea, abstractizarea, prezentă încă din Neolitic în activitatea artistică omenească, va constitui treptat una dintre caracteristicile acestei perioade: abstragerea din realitatea figurativă a unor scheme în vederea obținerii unor simboluri ale lumii care cunoscuse un nou mod de viață. Despre abstractizare putem vorbi atât în ceea ce privește forma – stilizată într-un grad și într-un mod diferit față de epoca paleolitică –, precum și în privința decorului – geometric. Așadar, este vorba despre o dezvoltare a mijloacelor de expresie pe care omul le găsește pentru a da glas vieții sale interioare, geometrizarea purificată – și abstractizarea, în general – reprezentând, față de realismul anterior, o lărgire a simțului estetic.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

a) ARTA NEOLITICULUI TIMPURIU (VECHI) (MIL. AL VI-LEA – PRIMA PARTE A MIL. AL V-LEA Î.HR) (CCA 6 600/5 500 – 5 500/4 500 Î.HR.)

Principala ocupație a omului în prima perioadă neolitică era cultivarea plantelor, comunitățile fiind mereu în căutarea noilor terenuri fertile (*agricultură nomadă*), ceea ce ducea la desprinderea unor grupuri și *roirea* lor pe spații mai mari sau mai mici, curentul neolitizării difuzându-se din sud spre nord (din spațiul anatoliano-egeo-balcanic, spre Dunăre și Carpați). Acolo unde se stabileau, comunitățile neolitice sudice influențau, prin asimilație sau aculturație, populațiile locale epipaleolitice, cele din urmă perpetuând și elemente culturale tradiționale, ceea ce a dat naștere în Balcani mai multor culturi și grupuri culturale.

Etapa de formare a celor două tipuri culturale (cel al primelor comunități neolitice cu ceramică stabilite în zona balcano-carpatică, precum și cel în care are loc sinteza acestora cu grupurile epipaleolitice autohtone) este o perioadă de răspândire a cultului Marii Zeițe-Mame, de definire, pe plan artistic, a viitoarelor tipuri iconografice, precum și de conturare a tendinței stilistice a întregului Neolitic: cea a stilizării prin geometrizare.

Două tipuri culturale diferite caracterizează Neoliticul timpuriu de pe teritoriul României. Cel dintâi, **grupul cultural Gura Baciului-Cârcea (cultura Precriș)**, îl va prefața pe următorul, **cultura Starčevo-Criș**, la cele două adăugându-se un grup aparte, **Ciumești-Pișcolț**. Cel dintâi, **grupul cultural Gura Baciului-Cârcea (cultura Precriș)**, aparține primelor comunități neolitice cu ceramică stabilite în zona balcano-carpatică; numele îi este dat de o așezare din zona orașului Cluj-Napoca și de o așezare de lângă Craiova (jud. Dolj), la care se adaugă și descoperiri la Ocna Sibiului, la Seușa (jud. Alba), la Miercurea Sibiului (jud. Sibiu) și în Oltenia. Al doilea tip cultural este reprezentat de **cultura Starčevo-Criș** (numită astfel după o localitate de lângă Belgrad și după descoperirile din bazinul Crișurilor), cea mai unitară și mai întinsă cultură neolitică, născută din adaptarea și sinteza comunităților sudice ajunse aici, cu grupurile epipaleolitice locale. În nord, comunitățile Starčevo-Criș au intrat într-un proces de sinteză cu cele epipaleolitice din Europa Centrală, care s-au impus, și vor da naștere ulterior, în Neoliticul dezvoltat, complexului cultural al ceramicii liniare. Această cea mai veche cultură neolitică de pe teritoriul României, cultura Starčevo-Criș, este răspândită și în Ungaria, Serbia și în nordul Bulgariei, iar la noi va avea variante locale și în Moldova

(unde anterior existaseră, și aici, doar locuiri sporadice epipaleolitice). Numit după două localități din Satu Mare, **grupul cultural Ciumești-Pișcolț** este un grup care aparține orizontului timpuriu cu ceramică pictată și cu incizii liniare din bazinul Tisei, cu strânse legături în sud-estul Slovaciei și în nord-estul Ungariei, regăsit și în nordul Moldovei, și este o tendință de transformare a culturii Starčevo-Criș într-o nouă cultură, de tip liniar-ceramic; evoluția acestuia se va extinde și în Neoliticul târziu.

AȘEZĂRILE

În Neoliticul timpuriu, continuă încă și locuirea în peșteri, ca în Paleolitic (Clisura Dunării, jud. Hunedoara, jud. Bihor), dar așezările încep a fi stabile, amplasate pe terase joase, în apropierea surselor de apă; sunt răsfirate și deschise (deși sunt semnalate și încercări de fortificații, cu mici șanțuri: Cârcea, Schela Cladovei, Gornea – dar aceasta doar în fazele mai târzii, iar eficacitatea caracterului defensiv al lor nu este foarte certă). Ca locuințe, predominau bordeiele; mai rar se întâlneau colibele construite la suprafață. Oricum, încep să se manifeste în Neoliticul timpuriu formele elementare de arhitectură: tehnica construcției și gândirea rațională: un plan geometric, o geometrie a ordonării volumelor.

În **grupul cultural Gura Baciului-Cârcea (cultura Precriș)**, așezările (amplasate în locuri retrase, dar în preajma apelor, pe terase neinundabile) erau întinse, compacte, stabile, nefortificate, cu locuințe răsfirate: bordeie curboliniare, adâncite parțial în pământ sau colibe de suprafață, cu o singură încăpere, alcătuite din pari și împletituri lutuite, fără podele amenajate.

Așezările **culturii Starčevo-Criș**, nu foarte mari (300-400m/40m), în general erau nefortificate, dar erau apărate, în fazele târzii doar, cu mici șanțuri, foarte rar cu palisadă, despre care aminteam mai sus: Cârcea, Ostrovu Golu, Schela Cladovei, Dudeștii Vechi. Erau amplasate în locuri joase, în pante sau pe terasele mai înalte ale cursurilor de apă, pe malurile apelor, dar și în peșterile locuite și în Paleolitic sau în adăposturi sub stâncă. Locuințele sunt puține (3-8), relativ distanțate între ele. Erau la început în forma bordeielor adâncite, rectangulare cu colțuri rotunjite, cu acoperiș în două ape, la care se adaugă semibordeiele (colibe) (adâncite parțial), cu timpul apărând locuințe de suprafață, cu schelet din pari și cu podea din piatră lipită cu lut. În Moldova, peste 150 de așezări ale culturii Criș au fost găsite: plasate în locuri ferite, pe terasele inferioare și medii ale

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

râurilor, mai rar pe locuri înalte: așezări de tip concentrat (în *cuiburi*), cu locuințe dispuse la întâmplare.

Despre credințele în ceea ce privește moartea, nu știm foarte multe. În Neoliticul timpuriu, mormintele erau grupate mai puțin în necropole și, mai mult, înmormântările se efectuau în perimetrul așezărilor, morții fiind îngropați împreună cu resturi ale ospățului funerar (probabil datorită credinței într-o existență după moarte), în morminte izolate, așa cum sunt cele din cultura Starčevo-Criș, în interiorul locuințelor (Bedehaza, Cipău, Cluj, Gura-Baciului). Dar este de menționat că în grupul Gura Baciului-Cârcea a apărut pentru prima dată ritul incinerației.

CERAMICA

Tehnic, în perioadele de început ale Neoliticului, nivelul ceramicii este relativ primitiv, cu ardere reducătoare, incompletă, la temperaturi joase și în cuptoare simple – gropi de ardere; iar formele sunt adesea simple și grosolane (mai ales la început).

Originile ceramicii grupului cultural Gura Baciului-Cârcea și ale culturii Starčevo-Criș se găsesc la sud de Dunăre. Dar în regiunea greco-tesalică, acolo unde pare a fi leagănul culturii Criș, cultura Protoseskło era deja atestată cu un înalt grad de dezvoltare, originile sale îndepărtate putând fi căutate astfel în primele culturi neolitice din Asia Anterioară.

Grupul cultural Gura Baciului-Cârcea (cultura Precriș). Ceramica sa fină avea lustru puternic, era angobată, dar exista și ceramică grosieră, uzuală, cea din urmă având pereții mai groși (1cm), un procentaj mai mare de nisip și pietricele în componența pastei, tratare mai puțin îngrijită a suprafeței și dimensiuni mai mari. Caracteristica acestei culturi este însă ceramica fină, cu pictură albă aplicată pe fondul brun-roșcat sau roșu-gălbui, dar și brun-cafeniu al vasului, dar există și ceramică monocromă (Șeușa – *La cărarea morii*). Formele sunt scunde: globulare, sferice și semisferice, precum și tronconice, vase cu picior scund, cilindric sau chiar lobat (tipul de vas cu picior fiind găsit doar la Cârcea), dar întâlnim și forme deosebite. Buza vaselor poate fi și rotunjită, dar și îngustată spre extremitate, în muchii drepte, oblice, sau chiar modelată plastic prin impresiuni cu degetul, ca în exemplele de la Șeușa – *La cărarea morii*. Iar fundul are în general diametru mare, pentru o bună stablitate a vasului. Geometria caracterizează decorul acestei olării, decor pictat înainte de ardere: grupe de două șiruri paralele de puncte sau de pastile lungi, pictate cu îngrijire pe angoba lustruită, cu reflexe metalice (ca în vasele găsite la

Gura Baciului); dar s-au găsit și dungi în zig-zag, în brun-ciocolatiu pe fond alb-gălbui. Un șir de triunghiuri mici albe apar pictate pe fondul roșu-sângeriu, de la care pornește în jos un alt sistem de triunghiuri alternative, realizat din motive liniare, organizate în benzi hașurate. Șirurile de triunghiuri pot fi întrerupte de motive curboliniare. De asemenea, există motivul rețelei sau cel în formă de plasă. Etapa a II-a este caracterizată prin motive triunghiulare liniare maronii sau negre, apoi spiralice, rectilinii. Policromia marchează grupul cultural Cârcea în faza a III-a, cele 3 culori fiind: cafeniu, roșu și alb. Ca motive, sunt întâlnite mai ales spiralele cu capete terminate în formă de cange sau de gheare; spațiile rămase libere, hașurate, primesc și buline, pete, linii scurte, ca accente pentru evitarea monotoniei. Spre sfârșit, spirala degenerează în forme simple: ondulări sau S-uri îmbucate.

Există și ceramică nepictată sau, mai rar, cu decor realizat prin impresiune succesivă cu degetul, ori prin ciupituri de unghie și de deget (stil *pseudo-cardial*), caz în care alveolele sunt mari și dispuse în benzi late sau la întâmplare (față de cultura Starčevo-Criș, unde alveolele vor fi mici, duble și dispuse în spic de grâu. Precum întâlnim în ceramica grupului Gura Baciului-Cârcea și decor realizat prin incizie, de fapt sunt impresiuni lungi, realizate cu un lustruitor, ce par caneluri. Dar găsim și decor plastic, în relief: torțile bandate, butonii aplatizați rotunzi sau alungiți, de pe corpul vasului.

Un exemplu des citat este un bol globular de la Cârcea, păstrat întreg, cu un decor simetric amplasat.

Ceramica grosieră are suprafața exterioară doar netezită, având un aspect zgrunțuros, rugos. Formele sunt: tronconice cu pereți scurți (*tăvi de pește*), oale cu gât evazat, străchini semisferice. Un exemplu este decorul de pe un vas de la Șeușa – *La cărarea morii*.

Cultura Starčevo-Criș. Această cultură are drept caracteristică o ceramică fină, amestecată cu materii organice, nisip și pietricele, lustruită, dobândind chiar luciu (lustrul înlocuiește slipul). Arderea este bună, reducătoare sau oxidant la roșu, iar pereții subțiri sunt rezonanți. Unele vase aparținând olăriei fine au decor pictat înainte de ardere.

O ceramică mai grosieră are pasta poroasă, friabilă, amestecată cu pleavă sau cu nisip, pereți groși (chiar de mai mulți centimetri), și este acoperită cu slip de la negru la gălbui-cărămiziu. Arderea insuficientă face ca în spărtură vasul să fie negru, straturile superficiale fiind diferit colorate.

Tehnica folosea modelarea cu mâna, iar la cupele cu picior, cvadrilobate, părțile erau modelate separat și sudate.

Scanned with OKEN Scanner

Formele sunt: oale globulare cu fund inelar, cupe cu picior, pahare cu picior, cești, străchini, tigăi; ciudat prin asimetrie este vasul cu gât dublu de la Zăuan (jud. Sălaj). Probabil era un vas de cult. Din a doua categorie (a ceramicii grosiere) fac parte: castroane, chiupuri, oale, un exemplu fiind vasul de mari dimensiuni de la Dudești, de forma unui burduf.

Au fost descrise 4 faze în evoluția acestei culturi.

În ceea ce privește tipul de ornamentație pictată, decorul simplu din prima fază dobândește, în fazele a II-a și a III-a, o valoare deosebită, acesta adăugându-se și formelor elegante: vase cu picior, precum o cupă de la Valea Lupului, puternic lustruită, sau vase cu picior treflat sau în 4 arcuri, ca o cupă găsită în aceeași localitate. Pictată înainte de ardere, ornamentația primei faze este redusă la bicromie: motive pictate cu o culoare (adesea alb) pe fond roșu – ca pe cupa de la Schela-Cladovei – sau pe fond alb-crem. Există și exemple cu fond brun. Este o ornamentație armonioasă, întotdeauna simetrică, dispusă pe pântecele vasului și imediat sub buză. În fazele a III-a, a IV-a, la decorul bicrom (cu benzi înguste albe sau cu o rețea de linii încrucișate, pictate pe fond roșu sau castaniu, ori cu ciocolatiu pe fond roșu sau crem ori chiar cu negru pe fond deschis) se va adăuga și ornamentarea tricromă, alb și negru pe brun-roșcat sau roșu, ca în fragmentele găsite la Leț. Motivele sunt: linii frânte în zig-zag sau întretăiate, dar și un triunghi mare conținând triunghiuri sau romburi mai mici, hașurate. Apare acum și spirala, benzile de linii terminându-se în bucle, care se îmbucă cu buclele spiralelor rămase din fond (reduplicare), ca pe vasul descoperit la Cârcea, cu spirale albe pe angobă roșu-brună. În general, decorul este continuu în jurul vaselor (nefiind folosit stilul *cadrelor*). Faza a IV-a este un amestec cu elementele incipiente ale culturilor etapei următoare a Neoliticului (Neoliticul dezvoltat). Pictura dispare.

Celelalte tipuri de ornamentică ale ceramicii Starčevo-Criș – imprimat, incizat sau în relief – nu se ridică la nivelul celui pictat. Totuși, creativitatea meșterului se relevă în soluțiile aplicate pentru a evita monotonia: impresiuni cu unghia (un chiup cu decor în *spice* de la Dudeștii Noi), sau ciupituri ale pastei moi între degete (un vas de la Valea Lupului), ori dungi trasate cu degetele în barbotina moale (ca la un vas de la Cuina Turcului, jud. Mehedinți, modelat cu mâna și decorat cu alveole făcute cu spatula în barbotină). Întâlnim și decor în brâuri alveolare, amplasate în toate direcțiile pe vas, proeminențe plastice – butoni grupați sau izolați –, proeminențe alungite. Motivele sunt șiruri paralele, verticale sau oblice, uneori în combinații cu brâuri alveolare în relief, drepte, șerpuite, în

Scanned with OKEN Scanner

potcoavă. Într-o fază mai târzie, decorul, puternic incizat – alcătuit din linii frânte în zig-zag, combinate cu 4 brâuri alveolare – pare să fi aplicat stilul *cadrelor*, dar de fapt nici despre un stil metopic, precum nici despre un stil *curgător* nu este vorba cu adevărat (fragmente de la Grumăzești).

Există și vase cu decor modelat plastic naturalist: reprezentări antropomorfe: o siluetă feminină, redată realist, cu sânii reliefați și mâini supradimensionate (Dudești), precum și zoomorfe: o siluetă de cerb, cu coarnele și picioarele redate în același plan (în lipsa cunoașterii reprezentării în perspectivă), dar cu măiestrie în surprinderea mișcării.

Grupul cultural Ciumești-Pișcolț. În ceramica acestui grup cultural, deosebirea față de ceramica starceviană (cu care se aseamănă) este în privința decorului cu linii incizate superficial, cu un vârf bont.

Tehnica evoluează de la prima fază la cea de a treia și ultima: de la pasta amestecată cu mâl și pleavă mărunt tocată, bine arsă și bine lustruită, la cea din lut argilos foarte fin, degresat cu resturi organice mărunt tocate, bine arsă, oxidant, cu luciu metalic, și până la ceramica fazei a treia, în care – deși resturile organice au fost înlocuite cu nisip sau cu mâl – suprafața vasului nu mai are luciu metalic, angobarea cu alb este de proastă calitate, arderea fiind slabă.

Și formele olăriei evoluează, de la cele câteva tipuri comune (strachina, castronul, oala, amfora, cupa), la faza mijlocie, în care continuă formele din etapa precedentă, dar apar și forme noi (strachina tronconică, oala cu gât cilindric, corp globular și 4 lobi pe buză, ori vasul cu profil în S, vasul globular, cupa cu picior înalt, profilat sau scund), la care se adaugă formele caracteristice ale ultimei faze (vășciorul cu profil în S, bolul lobat, bolul cu toartă, cupa lobată, strachina lobată, vasul cu picioare).

Pentru prima fază a ceramicii acestui grup cultural, ornamentele pictate continuă motivistica decorului Starčevo-Criș, astfel încât găsim: benzi scurte verticale, linii în zig-zag cruțate în pozitiv prin pictarea câmpului cu negru, benzi unghiulare sub buză, benzi late în unghiuri, ori curboliniare. Există și ornamente realizate prin impresiuni de deget sau de unghie, sau ornamente plastice (butoni, brâuri crestate), precum și incizii.

Faza mijlocie este cea de dezvoltare maximă, care cunoaște o nouă evoluție în ornamentică: în pictură, există o mare varietate stilistică, iar culoarea constă în diferite nuanțe de portocaliu. Motivele sunt: linii curboliniare spiralate îmbucate, triunghiuri, ogive, spații hașurate cu linii vălurite, ca în vasul de la Urziceni, câmpuri de arcade, benzi late în cruce, meandrul, chiar o rețea a fost găsită. În privința altor tipuri de decor (în afara celui pictat): alveolele iau locul ciupiturilor, inciziile formează

Scanned with OKEN Scanner

meandre sau romburi, butonii se întâlnesc în continuare (conici, dubli, cilindrici perforați), uneori se găsesc chiar un fel de umflături împinse dinăuntrul vasului.

Faza târzie este una de decădere: ornamentele pictate sunt greu de precizat (benzi în ogive, benzi paralele verticale, oblice sau orizontale), angobarea cu alb ca fond a ajuns până la noi doar ca urme sporadice (deși era des întâlnită); ornamentele incizate sunt foarte rare, cele în relief sunt doar în forma unor proeminențe conice, unele perforate. Motivele pictate ale acestei faze sunt în relație cu prima fază a culturii Tisa.

PLASTICA MICĂ

Deocamdată, decorul lipsește pe toate figurinele, exclusiv feminine în ceea ce privește figurinele antropomorfe, ale acestei etape neolitice timpurii. Și în ceea ce privește formele, modelarea este simplă, rudimentară, atât în privința figurinelor antropomorfe, cât și a celor zoomorfe – acestea din urmă fiind foarte schematizate și cu aspect de simple încercări.

Cele mai vechi reprezentări sunt micile statuete din piatră aparținând **grupului cultural Gura Baciului (cultura Precriș)** (cu analogii în cultura tesalică Protoseskło): un tors de femeie și un patruped, găsite la Gura Baciului, bine modelate. Plastică zoomorfă a fost găsită și la Șeușa – *La cărarea morii*: un idol reprezentând un bovideu acefalic. De asemenea, tot aici s-au găsit și mici altare de cult fragmentare. O amuletă dintr-un bordei de la Miercurea Sibiului – Petriș înfățișează un idol-*bucranium*, cu coarnele și coada rupte, corpul rotunjit, stilizat.

În cadrul statuetelor antropomorfe ale **culturii Starčevo-Criș** (din lut ars, dar și din piatră), există mai multe tipuri în ceea ce privește forma: unele sunt caracterizate prin steatopigie puternică, tors plat și bazin proeminent (s-au păstrat părțile inferioare ale corpurilor), altele, tot fragmentare, sunt acefalice, au corp cilindric, gât scurt și gros, tors dreptunghiular și spate plat, brațe ieșite orizontal, picioarele probabil nu au fost modelate, sânii sunt reliefați, conici, iar un al treilea tip are corpul ca o coloană, cu gâtul lung și subțire, sâni conici (exemple fiind figurine de la Homorodul de Sus). Mici statuete antropomorfe aparținând culturii Criș au fost găsite și la Balș (jud. Iași), în formă de coloană, la Dudeștii Vechi (jud. Timiș), unele figurine au și capul reliefat, la Leț, com. Boroșneul Mare (jud. Covansa), unde idolul în formă de *ghioagă* are capul cu nasul și ochii indicați, și cu puncte incizate pe margine; la Suplacu de Barcău (jud. Bihor),

Scanned with OKEN Scanner

cele 3 figurine, lucrate dintr-o pastă roșie-cărămizie, cu tente cenușii, cu paiete de mică, au corpurile alungite, cu detaliile feței marcate prin incizii, sâni mici, bombați, picioarele despărțite prin incizii. La Perieni (jud. Vaslui), figurinele au capul în formă triunghiulară (de influență sudică, formă mai rar întâlnită în această cultură) și gât înalt, steatopigie pronunțată și picioarele lipite.

Venus de la Zăuan (jud. Sălaj) combină steatopigia șoldurilor cu corpul alungit în formă de coloană. Față de restul statuetelor Criș, armonia și măiestria stilizării acestei mici piese duc gândul spre hieratismul idolilor monumentali neolitici, analogii putându-se face cu statui descoperite în sanctuare la Madjare, Macedonia (aparținând culturii Starčevo) sau la Kökénydomb, Ungaria (aparținând culturii Tisa).

Și alte figurine (Homorodul de Sus) au capul alungit și nasul reliefat, iar ochii, când există, sunt redați prin două puncte incizate.

O mască miniaturală de cult de la Zăuan, păstrată fragmentar (fața), avea probabil formă conică răsturnată. Împreună cu *Venus de la Zăuan*, masca a fost descoperită într-un posibil complex de cult, fiind o piesă de cult și ea.

...Ca, de altfel, și idolii descriși mai sus: imagini și efigii ale Marii Zeițe-Mame...

Figurinele zoomorfe sunt bine modelate, cu coarne arcuite, ori cu capul stilizat, ca ierbivorul din teracotă de la Ostrovul Banului, Drobeta Turnu-Severin, ca tăurașul de la Foeni, ca mistreții de la Zăuan.

Interesantă este o piesă fragmentară de la Suplacu de Barcău (jud. Bihor), modelată sumar, în formă dreptunghiulară (aplatizată) cu colțurile rotunjite, cu 7 orificii inegale pe o parte și pe alta, ce primeau probabil pene. Simbolizează poate ideea de *pasăre-suflet*, ori divinitatea *femeie-pasăre.*

Se cunosc și modele miniaturale de mobilier ale acestei culturi (tot cu scop ritualic): suporturi, măsuțe, un exemplu fiind descoperit la Dudești (aparținând însă culturii în discuție, Starčevo-Criș), un suport cu 4 picioare.

ARTA METALELOR

Încă de la sfârșitul Neoliticului timpuriu, în timpul culturii Criș, sunt descoperite și pe teritoriul țării noastre proprietățile aramei, dar deocamdată începuturile sunt puține: unelte și mici podoabe, lipsite de decor, ele neînscriindu-se astfel în arta Neoliticului. Două piese mici din

Scanned with OKEN Scanner

cupru au fost descoperite la Balomir și la Iernut (aparțin sfârșitului culturii Starčevo-Criș).

Scanned with OKEN Scanner

b) ARTA NEOLITICULUI DEZVOLTAT (TÂRZIU) (A DOUA PARTE A MIL. AL V-LEA – ÎNC. MIL. AL IV-LEA Î.HR.) (5 500/4 500 – 5 000/3 700 Î.HR.)

Prinde contur acum mitul naturist, în care se încheagă ideea fertilității și fecundității. Pătrunde cel de-al doilea val cultural și demografic neolitic de origine sudică pe teritoriul României (cultura Vinča), urmat apoi de curentul cultural de origine central-europeană (cultura ceramicii liniare), luând naștere noi sinteze culturale (care înlocuiesc marea unitate culturală anterioară, Starčevo-Criș).

Acestea sunt caracterizate, din punctul de vedere artistic, de aceeași stilizare prin geometrizare, la care se adaugă însă și interesul pentru realism. Diversificarea iconografiei și a formelor, dar și surprinderea specificului anatomic, precum și redarea mișcării și a atitudinilor particulare ale corpurilor sunt caracteristici ale perioadei. Apare acum și decorarea suprafeței figurinelor, în strânsă relație cu segmentele anatomice ale corpului.

O serie de culturi aduse de comunități venite din sud: fondul Vinča (**Vinča, Dudești, Hamangia incipientă**) și, ulterior, din Europa Centrală: cultura ceramicii liniare (**varianta Tisa** și **faza ceramicii liniare cu capete de note muzicale**) vor înlocui unitatea culturală Starčevo-Criș și din amestecul lor se vor naște ulterior culturile noi și originale ale Eneoliticului. Din primul fond cultural, Vinča, al comunităților venite din sud, **cultura Vinča**, numită astfel după celebra așezare de tip tell de lângă Belgrad, ocupă o zonă reprezentată de fosta Iugoslavie, nord-vestul Bulgariei și sud-vestul României; printr-un proces de sinteză cu comunitățile Starčevo-Criș și cu cele ale ceramicii liniare au luat naștere mai multe variante culturale înrudite între ele, actualmente nemaiputându-se vorbi despre o cultură Vinča propriu-zisă, ci despre mai multe grupuri vinciene (***cultura Banatului***, **grupul cultural Parța, grupul cultural Bucovăț, grupul cultural Rast, cultura Turdaș, complexul cultural Lumea Nouă-Cheile Turzii-Cluj, grupul cultural Iclod**). Până la începutul fazei C, cultura Vinča aparține perioadei acesteia, a Neoliticului dezvoltat. Comunitățile subfazei A1 nu intră încă în procese de sinteză cu comunitățile fazei târzii (IIIB) Starčevo-Criș din Banat și Serbia. (Probabil relațiile dintre purtătorii celor două culturi au fost la început destul de încordate: la multe așezări Starčevo-Criș târzii și Vinča timpurii din Banat și din Oltenia apar primele sisteme de apărare cu șanțuri și palisade neolitice de pe teritoriul României). Abia în subfaza Vinča A2 – și

Scanned with OKEN Scanner

ultima (IV) a culturii Starčevo-Criș – se va naște din această sinteză o cultură mixtă: ***cultura Banatului***, paralelă cu fazele A 2-3, B, și C1 ale culturii Vinča, ce va cunoaște și particularități locale (ca cele din **grupurile culturale Parța** și **Bucovăț**, rezultate în nordul Banatului, din interferența fazei culturale vinciene cu cea nordică, cu ceramică liniară). (Pe parcurs, *cultura Banatului* își lărgește contactele cu grupurile ceramicii liniare din Câmpia Tisei (cultura Alföld), îndeosebi cu grupul Szakalhat). Despre celelalte grupuri ale culturii Vinča vom vorbi în perioada cărora acestea le aparțin: Eneoliticul timpuriu. Tot influențelor sudice se datorează și apariția în jumătatea sudică a Munteniei a **culturii Dudești** (numită după un cartier bucureștean), care este vecinul răsăritean al culturii Vinča, cu care interferează în Oltenia; cultura Dudești va juca un rol activ la formarea culturilor Boian și Vădastra ale Eneoliticului timpuriu. Apoi și teritoriul Dobrogei a intrat în Neolitic, o dată cu **cultura Hamangia**, al cărei început se situează așadar acum, în Neoliticul dezvoltat, dar pe care o vom prezenta în întregime în perioada în care această cultură va cunoaște evoluția sa principală, anume în Eneoliticul timpuriu. Celălalt fond cultural, adus de comunitățile venite din Europa Centrală, al ceramicii liniare, a luat naștere la nordul culturii Starčevo-Criș, mai ales pe teritoriul Ungariei și al Slovaciei, iar la noi a cuprins unele zone din Transilvania, toată Moldova, ajungând și în Muntenia. Această mare sinteză a Neoliticului din Europa centrală și nord-vestică s-a manifestat în două variante: **varianta Tisa (cultura Alföld)**, în bazinul Tisei, și, într-o fază mai târzie, **ceramica liniară cu capete de note muzicale**, răspândită în vestul Slovaciei, Ungaria, Cehia, Țările de Jos, Germania, Austria, Polonia, nordul României (Moldova, estul și centrul Transilvaniei, nord-estul Munteniei) și nordul Republicii Moldova, vestul Ucrainei (zonele celor două variante fiind despărțite între ele de Munții Apuseni). În Moldova, primele locuiri aparținând ceramicii liniare se plasează abia în stadiul ceramicii cu capete de note muzicale (deși pe ceramica grosieră apar și ornamente incizate doar liniar). Ceramica liniară cu capete de note va contribui la nașterea culturilor eneolitice Boian, Gumelnița, Vădastra, Sălcuța, Turdaș, Petrești, Precucuteni, Cucuteni.

AȘEZĂRILE

Așezările Neoliticului dezvoltat se grupează în arii culturale, amplasate fiind în bazine hidrologice. Locuințele sunt mici, cu o singură încăpere. Multe case erau prevăzute cu prispă, element care se va perpetua apoi în arhitectura noastră tradițională.

Scanned with OKEN Scanner

Așezările **culturii Vinča** (Gornea, Parța, Zorlențu Mare etc.) sunt foarte adaptate diversității tipurilor de teren. Apar sisteme de apărare cu șanțuri și palisade. Se remarcă înlocuirea treptată a caselor parțial adâncite cu cele de suprafață, cu o arhitectură mai complexă: pereți pe stâlpi, din împletitură, lipiți cu lut, podelele fiind din lut. La Parța (jud. Timiș) (cultura Vinča), casele (mari de 80mp, unele dintre ele) aveau bârne și lipitură de lut.

Bordeiele așezărilor **culturii Dudești** (pe terase joase) sunt dispuse răsfirat.

Celălalt fond cultural, al marii sinteze reprezentată de **ceramica liniară**, avea așezări mici (sub 1ha), situate în apropierea unor resurse de apă, pe terase joase (foarte rar pe poziții înalte), bine apărate natural. Pentru instabilitatea locuirii stă mărturie lipsa unor straturi continui de locuire. Purtătorii acestei culturi au adoptat aici un nou tip de locuință: s-a renunțat la tradiția central-europeană a locuințelor lungi de câțiva zeci de metri, adoptându-se tipurile de locuință de mici dimensiuni (pentru familii mici) și tipul adâncit (Mihoveni, jud. Suceava) ale comunităților Starčevo-Criș târzii, nu foarte solide, cu pereți subțiri și nelutuiți (care de asemenea reflectă prezențe de scurtă durată).

Așezările **culturii ceramicii liniare cu capete de note muzicale** erau deschise, mici, cu puține locuințe, din pământ și lemn, cu schelet din bârne și stâlpi.

În privința construcțiilor religioase, în centrul așezării de la Parța (aparținând grupului cultural Bucovăț) a fost descoperită o *piață* cu cel mai vechi sanctuar neolitic de pe teritoriul României (analogii se pot face cu sanctuare de la Čatall Hüyük sau cu cele de la Madjare – Macedonia), ceea ce sugerează existența aici a unui centru religios cu rol în organizarea socială. Mormintele culturii Vinča erau tot de inhumație, situate în perimetrul așezării, izolate (ca și cele ale culturii Criș). La Cipău a fost găsit și un mormânt de inhumație aparținând culturii ceramicii liniare.

CERAMICA

Formele vaselor devin acum tot mai diverse, iar în decor (tot mai complex) se generalizează sistemul meandro-spiralic, precum și tehnica exciziei motivelor. Se extinde și cunoaște cea mai mare dezvoltare *covorul fără sfârșit* în ornamentică.

Fondul Vinča

Scanned with OKEN Scanner

Cultura Vinča. Ceramica culturii Vinča este de bună calitate, bine arsă, cu luciu metalic și cu o pastă amestecată cu nisip și pietricele. În general, există și ceramică grosolană, precum și ceramică fină. Nu ceramica pictată a culturii Vinča este cea reprezentativă (fiind o reminiscență a culturii Starčevo-Criș) (cromatica fiind sobră și redusă la benzi unghiulare negre pe fond cenușiu), ci cea incizată sau, mai târziu, cea ornamentată în relief.

Formele sunt destul de variate: vase mari, cupe cu picior, vase globulare cu picior; în așezarea de la Parța (aparținând culturii Vinča timpurii) au fost găsite oale, străchini și castroane, cupe, vase-capac (o formă deosebită având vasul-capac conic).

Pentru cultura Vinča, motivul cel mai frecvent întâlnit este banda unghiulară incizată, lată de 2-4cm (uneori atât de lată și cu cele două margini în zig-zag neparalele încât nu mai reprezintă o bandă). Această monotonie evidentă în variația decorului nu este un rezultat al lipsei imaginației artiștilor vincieni, ci al înclinației, specifică perioadei, spre simetrie, ritm și geometrizare. Dar s-au găsit și motive decorative mai deosebite: grupe de linii pornind radial de la gaura centrală, sau linii frânte, ori triunghiuri și pătrate. O variantă a decorului cu benzi este cea în care acestea sunt formate din fascicule cu 3 linii paralele, ori cu traseu unghiular (ca la o amforă de la Parța). Motivelor geometrice li se adaugă și cele pictografice: pe tăblițele de la Tărtăria (probabil pandantive) (ce aparțin perioadei timpurii a culturii Vinča).

Reprezentările sculpturale își află corespondent în reliefurile care împodobesc vasele. Regăsim frontalitate a redării corpurilor umane, intenție de surprindere a mișcării la siluetele antropomorfe stilizate de pe vase de la Parța; schematizare a siluetei: cap abia indicat, circular sau triunghiular (pe un fragment de vas de la Lumea Nouă-Alba Iulia, apare reliefată doar fața, cu nasul și cele două pastile ale ochilor).

Nici vasele cu modelări figurative (antropomorfe și zoomorfe) nu lipsesc, realizate probabil în legătură cu credințele naturiste în forța fertilizatoare a apei. Un vas cu fouă fețe (*Fățarnicul*) găsit la Parța (aparținând **grupului cultural Bucovăț**) este tipic pentru acest gen de reprezentări. În forma *omului care strigă* este modelat alt vas descoperit în aceeași localitate, numit de cercetători și *Bocitoarea de la Parța*.

Capacele de vase prosopomorfe (de la Parța) aparțin în general tipului *în formă de bufniță*, cu trăsăturile feței (nasul, ca o proeminență triunghiulară, ochii migdalați, în forma unor crestături – întredeschiși? –, gura nefiind reprezentată la nici unul dintre exemplarele acestui tip de

Scanned with OKEN Scanner

capace – ceea ce întărește ideea că ar fi reprezentări ornitomorfe sau zoomorfe) amplasate pe calote semisferice cu coarne (urechi?) (ceea ce duce gândul spre măștile folosite în practicile magico-religioase). Aparte este fragmentul de vas tot de aici (din pastă fină), care păstrează o figură umană foarte stilizată.

Vasele zoomorfe sunt de tip *askos*, cu animalul cu 4 picioare redat fără cap, în locul acestuia aflându-se gura vasului.

Complexului cultural Lumea Nouă îi este caracteristică păstrarea picturii (monocrome și bicrome) ca modalitate de decorare a ceramicii, ceramica pictată fiind de altfel predominantă. Formele principale sunt bolul cu corp bombat, cupa cu picior înalt. Ceramica fină era realizată dintr-o pastă fără impurități, bine frământată, cu nisip cu bob mărunt, arderea foarte bună conferind rezonanță și o culoare neagră-cenușie, cu lustru puternic, ornamentația fiind realizată cu caneluri, cu benzi incizate, la care se adaugă categoria ceramicii – de asemenea fine – rezonante și cu pereți subțiri, cu fond portocaliu, nelustruit, peste care motivele, lustruite, erau pictate cu roșu. Acestui complex cultural îi aparține un vas ceramic de la Cheile Turzii, Peștera Binder: o cupă globulară modelată cu mâna. Decor pictat are și vasul globular aparținând tot aspectului Lumea Nouă, găsit la Alba Iulia.

Cultura Dudești. Vase cu gât înalt, cupe tronconice, străchini tronconice cu proeminențe perforate sunt câteva dintre formele evoluate ale culturii Dudești. Există și decor în alveole, barbotină, benzi în relief, proeminențe, dar caracteristic acestei culturi, care preia formele ceramicii Vinča, este aspectul mai rudimentar, deși întâlnim aceleași ornamentații cu caneluri fine, ori cea incizată și chiar cea excizată.

Pliseurile sunt dispuse în 3-4 registre orizontale care înconjură vasul, uneori redând diferite motive conjugate: zig-zag-uri verticale, linii oblice sau arcuite (o strachină de la Vădastra – dar aparținând culturii Dudești –, un vas de la Drăghiceanu); uneori, desfășurarea curgătoare este întreruptă de un fel de metope realizate din grupe de pliseuri verticale, dar decorul este tot curgător, nu dispus în *cadre*.

Inciziile desenează benzi paralele, netede, alternând cu cele hașurate cu liniuțe: ornamentație caracteristică acestei culturi. Un exemplu tipic pentru benzile alternânde este decorul în trepte, motivele meandrice apărând alături de spirale îmbucate.

Dacă incizia rețelelor unor benzi este mai puternică, se obține un început de excizie; precum apare și motivul tablei de șah (ambele fiind regăsite și dezvoltate în culturile viitoare).

Scanned with OKEN Scanner

Nu lipsesc nici reprezentările antropomorfe în relief pe vase: pe un fragment de la Cernica, este păstrată partea centrală, cu triunghiul pubian incizat; precum s-au găsit acum și primele vase antropomorfe, ca cel de la Fundeni (păstrat fragmentar), din care este rămasă tot partea centrală.

Cultura ceramicii liniare

Ornamentarea acesteia este realizată prin linii incizate care alcătuiesc benzi ce acoperă toată suprafața vasului. Formele sunt puține: bolul semisferic cu gura strânsă, ori oala cu corp sferic). Modelarea era făcută cu mâna, din pastă fără impurități, vasele fiind arse reducător, cu lustru.

Varianta din bazinul Tisei. Cele 4 faze ale întregii **culturi Tisa** se descriu începând cu aceasta, care se dezvoltă din fondul vechii culturi Criș cu influențe Vinča și ale ceramicii liniare în Câmpia Tisei. Decorul, larg incizat dar puțin profund (*albiat*), este în benzi: spirala și motivele liniare. Fragmente găsite la Ciumești au fondul (lustruit) în diferite culori, pe care benzile liniare sau curbe sunt pictate cu o substanță neagră (de tip smoală). Un vas de la Săcuieni are un decor tipic, în cadre verticale, decorate cu rețele de linii încrucișate.

Micile alveole rotunde sau alungite de la capetele benzilor spiralice sau din vârfurile unghiurilor benzilor unghiulare (așa-numitele capete de note) caracterizează varianta central-europeană a ceramicii liniare: **ceramica cu capete de note muzicale**. Formele sunt destul de puțin numeroase: castroane, pahare cu început de profil în S, oale cu gât conturat, vase pătrate, vase duble.

Pentru ceramica fină, tehnica arderii (neuniforme) nu a fost una superioară olăriei de uz comun, doar că pereții erau subțiri, de cca 0,5cm. Compoziția pastei era una omogenă, dintr-un lut lipsit de impurități, amestecat cu nisip fin și pietricele. Suprafața vaselor era netezită, lustruită și uneori acoperită cu o angobă cafenie. Decorurile sunt realizate, ca tehnică, prin incizie, dar se întâlnesc și ornamente plastice, chiar canelură și excizie, combinate în faza târzie. Liniile pot avea aspect curboliniar, ca pe un bol de la Traian – Dealul Fântânilor. Pe bolul de la Glăvănești, decorul, simplu, combină perechi de arcuri cu capete de note. Dar pe un vas de la Târpești, decorul nu mai este curgător în jurul vasului, ci dispus în metope. De asemenea, putem găsi linii incizate (întrerupte de alveolele *notelor*) organizate în formă de zig-zag-uri, simple și uniliniare sau în benzi liniare, uneori apar și motive anexe, benzi verticale. Suprapunerea zig-zag-urilor în care cele două linii frânte au vârfurile opuse dă naștere romburilor – simple (reticulate, bandate) sau imbricate. O cupă decorată cu note

Scanned with OKEN Scanner

muzicale a fost găsită și la Perieni (jud. Vaslui). De asemenea, se întâlnesc și ornamente cruciforme, fascicule de linii izolate, meandre.

În afara incizării, se întâlnesc și alte tehnici de decorare: prin imprimare: (alveole, impresiuni de unghie, ciupituri); ornamente plastice (proeminențe, barbotinări), unele adâncite, altele excizate (de exemplu, în tablă de șah, pe un vas de la Târpești, sau în dinți de lup), chiar caneluri (Târpești).

Un vas modelat plastic de la Huși se remarcă prin reprezentarea în relief a unei fețe umane stilizate expresiv. Schematizarea caracterizează în schimb figurinele zoomorfe (torți de vase), cu capete triunghiulare, dar cu coarne puternice.

În această cultură a fost produsă și ceramică de uz curent, din pastă grosolană, amestecată cu pleavă și pietricele, cioburi pisate cu pereți groși (1cm și chiar 1,4cm), arderea este incompletă și neuniformă, cu miezul negru și cu suprafața de diferite nuanțe (cenușie, brună, gălbuie-roșietică), uneori suprafața fiind poroasă, alteori fiind netezită până la lustru și chiar acoperită cu o angobă roșietică.

PLASTICA MICĂ

Și în cadrul figurinelor zoomorfe există o mare varietate a speciilor și a sexelor. Dar complexitatea trăsăturilor și a detaliilor este foarte vizibilă la figurinele antropomorfe. Apar reprezentările masculine, precum și cele duble, care sugerează maternitatea sau cuplul. Reprezentarea feminină câștigă un plus de varietate a ipostazelor, ca și un adaus în ceea ce privește claritatea detaliilor, mai ales cele ale figurii, cu evidente trăsături asiatico-mediteraneene.

Cultura Vinča. Miniaturalul caracterizează seriile de figurine ale acestei culturi, a căror schematizare se datorează existenței unui canon strict, în legătură cu un prototip hieratic, convențional.

Statuetele antropomorfe ale culturii Vinča sunt toate miniaturale (sub 10cm înălțime), caracterizate prin frontalitatea și schematizarea inerente destinației lor cultice. Figurinele au în general corp cilindric (uneori prismatic, cu muchii arcuite), ușor lățit la bază, dar și în partea superioară, unde constituie astfel capul, realizat ca un disc triunghiular (ce nu depășește în lățime gâtul disproporționat de lung). Uneori capul este înclinat, cu latura de sus arcuită, pe față distingându-se, prin incizii și prin reliefări, ochii, gura, nasul și sprâncenele. Umerii și brațele sunt rezumate prin două cioturi laterale, iar rotunjimile corpului sunt inexistente. Această

Scanned with OKEN Scanner

schematizare excesivă nu este un rezultat al stângăciei, ci al existenței unui canon strict, în legătură cu existența unui prototip hieratic, convențional, la care simplificarea este o regulă de bază.

Un exemplu al acestei serii de statuete comune este o statuetă găsită la Chișoda Veche (jud. Timiș), care nu are incizii, dar are marcate brațele și chipul privind în față (nu în sus, ca la majoritatea figurinelor Vinča). Iar o statuetă de la Parța are un veșmânt ca o rochie lungă.

Câteva figurine puternic schematizate de la Parța probabil că reprezintă copíi, una dintre ele fiind acoperită cu câteva incizii simple.

Există și sculpturi zoomorfe în cultura Vinča, probabil mici idoli ai ritualurilor timpului. Animale stilizate au fost găsite în așezarea de la Parța, unde cultura Vinča ne-a lăsat plastică zoomorfă.

Din ***cultura Banatului***, reprezentativă este marea statuie găsită în sanctuarul de la Parța, cu două busturi și două capete (unul, antropomorf, reprezentând o zeitate feminină – Zeița-Mamă, unul, cu craniu de taur – acolitul masculin.

Cultura Dudești. Plastica mică nu este foarte bine reprezentată în această cultură; puține și mici fragmente au fost găsite la Dudești, Cernica, Fărcașu de Jos.

Un fragment de figurină zoomorfă de la Cârcea, dar aparținând culturii Dudești, denotă plasticitatea modelării, ca și bovideul de la Padea (tot jud. Dolj), la care prin înțepături este redată blana creață de pe frunte.

Specific ornamentației incizate Dudești este decorul meandric incizat și încrustat de pe un model miniatural reprezentând o măsuță de cult cu 3 picioare de la Cârcea.

Cultura ceramicii liniare. Ceea ce a ajuns până la noi din sculptura acestei culturi se reduce la câteva fragmente ceramice (oricum, purtătorii acestei culturi nu au avut predilecție pentru astfel de realizări). Un exemplu mai semnificativ este un fragment schematizat de la Traian – Dealul Fântânilor.

ARTA METALELOR

Mai ales începând cu Neoliticul dezvoltat, în timpul culturii Vinča, se extinde și pe teritoriul țării noastre folosirea cuprului, care permitea confecționarea uneltelor și a micilor obiecte de podoabă. Dar decorul lipsește de pe aceste piese, astfel încât înscrierea lor în arta perioadei este mai puțin justificată.

Scanned with OKEN Scanner

2. ARTA ENEOLITICULUI (CHALCOLITICULUI) (CEA MAI MARE PARTE A MIL. AL IV-LEA/3 700/3 500 – ÎNC. MIL. AL III-LEA/2 500 Î.HR.)

Viața spirituală dobândește în această perioadă un caracter tot mai complex. Mitul naturist închegat în perioada neolitică anterioară are nevoie acum de o constituire a unui ritual, în care se diferențiază grupul preoțesc. Numărul statuetelor este tot mai mare, dar, în plus, sporește interesul acordat realizării acestora, în sensul diversificării, al detalierii, al canoanelor. Întreaga artă a Eneoliticului este deschisă spre nou, atât în ceea ce privește tehnica de obținere a artefactelor, cât și în privința instrumentelor nou apărute, a formei, a decorației.

Scanned with OKEN Scanner

a) ARTA ENEOLITICULUI TIMPURIU (CCA 5 000 – 4 500 Î.HR.)

În această perioadă, apare un tip de plug primitiv, cu brăzdar din corn sau din lemn, cu tracțiune animală, care marchează trecerea spre agricultura propriu-zisă. Construcțiile-sanctuar (Căscioarele – aici cultul coloanei simbolizează legătura dintre zeitățile primordiale: Cerul și Pământul) demonstrează nivelul vieții spirituale, în care era delimitat spațiul sacru și se practicau scene de cult.

Două mari grupe culturale caracterizează Eneoliticul timpuriu: una de origine meridională (**Vinča târzie**, **Vădastra**, **Boian** și **Hamangia)** și una de origine est-central europeană (**Tisa**), la care se adaugă sinteza **Precucuteni** și **aspectul cultural Stoicani-Aldeni**. **Cultura Vinča târzie** ocupă fosta Iugoslavie, sud-estul Ungariei, nord-vestul Bulgariei și sud-vestul României. Pe teritoriul țării noastre, cum spuneam mai sus, un aspect local al acestei culturi este **grupul Rast** din Oltenia de sud-vest, iar în Transilvania, comunități vinciene au pătruns în bazinul mijlociu al Mureșului, punând bazele aici unei noi sinteze: **aspectul (cultura) Turdaș** (numit astfel după o stațiune de tip tell de lângă Deva), contemporan cu sfârșitul fazei Vinča B și începutul fazei C (etapa mijlocie), cu tradiții Starčevo-Criș și cu influențe ale ceramicii liniare. Din contactul grupului Turdaș cu grupul de ceramică pictată de tip Cluj-Cheile Turzii (aparținând complexului cultural Lumea Nouă din perioada anterioară, a Neoliticului târziu) se naște **grupul Iclod**, în nordul Transilvaniei. Grupul Turdaș (împreună cu grupul Lumea Nouă) va contribui la formarea viitoarei culturi Petrești. **Culturile Vădastra** (după o stațiune de pe teritoriul com. Vădastra, jud. Olt și răspândită în Oltenia de sud-est, Muntenia între Vedea și Olt, sud-estul Transilvaniei, malul răsăritean al Dunării dobrogene, dar și în Bulgaria) și **Boian** (numită după așezarea din fostul lac Boian, jud. Călărași și răspândită în centrul și sudul Munteniei, sudul Moldovei, dar și în sud-estul Transilvaniei, Dobrogea – în cadrul culturii Hamangia –, precum și în nord-estul Bulgariei) se dezvoltă ambele din fondul Dudești și primesc noi influențe liniar-ceramice egeo-mediteraneene și central-europene, ele stând la baza viitoarelor culturi Sălcuța și, respectiv, Precucuteni și Gumelnița. **Cultura Hamangia** (numită după fostul sat Hamangia, azi Baia, jud. Tulcea) este pusă în legătură cu o populație venită din Anatolia și este răspândită în Dobrogea, sud-estul Munteniei, nord-estul Bulgariei. Va contribui la conturarea unui aspect local al culturii

Scanned with OKEN Scanner

Gumelnița. **Cultura Tisa**, numită după descoperirile din zona de formare, Câmpia Tisei, s-a extins apoi în nord-estul Ungariei, sudul și centrul Crișanei, Banat; este o cultură de origine est-central europeană. În schimb, o sinteză între cultura cu ceramică liniară cu note muzicale, de origine est-central europeană, și cea meridională, Boian, la care se adaugă și elemente Hamangia și Vinča, o constituie **cultura Precucuteni** (cu descoperiri în jud. Neamț, jud. Iași, Covasna, Republica Moldova) (denumită astfel pentru că va sta la baza culturii Cucuteni). În plus, tuturor li se adaugă **aspectul cultural Stoicani-Aldeni**, în zona de contact dintre culturile Gumelnița, Precucuteni și Cucuteni (numit astfel după localitățile Stoicani, jud. Galați, și Aldeni, jud. Buzău), și răspândit în sudul Moldovei, precum și în sudul Republicii Moldova și în sud-vestul Ucrainei. Va constitui, și el, punct de plecare pentru cultura cucuteniană.

AȘEZĂRILE

Așezările din această perioadă se găsesc încă în zone întinse și joase, dar ocupă și terenuri dominante și apărate natural. Începe formarea așezărilor de tip tell, apar și primele așezări fortificate (șanțuri cu palisade din lemn și valuri de pământ ca mijloace suplimentare de apărare), care cresc treptat în dimensiuni. Probabil existau și sisteme de apărare simple, doar cu șanț, precum și așezări complet deschise. Locuințele (de suprafață, foarte rar adâncite) nu mai sunt risipite, ci sunt grupate după un plan, sugerându-se întărirea acum a coeziunii membrilor gintii, precum și existența unei autorități.

În **cultura Vinča târzie – aspectul Turdaș** –, așezările, rare, sunt amplasate tot pe terase joase (ca și în cultura Vinča din perioada neolitică anterioară), nu au fortificații, dar sunt de suprafață, pe schelet din lemn, cu pereți din împletitură lipită, cu platformă, suspendate pe stâlpi și cu acoperiș în două ape.

O așezare fortificată s-a descoperit la **Iclod** (a grupului cultural cu același nume), fortificată cu șanț, valuri de pământ și palisade.

Așezările **culturii Vădastra** (Vădastra, Crușovu, Fărcașu de Sus, Hotărani, Slatina sunt unele dintre cele cercetate) erau mici și puțin aglomerate, situate pe terase; aveau șanț de apărare. Locuințele culturii Vădastra erau bordeie; ulterior, apar așezările de tip tell și locuințele sunt ridicate la suprafață, patrulatere, cu pereți de paiantă pe schelet din lemn, unele având podea de lut pe bârne din lemn.

Scanned with OKEN Scanner

Apar și așezări de mai mare amploare: în **cultura Boian** (com. Radovanu, jud. Călărași), cu o densitate mai mare a locuitorilor. În această cultură, de la micile aglomerări de pe promontoriile unor terase, cu locuințe de tip bordei, se va ajunge la așezări situate pe pinteni, structurate în tell-uri, apărate cu șanțuri, cu locuințe tot mai spațioase, la suprafața solului, dreptunghiulare, cu podea din pământ bătătorit, pe structuri de bârne și cu prispă (Tangâru, jud. Ilfov), iar în ultima fază: ordonanțele stradale vor grupa locuințele. În această ultimă fază (Spanțov) a culturii Boian, așezarea situată pe o proeminență naturală, un pinten, a fost apărată de un șanț (fără val de pământ).

Așezările **culturii Hamangia** au aspect neolitic arhaic, amplasate tot pe terase joase, dar fiind de scurtă durată, cu bordeie adâncite în pământ și colibe, cu o structură precară și dispuse în grupuri mici.

Cultura Tisa are inițial colibe, apoi bordeie tot mai mari, urmate de locuințe rectangulare, din pari și nuiele împletite, cu platforme din lemne uneori; fațadele caselor erau decorate cu meandre sau spirale imprimate în relief în lutul moale, chiar colorate – în roșu sau în brun.

Așezările **culturii Precucuteni**, situate pe promontorii, nu erau mari aglomerații, dar erau în continuă dezvoltare și extindere; aveau șanțuri de apărare și valuri. Probabil datând dintr-o perioadă de liniște și securitate, așezările fazei a II-a ocupă doar terase mijlocii și joase (Târpești), și chiar în faza a III-a nu sunt ocupate poziții mai înalte, ci terasele inferioare ale râurilor. Locuințele erau dreptunghiulare, de dimensiune medie, cu pereți lipiți cu lut, stâlpi din lemn așezați pe o podea dintr-o platformă de lut, la început pe un pat de crengi, apoi, pe trunchiuri de copac, precum și acoperiș în pantă dublă; o locuință mai mare grupează în jurul ei alte câteva mai mici, premergându-le astfel pe cele cucuteniene.

Grupul Stoicani-Aldeni ne-a lăsat case rare, cu schelet din lemn și platformă din trunchiuri despicate, cu lipitură din lut.

În ceea ce privește construcțiile religioase ale Eneoliticului timpuriu, cea de la Căscioarele (jud. Ilfov) (din nivelul culturii Boian, faza Spanțov) ar putea fi un templu: patrulater, cu pereții acoperiți cu pictură bicromă cu motive geometrice; soclul înalt era surmontat de 4 celle. Mormintele culturii Boian sunt de inhumație. Apar primele necropole (Cernica, Cernavodă, Iclod), în afara așezărilor, mărimea lor indicând creșterea demografică și stabilitatea comunităților gentilice. Marea necropolă de la Cernavodă, din cadrul culturii Hamangia, ne-a lăsat morminte de inhumație, cu un inventar foarte numeros și variat, ofrandele relevând credința specifică acestei culturi în viața de după moarte. Spre

Scanned with OKEN Scanner

sfârșitul culturii Precucuteni, apar multe complexe de cult (Poduri, jud. Bacău, Târgu Frumos, Isaiia, jud. Iași). Repetarea numerelor 21 și 13 în ceea ce privește statuetele și obiectele găsite la Isaiia și la Poduri, precum și decorarea prin pictură (la Poduri) și prin incizii (la Isaiia) a aceluiași număr de 15 statui dovedesc unitatea concepției religioase precucuteniene, cu diferențe de la o comunitate la alta în privința modalităților de redare artistică.

CERAMICA

Contactul comunităților locale, în continuă dezvoltare, cu culturile de origine meridională și est-central europeană a dat naștere sintezelor culturale originale: mai bine reprezentate sunt cele de origine meridională (**Vinča târzie**, **Vădastra**, **Boian** și **Hamangia**), mai puține grupuri culturale fiind cele de origine est-central europeană, unele cu elemente de origine sudică (**Tisa**), adăugându-se, în plus, sinteza **Precucuteni** și **aspectul Stoicani-Aldeni**.

Culturi de origine meridională

Cultura Vinča târzie. Începând cu faza C, vom vorbi despre cultura Vinča târzie, care continuă să se dezvolte la începuturile Eneoliticului, în această primă perioadă a sa: Eneoliticul timpuriu.

În ceramică, în perioadele mai târzii ale culturii, în ceea ce privește **aspectul Turdaș**, particularitatea tehnică a acestuia se referă la arderea puternic oxidantă, vasele având mai rar lustru și o culoare roșie-cărămizie. Formele vaselor din grupul Turdaș sunt: castroane, vase bitronconice, cupe.

Aceeași bandă unghiulară despre care am vorbit la ceramica culturii Vinča este și în cazul aspectului Turdaș motivul decorativ cel mai des întâlnit. Benzile sunt umplute cu gropițe sau cu liniuțe paralele întrerupte (ca la vasele găsite la Turdaș). Uneori, benzile coboară vertical de la buză, pe toată suprafața vasului, alteori sunt oblice și alternante: benzi nedecorate – cu benzi cu împunsături. În general, zig-zag-urile sunt curgătoare, acoperind toată suprafața vasului, dar s-au găsit și exemple în care continuitatea este întreruptă de benzi verticale sau de o creastă a peretelui, verticală sau orizontală (decorul fiind același), dar unele vase au chiar 4 colțuri, fiecare latură constituind un cadru cu decor separat.

La decorul în benzi se adaugă și prezența unor figuri geometrice (tot unghiulare). În decorul unui vas de la Turdaș, un romb mic acoperit cu

Scanned with OKEN Scanner

împunsături este încadrat de o bandă rombică sau întâlnim succesiuni orizontale de triunghiuri cu împunsături.

O altă variantă a decorului cu benzi este cea în care acestea sunt reprezentate ca ghirlande largi înconjurând gura vasului (Turdaș).

De asemenea, motive pictografice discutate la ceramica Vinča găsim și pe ceramica de la Turdaș.

Și reliefuri sculpturale împodobind vasele găsim în ceramica de Turdaș: aceeași frontalitate a redării corpurilor umane, cu intenție de surprindere a mișcării la siluetele antropomorfe stilizate (ce probabil executau gesturi ritualice) ca și la ceramica de la Parța, regăsim și pe vasele de la Turdaș, mâini surprinse într-un gest din cadrul ritualurilor de cult, îndoite în sus ori în jos, sau o mână dusă la ureche, ca pe un vas de la Turdaș; cum probabil sunt redate și picioarele, executând un dans, în cazul altui fragment de vas tot de aici. În cazul siluetelor animaliere, în ciuda schematizării accentuate, transpare sugerarea mișcării (ca pe un vas de la Turdaș).

De asemenea, nici vase cu modelări figurative nu lipsesc. Un vas ritualic de la Turdaș redă un bust feminin. Poate fi pus în legătură tot cu cultul feminității și al fecundității și acest tip de vas deosebit.

Descoperirile de la **Rast** (jud. Dolj) aduc în tehnică noutatea așa-numitor *pliseuri* (găsite însă și pe fragmente de vase, ca cele de la Tărtăria – aici fiind găsită și singura unealtă – fragmentară – folosită în cultura Vinča pentru realizarea acestui tip de ornamentare), precum se îmbogățește acum și decorul: prin apariția benzilor dar și a motivelor curbe, spiralice sau meandrice, cu sau fără împunsături, influența culturii Tisa fiind evidentă.

Grupul Iclod, de la întâlnirea culturilor Vinča-Turdaș și Tisa, este caracterizat și prin ceramică de aspect Turdaș (cu benzi de linii incizate, cu șiruri de impresiuni în interior) și prin ceramică de aspect Cluj-Cheile Turzii (cu pictură pe fond alb). Se remarcă cupele zvelte cu picior înalt, care se regăsesc și în culturile Tisa și Petrești. O cupă cu picior de la Iclod are forma și *proeminențele-cioc* caracteristice culturii Tisa, dar incizia foarte puternică a fasciculelor de linii meandro-spiralice (caracteristice tot ceramicii Tisa, de altfel) este specifică culturii Vinča. Tot acestui aspect cultural aparține și vasul cilindric descoperit la Iclod, cu două torți tubulare și cu decor meandro-spiralic din bandă cu liniuțe adâncite (specific Vinča). Forma aparține de asemenea culturii Tisa.

Cultura Vădastra. Caracterizată prin ceramica sa fină, arsă reducător, cultura Vădastra a cunoscut o fază mai veche, în care olăria era

Scanned with OKEN Scanner

ornamentată incizat sau canelat, cu motive precum spirala, meandrul, motive geometrice (rombul sau dreptunghiul). De asemenea, ornamentația acestei culturi era în formă de adâncituri realizate cu unghia, crestături de linii scurte, aplicații alveolate, mai rar barbotină. Pasta ceramicii fine era compactă, amestecată cu nisip mărunt, fiind acoperită cu un slip cenușiu, cu nuanțe brune și negre. Ceramica rudimentară a culturii Vădastra era alcătuită din pastă frământată neomogen, amestecată cu pleavă și cu nisip cu bob mare și chiar cu bobițe de calcar.

Ceramica clasică, a fazei a II-a, excizată și încrustată cu alb, este cea mai frumoasă și mai originală ceramică a Eneoliticului timpuriu. Formelor mari și armonioase (vase bitronconice, străchini conice evazate, capace cilindrice, vase piriforme cu gât cilindric înclinat în interior, suport cilindric sau inelat), li se adaugă decorul abundent, dar foarte rafinat, cu motive cruțate – spirale și meandre, motive geometrice în dinți de lup sau în tablă de șah –, dar tehnica cruțării diferă: excizia este puțin adâncă ori combinată cu incizia, iar banda cruțată, foarte lustruită, este atât de îngustă încât pare o creastă ușor teșită, în timp ce aspectul meandrului nu mai este liniar, ci în zig-zag continuu. Uneori, excizia se făcea asupra unor suprafețe întinse (nu doar în formă de șănțulețe înguste lângă benzile subțiri ale motivului), ariile excizate primind crestături în rețea, care conferă aspectul unei țesături – cu atât mai mult cu cât toate liniile incizate, mai fine sau mai puțin fine, sunt încrustate cu alb, rezultând, prin opoziție cu fondul negru, cenușiu, brun sau brun-roșcat, un ansamblu contrastant, dar armonios. Așadar, după cum spuneam la început, avem de-a face cu încrustare cu alb atât a porțiunilor excizate, când se scot în evidență motivele, cât și a inciziilor, când se pun în evidență porțiunile cruțate. Dispunerea motivelor este adesea continuă în jurul corpului vasului, acoperind toată suprafața acestuia, dar se cunoaște și desfășurarea în registre cu metope.

Pe un vas de la Vădastra, sub registrul cu spirale fugătoare înlănțuite, două șiruri orizontale mărginesc registrul inferior cu metope verticale, în care alternează zonele netede cu cele cu șănțulețe.

Pe o strachină de la Vădastra, încrustația cu alb conferă un farmec deosebit, datorită contrastul cromatic obținut. Dar în general, suprafața unei străchini poate fi împărțită și în metope triunghiulare decorate (cu spirale fugătoare sau cu croșete meandrice), alternând cu cele nedecorate.

Pe o fructieră cu picior de la Hotărani, com. Fărcașele (jud. Olt), registrele orizontale alternează desfășurarea cursivă a motivului, iar alte registre au metope.

Scanned with OKEN Scanner

În această cultură, vasele mari de provizii au fost și ele la fel de măiestrit decorate. Un vas de peste 50cm înălțime are spirale înlănțuite orizontal pe gât, iar registrul mare de pe jumătatea superioară a corpului este împărțit în 4 metope dreptunghiulare, separate de șiruri verticale duble de romburi excizate. Benzi meandrice crestate, oblice, decorează marile metope, printre rețelele de liniuțe întretăiate. Și registrul inferior este acoperit de o asemenea rețea, pe care meandrele din linii drepte și duble sunt diferite de cele în zig-zag ale registrului corpului, tocmai pentru diversificarea decorului.

De asemenea, chiar capacele de vase au decor spiral-meandric, excizat și încrustat, precum un capac cilindric de la Vădastra, cu ornamentare precisă și echilibrată, dispusă pe două registre.

Un picior de fructieră de la Fărcașele are și el un decor pe două registre. De asemenea, cultura Vădastra are și o ceramică modelată plastic, cu siguranță și simț al proporției, reprezentând siluete de femei – ca cele de la Vădastra și Slatina, ori chipuri umane – pe vase găsite tot la Vădastra și la Slatina.

Două vase antropomorfe celebre ale acestei culturi, folosite în practicile de cult, sunt de o frumusețe deosebită. Un vas de la Vădastra, dacă este privit frontal, pare o mare statuetă, cu o ornamentație meandrică în relief, de o mare coerență și echilibru, cu zimți pe marginile benzii înguste, ansamblul părând un detaliu dintr-un decor mai mare al unui veșmânt. Interesant este vasul-coșuleț de la Crușovu, cu două torți late, terminate în capete umane, cu urechile lăsate în jos, ca de câine.

În cadrul vaselor modelate antropomorf, putem aminti și măștile umane de pe marginea unui vas de la Hotărani, respectiv pe picioarele unor cupe de la Hotărani. Pe fața schematizată se reliefează nasul și arcadele sprâncenare. Combinația bicromă este în relație cu destinația cultică a acestor vase.

Cultura Boian. Cu început în Neolitic, cultura se îmbogățește acum (în Eneolitic) în ceea ce privește formele, tot mai diverse, caracteristice fiind cele tronconice cu gât scurt semicilindric, sau cu picior înalt (cupe, fructiere), străchini. Din fragmentele ceramice găsite la Aldeni, remarcăm că prima fază (Bolintineanu) a avut un decor liniar, realizat prin incizii încrustate cu alb, dar și prin caneluri fine și excizii: benzi frânte, înviorate pe margini de mici triunghiuri crestate (sub influența ceramicii liniare). Unei perioade de început aparține și o fructieră de la Rasa (jud. Ialomița), cu un decor simplu pe margine, cu dinți de lup.

Scanned with OKEN Scanner

Următoarele faze (Giulești, Vidra, Spanțov) aduc deja și forme caracteristice în ceramica fină: în afară de pahare, străchini, vase tronconice, capace: originalele vase cu picior gol (*Steckdose*) de la Vidra sau cutii paralelipipedice cu două orificii (probabil pentru ofrande), ori mari vase de provizii cu umăr articulat.

Ornamentația este acum de o reală măiestrie. Tehnic, lutul era prelucrat când era aproape uscat. Decorului excizat, dar și incizat și încrustat cu alb, i se adaugă treptat și pictura cu grafit. Motivele sunt doar geometrice, predominând meandrul și spirala conjugate: amplasarea lor este pe toată suprafața, ca un câmp continuu, uneori desfășurările fiind dispuse în registre sau metope. Faza Giulești este caracterizată încă de decorul incizat și încrustat cu alb, desfășurat continuu. Apare din această fază aspectul textil al decorului. Uneori, acesta acoperă toată suprafața exterioară a vasului, ca pe capace de la Leț (jud. Covasna): benzi spiralice cu capete îmbucate sau specificele benzi-croșete unghiulare, cu crestături în unghi la capete (*apex*). Alteori, decorul, cu aceleași benzi meandrice cu *apex*-uri, este dispus pe registre orizontale, late.

Specifică acestei culturi este tehnica exciziei prin sculptare, înainte de ardere, a decorului în peretele vasului, ca în lemn. Motivele alcătuiesc ansambluri armonioase: meandre și spirale, șănțulețe paralele, uneori formând benzi, alteori pe suprafețe mai mari, benzile cruțate având pe margini crestături unghiulare; dar se cunosc și motive geometrice amplasate în șiruri ca triunghiuri (dinți de lup), pătrățele (în scară sau în tablă de șah), romburi. Nivelul calitativ al acestei ornamentici este completat de contrastul cromatic dintre albul încrustațiilor cu brunul sau cu negrul-cenușiu lustruit al porțiunilor cruțate.

De menționat este un vas din faza Giulești, de la Leț, cu corp tronconic, cu decor dispus pe 3 registre. Decor (excizat și încrustat cu alb) cu metope găsim și pe un vas de la Ciorani (jud. Prahova). Un picior de fructieră de la Traian – Dealul Viei aparținând acestei faze anunță decorul textil devenit curent în faza Vidra.

Un chiup de la Glina, aparținând fazei Vidra, are decor cu benzi meandrice, în mai multe registre inegale, dintre care două alternează benzi lăsate la nivelul inițial, cu benzi de șănțulețe umplute cu substanță albă, obținându-se un armonios ansamblu decorativ.

Pe un vas de la Boian (faza Vidra), decorul este chiar policrom.

În ultima fază (Spanțov) există în continuare incizia, dar se măresc porțiunile excizate, umplute cu alb, micșorându-se astfel porțiunile cruțate, motivele de pe acestea (dinți de lup lungi) devenind tot mai

Scanned with OKEN Scanner

nesemnificative. Se extinde pictura cu grafit, precum și cea cu roșu. Motivele sunt tot geometrice. Acestei faze îi aparține amintita fructieră de la Vidra (cu picior gol, *Steckdose*), cu un decor geometric de tip textil, incizat și încrustat.

De asemenea, cultura Boian ne-a lăsat vase modelate plastic: un exemplu de reușită stilizare în forma unui cap uman este un mâner de capac de la Vidra (jud. Ilfov): aceeași ca și în cazul statuetelor Vinča (și pe care o vom regăsi și la capul *Gânditorului de la Hamangia*).

Cultura Hamangia. Fără să se ridice la nivelul plasticii mici – după cum vom vedea –, olăria culturii Hamangia a venit cu unele trăsături deosebite față de ale celorlalte culturi contemporane ei. Fără îndoială, simțul estetic a funcționat și în cazul vaselor și a împins oamenii acelor timpuri să-și decoreze în mod magistral olăria. Împărțită în 3 faze (Medgidia, Golovița, Mangalia), cultura Hamangia ne-a lăsat câteva forme ceramice de menționat prin elaborare și prin eleganță: străchini cu picior, dar mai ales fără, pahare cilindrice cu pereți arcuiți și evazați, vase mari de provizii, vase-butelie, vase cu etaj, capace de tip *căciulă* (mai rar conice sau cu buton), cupe, străchini mari. Ceramica uzuală era realizată și dintr-o pastă de calitate inferioară, bine frământată cu cioburi pisate și pietricele, ornamentată cu barbotină, dar și cu incizii, precum exista și ceramica grosieră, lucrată din pastă de ceva mai bună calitate (cea acoperită cu slip lustruit), precum și din pastă și mai bună, cu slip negru, lustruit, și cu decor din linii de triunghiuri încrustate. În ceea ce privește ceramica fină, aceasta era arsă reducător, dintr-o pastă de calitate superioară, uniform frământată cu nisip fin și cu cioburi foarte mărunte, acoperită cu slip negru lustruit (mai rar castaniu). În privința tehnicii de modelare, vasele au fost lucrate la roată lentă – vasele respective fiind elegante și simetrice –, ori prin sudarea fâșiilor de lut – vasele fiind ușor asimetrice și cu un grad mare de fragmentare –, sau modelate prin presiune – vasele, miniaturale, fiind lucrate neglijent. Dimensiunile sunt de la cele miniaturale (care predomină ca număr), la cele pentru provizii (mai rare și nici acestea foarte mari, nedepășind 60-70cm înălțime).

Decorul sobru și echilibrat, în principal geometric, este de regulă realizat prin impresiune – cu o scoică, poate: șiruri (sub influența timpurie a ceramicii liniare – nu direct, ci prin intermediul comunităților culturii Boian, fazele Bolintineanu și Giulești; de altfel, și formele globulare sunt sub influența ceramicii liniare) de împunsături sau de liniuțe mici și fin incizate, umplute cu o substanță albă, pe fondul lustruit, brun sau negru. Dispunerea – simplă dar elegantă, simetrică și ocupând diametrul maxim al

Scanned with OKEN Scanner

vasului, în registre orizontale (rar verticale), despărțite sau nu prin șiruri de împunsături –, se adaugă numărului mic al tipurilor motivelor, în general geometric-unghiulare: triunghiuri, romburi, benzi meandrice, zig-zag-uri.

Un vas globular de la Beidaud (jud. Tulcea) are un decor în două registre. Dar tocmai organizarea pe registre particularizează această ceramică într-un Neolitic caracterizat prin *covorul fără sfârșit.* Ca și în culturile Boian sau Dudești, benzile meandrice se frâng la capete în sens opus, suprafața cruțată desenând și ea benzi meandrice, astfel născându-se reduplicarea motivului. Zig-zag-urile primesc – deasupra și dedesubtul vârfurilor – câte o gropiță împunsă, cu rol de efect vizual.

Decorurile incizate (spirala este realizată prin incizie) sau canelate (pliseurile apar mai târziu, având origine precucuteniană) sunt mai rar întâlnite.

În faza finală a culturii, se remarcă influențe precucuteniene, atât în ceea ce privește motivele meandro-spiralice, cât și în privința realizării împunsăturilor, precum și a combinării cu incizii liniare adânci și umplute cu ocru roșu. Spre sfârșitul culturii, inciziile devin tot mai adânci și sunt amplasate în interiorul motivelor unghiulare.

Ca exemple, influențe precucuteniene și gumelnițene se întâlnesc în această fază pe un vas-butelie de la Limanu, cu decor cu proeminențe și pliseuri, precum și un vas-carafă de la Mangalia, cu un decor compus cu șiruri de împunsături umplute cu pastă albă. Aceste vase sunt frecvente la Limanu și la Mangalia și rare în alte necropole.

Cultură de origine est-central europeană

Cultura Tisa. A doua fază a acestei culturi – al cărei punct de pornire fusese în perioada anterioară, cea a Neoliticului dezvoltat – este caracterizată atât prin formele specifice ale olăriei (corp în 4 colțuri sau cu picior înalt), cât și prin decor (incizat, care imită țesăturile, realizat din linii sau din benzi înguste, ce alcătuiesc motive meandrice împletite). O fructieră adâncă de la Hodoni (jud. Timiș) are un picior masiv terminat printr-o gură cu buza evazată, pe întreg vasul suprapunându-se 4 registre cu decor cu caracter textil, adânc incizat. Tot în această fază se adaugă și decorația pictată, cu aceleași motive textile, la care se adaugă și varianta decorului pictat (pătruns în Transilvania din Ungaria). Deosebit este un fragment de chiup de la Hodoni, cu un decor antropomorf modelat plastic: un corp omenesc cu brațele îndoite din cot și ridicate în gestul de adorație, cu picioarele depărtate și capul tratat schematic. Aceeași tradiție vinciană regăsim și pe alte fragmente ceramice de la Hodoni, cu un relief reprezentând o siluetă umană. Fazele a III-a și a IV-a ale culturii Tisa

Scanned with OKEN Scanner

(Tiszapolgár și Bodrogkeresztúr) nu mai aparțin acestei epoci, astfel încât vom vorbi despre ele în perioada următoare, cea a Eneoliticului dezvoltat.

Sinteze culturale

Cultura Precucuteni. O multitudine de forme, diverse, caracterizează această cultură: pahare, castroane, vase piriforme, vase cu picior, capace trapezoidale. Aspectul compozit al decorului are ca influență: ceramica Boian – exciziile încrustate cu alb și canelurile primelor două faze; ceramica liniară – benzile înguste cu câte două linii incizate care mărginesc șiruri de puncte sau crestături; ceramica Criș – adâncituri-ciupituri cu degetele pe toată suprafața vasului.

În decorul excizat, motivele sunt: benzi de șănțulețe paralele încrustate cu alb, ca și dinții de lup și tablele de șah – ale ceramicii Boian, precum și mici motive geometrice (cruci, romburi cu raze) pe fundul vaselor sau pe apucătoare cilindrice de capace, sub influența ceramicii liniare. Decorul incizat (uneori alternând cu cel canelat fin) realizează benzi înguste umplute cu șiruri de puncte sau de crestături, sau linii simple cu puncte-crestături la capete (ca *apex*-urile ceramicii excizate).

Din faza a II-a apare și pictura bicromă, precum și decorul în șiruri de impresiuni realizate cu o unealtă cu un vârf sau mai multe cu secțiune pătrată, care va continua și în faza a III-a, când canelurile vor fi mai accentuate, decorul incizat va continua, dar vor dispărea benzile umplute cu puncte. Precum apare în această a III-a fază și pictura cu roșu sau cu alb: crudă (după ardere), dar și cea înainte de ardere, care va fi întrebuințată și în cazul statuetelor.

Uneori, benzile incizate cu mici crestături în interior se încheie la capete cu bucle spiralice, cu pliseuri arcuite în jur ce par șerpi cu limbi lungi, dar ornamentația ceramicii Precucuteni rămâne totuși geometrică. Pe un vas de la Eresteghin, alături de benzile înguste spiralice sau meandrice, apare incizată și o bandă lată, cu 3 șiruri paralele de crestături.

Apucătoarele cilindrice de capace cu decor excizat au succesiuni de registre orizontale, încrustate cu alb cu dinți de lup și cu tablă de șah, despărțite de benzi nedecorate. Și corpul capacelor este acoperit de benzi circulare, late, cu aceleași motive, excizate, ori cu benzi cu șănțulețe paralele.

Vasele cu corpul înalt au decorul amplasat în metope despărțite de benzi excizate. Decorul lor, deosebit, este alcătuit din spirale în S înlănțuite, reduplicate, formate din 4-5 șănțulețe paralele, cu *apex*-uri la capete. Uneori, în partea superioară, două-treimi din vas sunt decorate cu registre cu dinți de lup și cu zig-zag-uri, iar treimea inferioară, cu metope

Scanned with OKEN Scanner

dreptunghiulare cu linii incizate, alternează cu metope cu șiruri excizate de triunghiuri.

În faza a doua se adaugă – inciziilor și canelurilor – și impresiunile spiralice și arcuite; motivele unghiulare sunt excizate. Decorul se desfășoară curgător în jurul vasului. Un decor mai deosebit primesc capacele.

În ultima fază, nu se mai folosește excizia. Ornamentele incizate, imprimate ori cu caneluri se desfășoară în registre orizontale, iar pe capace – în jurul butonului central. Motivul frecvent este tot banda spiralică înlănțuită, uneori combinată cu cercuri, ca pe un vas de la Poduri, realizată din caneluri, șiruri de impresiuni sau de incizii liniare – uneori combinate pe același vas. Uneori, proeminențele de la punctul de îmbucare al spiralelor sunt înconjurate de un cerc de impresiuni și sunt decorate cu un motiv în cruce, iar în spațiile rămase lângă spiralele fugătoare apare motivul frunzei alungite, rezultatul fiind unitatea decorativă.

Rar apar și vase ornamentate doar cu impresiuni, în șiruri orizontale, ori alcătuindu-se motive mai deosebite: spirale din 3 asemenea șiruri de impresiuni, terminate la capete cu alte șiruri.

Există și vase cu decor incizat aparent cruțat (ca în cazul exciziei) din fondul cu crestături: benzi spiralice, cu cercuri și ovale pe laterale. Decorul unui capac are 5 cercuri concentrice, în interior cu grupe de 3-6 linii incizate.

La acestea, se adaugă și decorul canelat, care acoperă uneori întregul corp al vasului. Similar este și un vas globular tot de la Traian – Dealul Fântânilor.

De menționat este și ornamentarea pictată: un vas bitronconic de la Rădășeni (jud. Suceava) are un decor spiralo-meandric, realizat în pictură crudă. De asemenea, interiorul unui polonic are fondul, lustruit, pictat cu buline albe.

Precum de amintit sunt și butoanele cilindrice de capac de vas aparținând fazei I: unul modelat în forma unui cap de statuetă, altele, în formă de cap de pasăre decorat cu spirale incizate sau alte forme zoomorfe (ca cel de la Ghigoești – Trudești, faza a II-a). Tot fazelor a II-a – a III-a aparțin și alte reprezentări plastice pe vase: antropomorfe, la Traian – Dealul Fântânilor și la Târpești. O aplicație de vas de la Dodești urmează linia statuetelor cu brațe în cruce. Și o toartă de vas și o coadă de polonic au fost și acestea modelate antropomorf. Dar o apucătoare de capac de la Scândureni (jud. Vaslui) este stilizată de data aceasta în formă de locuință.

Scanned with OKEN Scanner

În cadrul vaselor modelate plastic (frecvente, de altfel, în cultura Precucuteni), un vas plastic de la Dodești (jud. Vaslui) reprezintă bazinul și picioarele unei figuri feminine.

S-au descoperit și vase modelate plastic în forme zoomorfe: ca cel de la Ariușd înfățișând un bovideu, modelat sumar dar surprinzând masivitatea corpului pe spinarea căruia se deschide o cavitate-recipient. Precum există frecvente modelări plastice zoomorfe pe pereții vaselor, în legătură cu ritualurile timpului: capete de bovine, de păsări, un rât de mistreț de la Poienești (jud. Vaslui). Pe un vas de la Târpești (Piatra-Neamț), o protomă prinsă orizontal pe mijlocul curburii peretelui are frontalul modelat în formă de buton, fața anterioară alungită spre bot și lărgită spre frontal. În formă de pasăre a fost modelată sugestiv și o coadă de lingură (din os, însă!), din aceeași localitate.

Aspectul cultural Stoicani-Aldeni este un factor de legătură între culturile Gumelnița și Precucuteni. Ceramica sa, neagră și lustruită, cuprinde pahare, vase cilindrice, piriforme, tronconice și bitronconice, străchini, capace cu tambur cilindric și calotă plată. Decorul, axat pe motive spiralice (în care spirala este recurentă, cu linii oblice care unesc volutele), este și excizat, și cu canelură orizontală, și cu incizii liniare, împunsături, alveole, dar și cu pictură cu alb sau cu grafit. 3 faze descriu acest aspect cultural. Bicromia fazei a III-a, care stă probabil la baza tricromiei cucuteniene, este preluată de la ceramica fazei a III-a precucuteniene (pictura cu alb, dar și fondul alb), dar pictura cu alb poate fi preluată de acest aspect cultural de la ceramica Gumelnița.

Două chiupuri pentru provizii de la Suceveni (jud. Galați) sunt vase aparținând ceramicii grosolane. De tradiție Boian-Giulești este și decorul realizat prin excizie cu meandre și dinți de lup (aplicat pe un singur registru în partea superioară), pe fondul cenușiu lustruit, la care se adaugă motive caracteristice aspectului Stoicani-Aldeni: linii paralele, oblice, paranteze sau tangente la cerc. Pe un vas cu fundul adâncit, un picior tronconic ce face parte din recipient, umeri accentuați și gura largă, prevăzută cu două protome – regăsim un șir de liniuțe incizate adânc, situate în vârful romburilor, ce separă partea superioară a vasului de suprafața decorată.

Ceramica fină ne-a lăsat vase cu pereți subțiri, rezonanți, lustruiți pe ambele fețe, de culoare neagră, cenușie, gălbuie, gălbui-portocalie. Decorul este incizat, mai rar excizat, cu linii oblice și orizontale, caneluri fine, crestături, proeminențe, împunsături și reprezintă diverse motive ornamentale: tangente la cerc, dungi drepte combinate cu cele curbe, hașurate.

Scanned with OKEN Scanner

PLASTICA MICĂ

Statuetele sunt, ca și reprezentările figurative de pe ceramică, mărturie a nivelului vieții spirituale, a scenelor de cult practicate. Se înregistrează în această perioadă o mai mare libertate de expresie și o mai mare diversitate a plasticii, în consens cu transformările din viața spirituală. Zeitatea feminină, Mama universală, asimilată cu glia roditoare, este personajul principal în forma matroanei, o femeie cu forme generoase, adultă, uneori gravidă, alteori în poziția specifică nașterii; dar există și ipostaza fecioarei nubile, o femeie tânără, zveltă, cu sâni mici, redată singură sau împreună cu Marea Mamă; mai rară este ipostaza Străbunicii, redată ca o femeie în vârstă, cu sânii căzuți.

Cultura Vinča târzie. Mai mult decât în ceramică, în plastica acestei culturi complexe poate fi urmărită o separare a viziunii **aspectului Turdaș** de cel vincian propriu-zis. Figurinele Turdaș au același decor meandro-spiralic, aceeași sugerare a mișcării și aceeași schematizare triunghiulară a formelor, dar modelarea este mai rudimentară, fără curburile și arcuirile ce imprimă un stil plasticii vinciene. Detaliile anatomice sunt estompate în aspectul Turdaș – deși aici se disting figurinele cilindrice, cele cu proporții corecte, precum și cele tesaliene, cu cap amovibil –, în timp ce în plastica vinciană propriu-zisă chipul este atent tratat.

Un exemplu al seriei de statuete comune este o statuetă fragmentară de la Turdaș, unde figura ovală este atent modelată. O statuetă de la Turdaș are pe corpul cu detalii anatomice stilizate, un decor realizat în incizii și în benzi meandrice.

Chip tratat puternic are figurina masculină fragmentară de la Turdaș; ori cea tot de aici, cu o față de asemenea triunghiulară.

De altfel, s-au găsit și capete foarte atent modelate, unde și forma este mai reală, în ronde-bosse, precum și trăsăturile feței (care respectă canonul triunghiular) sunt foarte expresive. Un asemenea cap găsit la Turdaș are detaliile feței atât de sensibil lucrate încât sugerează intenția de portretizare.

Deosebită în seria figurinelor în picioare este o statuetă fragmentară de la Turdaș, cu capul înconjurat de o aureolă care reprezenta posibil o pălărie rotundă mare sau poate coafura. O mențiune specială prin schematizarea ieșită din comun trebuie făcută unei statuete dintr-o fază Vinča târzie, găsită la Verbicioara (jud. Dolj), cu corpul dreptunghiular, plat, cele 4 colțuri indicând membrele.

Scanned with OKEN Scanner

Și sculpturi zoomorfe există în aspectul Turdaș. Două figurine de tauri au fost găsite în așezările de la Turdaș și de la Mintia, care pot fi puse în legătură cu reprezentările magico-religioase ale conceptului forței virile a creației.

De asemenea, nu trebuie pierdută din vedere, în legătură cu marea varietate a reprezentărilor, existența modelelor miniaturale în cultura Vinča. Acestea aparțin plasticii Turdaș și pot fi puse în legătură tot cu credințele și cu ritualurile specifice: un model de construcție de la Turdaș, miniatura unui scaun.

Aparținând perioadei **Vinča C** și găsită în așezarea de la Sânandrei (jud. Timiș) este și cea mai nordică decoperire vinciană de acest gen din România: o statuetă fragmentară a unui idol masculin (în legătură probabil cu cultul strămoșilor), din care s-a păstrat doar un segment al părții superioare a corpului: capul și bustul cu un umăr. Analogii se pot face cu statuete găsite la sudul Dunării.

Grupul Rast se distinge prin decorul meandric și spiralat, de o mare finețe și acuratețe, benzile fiind aici foarte înguste, iar încrustarea cu alb și roșu imprimă acestor figurine un înalt nivel artistic (analogii găsim în nord-estul Serbiei și nord-estul Bulgariei).

Pasta fină, fără impurități, se adaugă unei arderi probabil duble, deoarece sub pojghița exterioară cenușie a unor figurine găsite la Rast se observă un strat de culoare brun-roșcată, miezul fiind cenușiu. În general, schematizarea voită este cea care le caracterizează (nu neapărat provenită din lipsă de îndemânare): capul aplatizat în partea inferioară, înclinat, cu frunte piezișă și arcade sprâncenare reliefate, ochi mari, gura ca o crestătură sau ca o gropiță, urechile uneori găurite. Prezența unei măști, de fapt, pe fața acestor figurine este o realitate acceptată de mulți cercetători. Corpurile au gâtul lung, bustul plat, pântecul bombat, fesele modelate plastic, separarea picioarelor fiind doar indicată printr-un șănțuleț prezent pe ambele părți ale statuetei. Decorul meandric incizat care le acoperă începe de la baza gâtului și subliniază apoi formele anatomice; la încrustarea cu alb se adăuga și vopsirea corpului cu ocru-roșu, păstrată doar pe alocuri.

Sunt de menționat câteva statuete de la Rast – dintre cele aparținând seriei în picioare – pentru sensibilitatea aproape modernă a modelării corpurilor, pentru detalii sau pentru ruperea de canoanele schematismului. Seria statuetelor în picioare are drept caracteristici corpul cilindric, cu sâni mici, cu abdomen marcat (sugerând maternitatea), capul

Scanned with OKEN Scanner

în formă rombică, ochi și gură redate prin fante (sau ochii realizați prin migdale bombate).

Distingem în această serie o statuetă bicefală, ale cărei capete inegale indică probabil cuplul divin: divinitatea feminină și acolitul său masculin, cu corp contopit – în relație cu cultul fecundității.

Acestei serii de figurine în picioare i se adaugă cea foarte realistă a statuetelor așezate: solide, cu adomen bombat, pe care sunt așezate mâinile, totul denotând marele spirit de observație al realizatorilor. Un exemplu este o statuetă de la Rast, remarcabilă prin modelajul realist al formelor.

Aparte în seria figurinelor șezânde este o statuetă tot feminină și tot de la Rast. Realismul aici este evident doar în puținele elemente existente. Măiestria artistului neolitic este remarcabilă așadar nu în fidelitatea reprezentării, pe care nu o putem urmări, ci în reușita sugerării unei *Pietà* renascentiste: mai presus de toate, sentimentul maternității care se degajă conferă o atitudine de un înalt sens al omenescului acestei sculpturi de o mare expresivitate și firesc al pozițiilor.

Cultura Vădastra. Plastica mică a culturii Vădastra este bogat și variat reprezentată, decorul ei reluând tehnica realizării și motivele olăriei.

În ceea ce privește figurinele antropomorfe, idolii găsiți la Fărcașele, atât cei masculini cât și cei feminini, sunt redați întotdeauna în picioare, cu realism în ciuda aplatizării: steatopigie mai mult sau mai puțin dezvoltată, precum apar și elemente de vestimentație sau podoabe (un șorț în față și o fustă ornamentată spiralic în față pe una dintre statuetele de la Fărcașele, sau mărgele la gât). Pasta din care sunt confecționate este nisipoasă, netezită și rar lustruită.

Cele mai renumite statuete ale culturii sunt cele cu forma particulară a capului, de fapt a urechilor mari, lăsate în jos ca ale unor câini (de fapt, o coafură stilizată, cum spuneam și în cazul vaselor antropomorfe modelate în același fel). Deosebită este și ornamentarea, diferită față de cea a altor culturi, dar mergând pe linia minunatului decor al vaselor: zig-zag-uri, spirale înlănțuite, meandre, dinți de lup, excizate, realizate cu finețe a execuției, amplasate astfel încât fesele și abdomenul să fie acoperite de spirale, iar fața anterioară a corpului, cu motive meandrice și zig-zag-uri. Desigur, nu toți idolii sunt ornamentați (câteva figurine de la Hotărani nu au decor), dar aceștia au o mare expresivitate și realism ale chipului.

O capodoperă este o mică figurină antropomorfă feminină de la Fărcașele, ce are și o modelare fină și detaliată a anatomiei, dar aceasta

Scanned with OKEN Scanner

este subliniată și de decorul excizat, dispus tectonic. O altă statuetă fragmentară, găsită la Hotărani, are același corp, poate mai zvelt, de tip *en violon*. O figurină mare din teracotă, probabil masculină, de la Fărcașele, etalează tot tipul de decor meandric excizat și încrustat ca și vasul antropomorf de la Vădastra: corpul – un dreptunghi cu colțurile rotunjite are un decor meandric diferit pe cele 6 metope.

De asemenea, dintr-un grup fragmentar tricefalic de la Fărcașele (probabil o mamă cu copiii), s-au păstrat două figuri stilizate, cu aceleași urechi lăsate și cu decor meandric excizat și încrustat, urmând modelul statuetei anterioare.

Un grup statuar (fragmentar), rar în plastica mică în general, este descoperit la Hotărani: s-a păstrat partea inferioară dintr-un cuplu divin așezat pe un soclu. Realismul reprezentării este relevant prin detalierea degetelor picioarelor și ale mâinii.

O mențiune specială este acordată unei măști miniaturale descoperită în aceeași localitate, care redă cu expresivitate un chip uman, urmând linia stilizării măștilor umane modelate pe vase. Netezirea superficială a suprafeței măștii permitea aderența mai mare a vopselei roșii.

Realism al modelajului și al mișcării corpurilor se remarcă și la figurinele zoomorfe, mult mai puține, cum puține erau și modelele miniaturale, de exemplu, măsuțele de cult, cu apucători în forme umane sau de cap de berbec.

Originală artistic și bogată prin diversificare este plastica acestei culturi, ai cărei reprezentanți nu ocupau o arie de locuire foarte mare. Foarte expresive sunt reprezentările umane, cu chipuri tratate realist, similar celor ale culturii Vinča. Excepțională este și olăria culturii Vădastra, cel puțin cea ornamentată excizat. O asemenea bogăție materială relevă desigur stadiul înalt al organizării și al dezvoltării societății Eneoliticului timpuriu de pe aceste meleaguri.

Cultura Boian. Plastica mică a acestei culturi nu este foarte bine reprezentată. Statuetele din lut ars, schematice, au capul mic, la capătul unui gât înalt, cilindric sau prismatic, ca la cea găsită la Radovanu. Uneori, capul este triunghiular-rombic, aplatizat, precum un cap de la Gălățui, pe linia tradiției Vinča, precum există și chipuri pentagonale, perforate de mai multe ori pe ambele laturi. Sânii mici și rotunzi sunt amplasați pe un torace plat, șoldurile sunt late și arcuite, coapsele uneori sunt exagerate, iar picioarele sunt separate doar printr-o incizie. Cioturi dreptunghiulare perforate constituie brațele, redate uneori îndoite din cot, în gestul de

Scanned with OKEN Scanner

adorație. Incizii profunde, spiralate, decorează în întregime corpul (ca la statueta de la Ipotești) (aceeași influență Vinča). O figurină de la Vidra prezintă o distribuție a decorului incizat meandro-spiralic în funcție de segmentele anatomice pe care le ornamentează. Un exemplu de figurină feminină șezândă a fost descoperit la Dealul Viei – Traian (jud. Neamț): nudă, steatopigă, cu picioarele despărțite și capul sumar modelat.

Deosebită – prin anticiparea tipului gumelnițean – este o figurină cu rochia în formă de clopot și cu decor geometric incizat, descoperită la Bogata (jud. Ialomița).

Cea mai veche figurină din os de pe teritoriul României datează din cultura Boian: o reprezentare miniaturală de la Cernica, fără cap, cu o plasticitate și o expresivitate deosebite ale liniei corpului stilizat.

O cutie-suport găsită la Vidra, cu două orificii circulare pe fața superioară și câte unul patrulater pe fețele laterale înguste, aparține și ea artefactelor modelate în ceramică.

Cultura Hamangia. Înscriindu-se în același miniatural al întregii plastici mici neo- și eneolitice (6-7 – 20cm) și respectând câteva canoane, statuetele culturii Hamangia (aproape exclusiv feminine) sunt puternic stilizate: planuri îmbinate în muchii. În general, acești idoli (probabil în relație cu concepțiile magico-religioase ale cultului fecundității și fertilității) sunt lipsiți de decor. Foarte puține statuete primesc un decor realizat prin șiruri de impresiuni, ornamentație specifică, de altfel, și ceramicii acestei culturi.

Ambele serii de figurine ale culturii Hamangia (una, a statuetelor în picioare, alta, a celor așezate) surprind probabil momente evolutive din viața divinităților, de la fata nubilă, la femeia însărcinată și la matroană (ca în câteva exemple de la Coslogeni, jud. Ialomița).

Câteva exemple de capete păstrate ale figurinelor culturii Hamangia, de la Coslogeni, surmontează un gât lung, cu care fac corp comun, chipul stilizând trăsăturile prin simple incizii și prin nasul în relief, în mod interesant datorită unui realism inexistent în cazul corpurilor. Totuși, nu întâlnim puritatea regăsită la cuplul de la Cernavodă, despre care vom vorbi mai jos. Trăsăturile capului de la Coslogeni sunt însă aceleași cu ale perechii feminine a *Gânditorului*; probabil acest cap aparținuse unei figurine asemănătoare...

Nici brațe nu au întotdeauna aceste statuete, iar când există, ele sunt redate cu aceleași gesturi ritualice cunoscute în tot Neoliticul: îndoite pe piept sau pe abdomenul bombat (Goloviță); sânii sunt amplasați sub gât, șoldurile puternice (steatopigia caracterizează și în cultura Hamangia

Scanned with OKEN Scanner

acești idoli ai cultului fecundității) pornesc de sub umeri și uneori se contopesc cu brațele în două volume imense. Deși reprezintă probabil Marea zeiță neolitică, imaginea acesteia, nudă, este diferită aici față de cea a altor culturi dunărene, unde apare înveșmântată. Sub triunghiul sexual incizat, picioarele – lungi sau scurte și butucănoase, în funcție de tipul statuetei (în picioare sau șezândă) – au genunchi reliefați, mai jos fiind împărțite în planuri triunghiulare. Această rigidă stilizare geometrică în planuri îmbinate în unghiuri (ca în sculptura într-un material dur, deși aici este vorba despre modelare în lut) ascunde de fapt un simț al realismului, în ciuda simplificării, o bună înțelegere a volumelor, o foarte mare intuire a valorii plastice a segmentelor anatomice, un echilibru perfect între esențe și detalii, o stăpânire excepțională a proporțiilor armonioase.

Putem spune excepțională, pentru că în plastica Hamangia întâlnim câteva dintre adevăratele capodopere universale preistorice, dacă ne oprim doar la *Gânditorul* de la Cernavodă (numit astfel după celebra lucrare a lui Rodin) și la *soția* acestuia.

O eventuală asemănare cu statuetele și capetele de la Turdaș este net în favoarea figurinei masculine de la Cernavodă, unde detalii de modelare a mușchilor obrajilor (deformați sub presiunea mâinilor) sau ai toracelui și ai spatelui conferă realism (eliberat de canoane), foarte mare expresivitate și chiar personalitate. Toate trăsăturile sunt accentuate și de realizarea plastică deosebită, cu segmente galbate, cu suprafață netedă, unghiularitatea modulelor volumetrice ducând gândul spre cioplirea în lemn și conferind, și aceasta, monumentalitate, în ciuda dimensiunii.

Cu aceeași simplitate a mijloacelor, precum și cu aceeași valoare artistică autentică în ceea ce privește foarte moderna reducere la esențe, este modelată și statueta feminină.

Oameni reali ori divinități ai fertilității și fecundității (perechea mitică), cele două figurine din teracotă neagră lustruită găsite într-o necropolă de inhumație se remarcă prin dimensiunea spirituală, absentă până acum în arta preistorică, sensul profund uman al bărbatului și al perechii sale: un cuplu cufundat în gânduri, în care este surprinsă esența condiției umane. Gestul ritualic, probabil de meditație, este foarte probabil. Certă este însă, cu siguranță, întruchiparea plastică a *gândului*, în forma sa simbolică, în cazul acestor două artefacte, adevărate capodopere ale întregii arte neolitice de pe aceste meleaguri.

Cu analogii în plastica regiunilor egeene (statuetele cicladice în forma idolilor *en violon* fiind o mărturie) și anatoliene (originea meridională a acestei culturi fiind explicația), dar cu influențe ale culturii

Scanned with OKEN Scanner

Veselinovo din Bulgaria, plastica mică a culturii Hamangia ne-a lăsat și câteva exemple din marmură, dar în care drumul nu este parcurs până la capăt spre modelele anatoliene (siluetele sunt abia schițate).

Perechea de la Cernavodă însă face aceasta.

Cultura Precucuteni. Cele mai multe statuete ale primei faze (dintre cele 3 ale culturii) sunt redate în picioare; cele din seria figurinelor șezânde au jumătatea inferioară a corpului corect redată și mai puțin schematizată; pe când cealaltă jumătate este foarte simplificată: cu același gât foarte lung al figurinelor culturii Hamangia (doar că aici el nu este modelat prismatic), la capătul căruia capul este sau nu indicat (eventual cu o față triunghiulară, pe care se reliefează nasul și gropițele ochilor și cea a gurii); sau cu nasul modelat doar printr-o ciupitură, iar ochii, doar crestați; la această serie, sânii nici nu sunt marcați. La statuetele în picioare, sânii sunt bine modelați, dar brațele sunt două cioturi laterale (poziția în cruce); tot la această serie, picioarele sunt despărțite printr-o incizie verticală, ca la o statuetă de la Traian – Dealul Viei, faza I, sau ca la o statuetă de la Frumușica, la care întâlnim aceeași steatopigie, același tors plat, cu brațele în cruce, dar aici inciziile de pe picioarele despărțite la fel, printr-o incizie verticală, sugerează faldurile veșmântului. Pe figurina feminină de la Dodești, la gât este incizat un colier.

În cele două faze următoare, majoritară este seria statuetelor așezate sau semi-așezate. Fragmente găsite atestă existența unor statuete de 25-30cm înălțime. În general, au un trunchi îngust, tronconic, aproape inexistent între gât și bazin, dar poate fi și bombat în față sau lățit în dreptul umerilor perforați (reprezentând simplificarea gestului brațelor arcuite pe abdomen). Capul, abia lățit la nivelul urechilor, are detaliile feței abia schițate: nasul puternic și ochii și gura ca niște crestături sau ca niște găurele (ochii). Sânii sunt redați realist, căzuți ca ai femeilor care alăptează, iar șoldurile și coapsele denotă steatopigia accentuată, specifică acestei culturi – trăsături realiste între toate celelalte schematizări puternice (precum, de exemplu, picioarele despărțite printr-o incizie verticală, degetele picioarelor fiind și ele indicate prin două incizii).

Deosebit este un fragment reprezentând un tors la care gestul mâinii, corect și firesc în ciuda rigidității, amintește de gestul *Venerei Pudica*.

Dar de departe, *Gânditorul de la Târpești* (jud. Neamț), deși sumar, chiar rudimentar modelat, are o certă expresivitate, influența plasticii Hamangia fiind evidentă.

Scanned with OKEN Scanner

Serii de statuete (nu foarte numeroase), de tip steatopig sau dimpotrivă, cu corpul plat, primesc în ultima fază și decor incizat meandro-spiralic sau chiar geometric, amplasat deja (cum vom vedea în cultura Cucuteni) în funcție de segmentele anatomice pe care le decorează (spirale pe fese, romb hașurat pe abdomen).

De asemenea, de menționat sunt și câteva figurine zoomorfe din teracotă: animale, păsări, cu stilizare caracteristică precucuteniană: de exemplu, capul de mistreț de la Dodești (jud. Vaslui).

Există și modele miniaturale de mobilier, cum ar fi unul redând o măsuță, care ne ajută, în lipsa exemplarelor în mărime naturală, să reconstituim în parte originalele. Și un mic vas cu decor incizat de la Traian – Dealul Fântânilor ar putea fi un model miniatural, al unei roabe poate.

Aspectul cultural Stoicani-Aldeni. În puțina sa plastică mică, acest aspect cultural ne-a lăsat figurine feminine, de influență precucuteniană, în care coapsele sunt accentuate și lipite, corpul plat și capul modelat rudimentar, decorul fiind realizat prin incizie și încrustație în pastă crudă colorată. Un cap de la Stoicani este deosebit prin măiestria cu care este portretizată, aproape, figura. Tot de la Soicani provine și o figurină așezată pe un scăunel, la care stilizarea formelor și alungirea picioarelor este de influență precucuteniană. Unele figurine sunt de influență gumelnițeană: au specificele loburi perforate, chipuri schematizate, brațele în cruce (o figurină fragmentară de la Aldeni), sau există tipul cu fustă largă și decor incizat. Un mic model de locuință cu acoperiș în două ape a fost găsit la Aldeni.

ARTA METALELOR

În toate culturile începe utilizarea acum a obiectelor din aramă. Acestea sunt aduse prin schimburile cu sudul egeo-balcanic, dar începe și prelucrarea locală. Deocamdată sunt rare, piese mici și simple, unelte și ustensile, iar dintre podoabe – acele de păr sunt prelucrate exclusiv prin batere la rece sau la cald, șlefuire, perforare, nu prin topire sau prin turnare.

Scanned with OKEN Scanner

b) ARTA ENEOLITICULUI DEZVOLTAT (4 600/4 500 – 3 800/3 7000 Î.HR.)

Agricultura ajunge în această perioadă la un înalt grad de dezvoltare, precum și creșterea animalelor. Viața spirituală este axată în continuare pe cultul fertilității și fecundității, dar alături de idolul fenimin apare și cel masculin și chiar cuplul divin. Inhumația rămâne ritul funerar dominant, dar se practica și incinerația.

Eneoliticul dezvoltat este perioada în care activitatea creativă a omului atinge apogeul.

Ariile teritoriale ale culturilor se lărgesc, se diferențiază, iar culturile sunt acum mai evoluate, apărute fiind pe baza fondului anterior. Două mari categorii de disting: culturile cu ceramică pictată cu grafit (**Gumelnița**, **Sălcuța**) și culturile cu ceramică pictată cu diferite culori (**Petrești**, **Cucuteni**). **Gumelnița** – după stațiunea de pe un deal cu același nume de lângă Oltenița (jud. Ilfov) – este o cultură răspândită în Muntenia, nord-estul Olteniei, Dobrogea, sudul Moldovei, Republica Moldova, Ucraina, estul Bulgariei; constituită pe fondul culturilor Boian și Hamangia, ea va contribui la formarea aspectului Stoicani-Aldeni. **Sălcuța**, denumită după o localitate din jud. Dolj, cuprinde Oltenia, sud-estul Banatului, nord-vestul Bulgariei, nord-estul fostei Iugoslavii și este o cultură constituită pe fondul culturii Vinča târzii. **Cultura Petrești**, după localitatea de lângă Sebeș (jud. Alba), este răspândită în centrul și sud-vestul Transilvaniei, Banat; aspectul Turdaș și poate cultura Dimini din nordul Greciei (Thessalia) stau la baza formării culturii Petrești, care, la rândul ei, a avut un rol în geneza ceramicii pictate pre-cucuteniene și cucuteniene. Apărută în centrul și în vestul Moldovei, pe fondul culturilor Precucuteni, Gumelnița și Petrești, **Cucuteni,** de fapt, cultura Ariușd-Cucuteni-Tripolie, numită astfel după localități eponime, din jud. Covasna și din jud. Iași, la care se adaugă și un oraș din Ucraina, este răspândită în toată Moldova, sud-estul Poloniei, sud-estul și centrul Transilvaniei, nord-estul Munteniei, precum și în afara granițelor țării noastre, până la Nipru. **Grupul Suplac** (după stațiunile de la Suplacu de Barcău, jud. Bihor), din nord-vestul Transilvaniei, apare pe fondul ceramicii pictate din Neoliticul dezvoltat. De menționat pentru ceramica pictată, dar cu deosebiri tehnice (pictură crudă) este și **complexul Sălcuța IV-Băile Herculane-Cheile Turzii-Hunyadihalom** (în Oltenia, Banat,

Scanned with OKEN Scanner

Crișana, Transilvania), apărut ca o sinteză între triburile grupului cultural Cernavoda I, Bodrogkeresztúr și cu influențe ale Bronzului timpuriu dinspre sud (din Sălcuța IV va deriva cultura Coțofeni din Bronzul timpuriu). Tuturor acestora li se adaugă culturile cu ceramică nepictată, cu elemente de origine est-central europeană și nord-pontică. **Românești-Tiszapolgár**, numită după descoperirile din Peștera Românești, com. Tomești (jud. Timiș) și după o localitate din Ungaria, este răspândită în centrul și în sud-vestul României, estul Ungariei, Ucraina, sud-estul Slovaciei. S-a constituit pe fondul anterior al culturii Tisa, precum și al grupurilor Iclod și Suplac. **Gornești-Bodrogkeresztúr** – după localitatea Gornești (jud. Mureș) și un sat în Ungaria – aparține interiorului Transilvaniei și este constituită pe fondul culturii Românești-Tiszapolgár. **Cernavoda I** – după așezările de pe Dealul Sofia, orașul Cernavodă – este răspândită în Dobrogea, sudul Olteniei, nord-estul Munteniei, sudul Moldovei, nord-estul Bulgariei; **Decea Mureșului** – numită după localitatea cu același nume (jud. Alba) – ocupă centrul Transilvaniei. Ambele aceste ultime două culturi au luat naștere pe baza unui aflux de populație de origine răsăriteană, același ca și în cazul culturii Cucuteni.

AȘEZĂRILE

Crește acum densitatea așezărilor și numărul de locuințe din acestea. Sporul demografic datorat dezvoltării economico-sociale a dus la conflicte (fortificațiile se amplifică tot mai mult și prin valuri de pământ) și la necesitatea unei autorități (dovadă fiind dispunerea locuințelor după un plan). Descoperim, de asemenea, și așezări cu rol central, cu locuințe spațioase, chiar cu etaj, construite pe platforme de bârne acoperite cu lut (unele dintre acestea sunt sanctuare).

Așezări pe terasele râurilor și întărite cu șanțuri de apărare caracterizează **cultura Gumelnița**. Cele de la câmpie atestă o locuire îndelungată, structura de tip tell fiind mărturie (Boian, Glina, Hârșova, Tangâru, Vidra, Căscioarele, Gumelnița); cele subcarpatice au modificat relieful în formă de *măgură*, zonele fiind colonizate prin roire, dar așezările nu fuseseră de mare intensitate sau durată. Se pare că apar casele de tip megaron, cu pridvor și cu platformă rectangulară din lemne despicate și lustruite (Petru Rareș, jud. Giurgiu), acoperiș în două ape, chiar cu fronton ornamental (influență egeo-anatoliană).

Tot de tip tell sunt și așezările **culturii Sălcuța**, situate pe pintenii teraselor râurilor. Locuințele acestei culturi sunt și bordeie și colibe și

Scanned with OKEN Scanner

locuințe rectangulare de suprafață, cu una-două încăperi, cu platformă, cu pereți din paiantă pe schelet de pari.

Unele așezări au suprafețe foarte mari în Eneoliticul dezvoltat, cum sunt cele de la Pianu de Jos, Mihalț, Păuca, Daia Română, Ocna Sibiului, Ghirbom – din **cultura Petrești**. Sunt aglomerații de mari dimensiuni, situate pe terase joase, extinzându-se treptat în forma unor așezări deschise, cu o locuire relativ dispersată, datorită procesului de roire a așezărilor (apare tipul de așezări *în pereche*, la câțiva km distanță una de cealaltă). Lipsesc descoperiri în legătură cu existența șanțurilor sau a oricăror sisteme de apărare. Locuințele evoluează de la cele de tip bordei, la cele de suprafață, din pari și nuiele împletite (leasă) lipite cu chirpici ori din bârne îmbinate *în cheotori*, și cu acoperiș în două ape, din paie sau din stuf. Se vor generaliza apoi casele cu platformă din lut ars și bârne ori lespezi sau pietre mai mari; chiar case suspendate pe piloți (ca fundație), la oarecare distanță de sol, au fost găsite.

Așezările **culturii Cucuteni**, în continuă dezvoltare și cu o sistematizare care indică trăsături protourbane, au fost tot mai mari ca număr și ca suprafață, dispuse fiind inițial în jurul unei locuințe centrale mai impunătoare. Erau de tip *cetățuie*: se găseau pe promontorii înalte și erau apărate natural, precum și cu șanțuri (uneori cu valuri și palisade), cu profil în formă de pâlnie, șanțuri care se lărgeau la nevoie. Preluând de la precucutenieni obiceiul fortificării artificiale a așezărilor, cucutenienii au dezvoltat sistemele defensive o dată cu evoluția forțelor de producție în această nouă perioadă eneolitică, dar mai ales datorită înmulțirii mâinii de lucru. Așezările fazei A erau amplasate pe înălțimi, promontorii de terasă, apărate natural pe 3 laturi, a patra primind fortificațiile. Așezările fazei A-B diferă în ceea ce privește amplasarea: în locuri larg deschise – de unde reiese că așezările (cea de la Traian este un exemplu) erau apărate cu șanțuri cu alt traseu. Aici, la Traian, șanțul descria un mare arc de cerc pe laturile de nord-vest, nord și est ale așezării. Iar așezările fazei B ocupau, unele, poziții deschise, pe terase inferioare sau pe fundul văilor, despre care nu se știe dacă aveau fortificații, dar cele amplasate în zone dominante erau întărite. Secătuirea solurilor ca urmare a locuirii îndelungate a dus la o instabilitate a așezărilor, care sunt de scurtă durată, locuințele sunt mai mici (30-40mp), explozia demografică și necesitatea unor noi terenuri ducând la o adevărată criză, rezolvată prin roirea comunităților cucuteniene.

În **faza Tiszapolgár (Românești)** a culturii Tisa, locuirea este din nou puțin consistentă, cu așezări mici și de scurtă durată (fără fortificații).

Scanned with OKEN Scanner

În **faza Gornești-Bodrogkeresztúr**, așezările (și cimitirele – cu morminte de inhumație, și în faza precedentă) sunt mici și sărace.

Cultura Cernavodă I avea așezări pe tell-urile așezărilor gumelnițene; erau aglomerări restrânse, fortificate natural, situate pe pinteni de terase sau tell-uri, mai rar cu val și șanț de apărare; colibele erau grupate adunat, ușor adâncite, din materiale ușoare, dar durata locuirii a fost mare, mărturie stând necropolele întinse și cu numeroase morminte.

În ceea ce privește construcțiile religioase, în afara celor două gropi de cult de la Cașolț (Poiana cu Pisc, jud. Sibiu), a fost descoperit un complex de cult la Pianu de Jos – Podei (jud. Alba), aparținând unei prime variante: în aer liber. În el, s-au găsit o vatră de foc, o râșniță și vase, care, împreună cu resturile de chirpici, constituie dovezi ale existenței aici a unei construcții cu rol cultic, eventual o masă din lemn, un *altar* pentru practici magico-religioase. Alt complex, similar, a fost găsit la Ghirbom (jud. Alba), o a doua variantă de sanctuar tipică pentru cultura Petrești: amplasat într-o construcție. Morminte de inhumație au fost găsite în cadrul culturii Petrești, dar nu cimitire.

Din cultura Cucuteni nu s-au găsit necropole, dar înmormântări ritualice s-au descoperit (Traian, Ghelăiești); de altfel, s-au găsit și sanctuare. La Mărgineni, sanctuarul reflectă cultul vetrei și al cuptorului. La Scânteia, locuința avea un inventar al cărui cult al fertilității și fecundității reflectat aici este regăsit și în sanctuarul de la Dumești (jud. Vaslui); alte sanctuare sunt cele de la Berești (jud. Galați) și de la Ariușd. Și o locuință de la Trușești (cu două încăperi) era tot un sanctuar casnic, ca și locuința de la Târpești. Mai exista un tip de sanctuar, cel cu arhitectură monumentală: doar la Trușești a fost descoperit până acum. Altarul de la Trușești (despre care vom vorbi în capitolul despre plastica mică a culturii Cucuteni) are două divinități stilizate la partea superioară a altarului: cuplul divin. Construcții interpretate ca sanctuare au fost găsite și la Ghelăiești și la Buznea, Târgu Frumos. Un sanctuar în aer liber a fost descoperit la Poduri – Dealul Ghindaru.

Ritul incinerației, răspândit în Eneoliticul dezvoltat, va apărea în cadrul mormintelor așezărilor grupului Suplac. Tiszapolgár folosea și inhumația și incinerația. Iar în cultura Decea Mureșului, ritul funerar din mormintele cimitirului plan din așezarea Decea Mureșului (jud. Alba), cu ocru roșu presărat în morminte, atestă prezența unor triburi nord-pontice.

Scanned with OKEN Scanner

CERAMICA

Cunoaște o mare dezvoltare olăritul, mai ales în ceea ce privește tehnica producerii vaselor: metodei răsucirii sulurilor de lut adăugându-i-se și procesul de rotație (disc, turnetă sau roată – acesta din urmă folosit din cultura Cucuteni A-B). Se generalizează cuptoarele închise, cu reverberație (cu ardere indirectă, dirijată), cu camere diferite (pentru foc și pentru coacerea vasului), despărțite printr-un grătar perforat – ceea ce creștea nivelul tehnicii: cu pastă omogenă, prin care se obțin vase rezistente. Nivelul superior al ceramicii denotă apariția specializării unor meșteșugari în cadrul comunității.

Culturi cu ceramică pictată cu grafit

Cultura Gumelnița. Foarte variat decorata ceramică Gumelnița ne-a lăsat exemple incizate, imprimate, reliefate, pictate cu alb și roșu sau cu grafit, uneori combinate câte două pe același vas. Geometria și spiralele primează (mai puțin meandrul ceramicii Boian) (ca pe suporturile de vase de la Vlădicească), amplasarea fiind circulară, pe tot corpul vasului, pe registre și doar arareori în metope pe unul dintre registre.

Ornamentele plastice sunt în formă de caneluri și de brâuri alveolare; se cunosc capace decorate cu 4 creste în relief sau cu 4 brâuri arcuite simetric, alcătuind un tetraskelion cu centrul în toarta capacului; ori două benzi din câte 3 caneluri se răsucesc spiralic pe capace; sau regăsim două serii de spirale armonios înlănțuite (în caneluri fine).

Cele incizate (adesea umplute cu ocru roșu, ca pe rytonul de la Gumelnița) sunt realizate în benzi în formă de croșete spiralice, acoperite cu împunsături, combinate cu grupe de linii pictate cu grafit, ca pe un vas de la Tangâru. Pe un capac de la Petru Rareș, benzile pot fi spiralice, acoperite tot cu împunsături.

Decorul imprimat este realizat, după cum am văzut mai sus, prin împunsături (ca pe vase de la Căscioarele), dar și prin șiruri orizontale și paralele de impresiuni succesive în formă de *paranteze* unghiulare (acesta fiind cel mai reușit decor al culturii, din punctul de vedere artistic).

Ornamentele pictate (bicrom: cu roșu sau cu alb pe fondul brun lustruit) sunt mai rar întâlnite. Un suport cu 4 colțuri de la Sultana are un decor roșu-alb cu triunghiuri imbricate în partea de sus și cu frunze pe corp. Sunt realizate în general după ardere. Exemple sugestive sunt castroanele de la Cernavodă. Și mai rar (în faza târzie) apare tricromia (cu influență Petrești sau Cucuteni): motive și benzi roșii, reduplicate, mărginite de o linie groasă albă, pe fond brun.

Scanned with OKEN Scanner

Ornamentarea cu grafit (înainte de ardere) este o tehnică moștenită din cultura Boian și se ridică la nivelul calitativ al ceramicii pictate cucuteniene. Moștenire a culturii Boian sunt și ornamentele (acolo: excizate – aici: pictate): dinți de lup, tablă de șah cu pătrățele sau cu romburi, benzi, motive liniare. Sunt dispuse, în interiorul vaselor, în registre orizontale, iar în exterior, fără registre. Dar în cazul unor străchini largi, motivele se desfășoară pe suprafața interioară ca pe un mare câmp circular, precum pe exteriorul capacelor. O serie de străchini și de capace convexe sunt pictate – în interior și, respectiv, în exterior. Uneori, benzile late ale fondului (dintre cele pictate cu grafit) sunt înviorate cu pastile cu grafit. Un exemplu aparte (regăsit doar în această cultură) este un vas ritualic de la Gumelnița, cu două gâturi cilindrice înalte, pictate cu grafit.

Seria vaselor modelate antropomorf, cu o mare diversitate de decoruri și detalii specifice care le unicizează și care particularizează cultura Gumelnița, ne pune la dispoziție două exemplare de o plasticitate inegalabilă, care le situează printre cele mai valoroase piese – din întregul Neolitic –, în care sculptura își dă mâna cu olăria.

Unul dintre acestea, *Zeița de la Vidra* (jud. Ilfov), își justifică supranumele pe de o parte prin rolul ei de piesă de cult (nu ca obiect utilitar folosit în gospodărie) (pandantivul din aur care o împodobea ne confirmă aceasta), dar și prin înaltul grad în care este evidențiată plasticitatea formei umane.

Deși ceva mai mic, *Zeița de la Sultana* (jud. Călărași) se ridică la aceeași valoare artistică. Dacă la vasul descris mai sus, cap nu există (capacul care îl alcătuia nu s-a păstrat), la acesta din urmă, gura vasului (nici aici nu s-a păstrat capacul, care probabil reprezenta coafura) se deschide deasupra feței. Ca și în cazul figurinelor antropomorfe cucuteniene, decorul acestor corpuri nu redă veșminte (care ar trebui să fi fost mult prea subțiri, formele corpurilor fiind foarte evidente), ci tatuajul.

În schimb, la vasele mai mici, realismul și detalierea nu sunt urmărite, ci doar respectarea canoanelor. Două serii de vase antropomorfe au capetele preluate după modelul statuetelor, una dintre serii având corpul bombat, în formă de butelie, care preia tipul de rochie-clopot de la figurine, și brațe cilindrice.

Cealaltă serie are corp bitronconic și nu are brațe, la aceste vase capacul ilustrând calota craniană. Vasul găsit la Sultana, probabil o divinitate, are fața cu două perechi de ochi, gura perforată cu găurele, decorul fiind realizat în vopsea albă; la al doilea, descoperit la Măgura-Gumelnița, capacul nu s-a păstrat, iar fața are nasul, dar și ochii, în relief.

Scanned with OKEN Scanner

O mare varietate de forme o au astfel și capacele găsite, modelate în formă de cap uman sau redând o față omenească. Cele mai bine realizate sunt cele găsite la Ciolănești (jud. Teleorman). Cu decor pictat cu grafit și cu alb și cu calota vopsită în roșu, ori cu detaliile feței atent redate, stilizate, adânc reliefate, distingându-se surâsul, aceste fețe au o înfățișare foarte realistă.

La capacul de la Vidra, creativitatea și simțul artistic al realizatorului sunt evidente în nota anecdotică urmărită. Probabil tot antropomorf este și capacul de la Crivăț.

Și la Orbeasca de Sus s-a găsit un capac prosopomorf, cu perforații ale gurii și ale arcadelor puternice; iar la cel de la Gărăgău, gura este groasă, inciziile indicând părul.

Și mânerele capacelor sunt decorate uneori cu capete – un capac de la Ciolănești are mânerul în forma unei jumătăți superioare de trunchi uman, care face corp comun cu capul, brațele prelungind umerii. De asemenea, suporturile vaselor pot avea înfățișare umană, precum cel de la Vidra, a cărui funcție este deosebită, dar înfățișarea este cea tipic gumelnițeană, realismul feței având o valoare artistică aparte.

Într-o altă serie, vasele au legătură cu reprezentările antropomorfe doar prin aplicații ale fețelor umane sau chiar ale unor întregi siluete (în basorelief sau statuete). Din prima categorie face parte un fragment de vas de la Gumelnița, aparte fiind prezența la baza gâtului a celor două brațe cu mânuțe cu 3 degete. Tot de aici provine și un vas păstrat integral, la care similitudini se pot găsi cu *urnele cu figură umană* din Troia, cărora însă se pare că piesele noastre le sunt anterioare.

Celei de a doua categorii aparține un fragment de chiup găsit în aceeași așezare, pe care au fost modelate două siluete umane, în relief, cu brațele ridicate. Dar și statuete întregi ornamentează vasele, ca cea de la Vidra, care fusese probabil aplicată pe un vas – reușit exemplu din seria *gânditorilor*. Un frumos exemplu este cel al unei cupe de la Sultana, păstrată integral, în interiorul căreia două figurine așezate reprezintă o femeie și un bărbat.

Aparținând acestei categorii, menționăm un exemplu care face notă aparte prin încercarea de compoziție, rară în sculptura întregului Neolitic. (Și la Sultana s-a descoperit un capac similar, fragmentar, despre care vom vorbi mai jos, cu 3 protome de cornute, la care statueta umană s-a pierdut.) Este vorba despre un capac de la Gumelnița, cu o siluetă umană (ruptă) și protome de cornute.

Scanned with OKEN Scanner

Și vasele zoomorfe gumelniţene sunt cunoscute în număr foarte mare, cum este cel de la Ulmeni, sau ca vasul de la Calomfirești. Deși similar, vasul de la Hârșova este aparte prin combinaţia hibridă pe care o oferă. O fiinţă fantastică ilustrează și rytonul de la Gumelniţa.

Deși doar un fragment, vasul de la Căscioarele este probabil o altă încercare de compoziţie sculpturală.

Și capace gumelniţene modelate zoomorf au fost găsite, reprezentând în general protome de animal – ca cel de Vidra, al cărui bot lung și arcuit în jos sugerează un tapir, sau ca cel de la Gumelniţa, în forma unui cap de porc realist modelat.

Un mic mâner de capac descoperit la Vidra, reprezentând o protomă de cerb, încântă – deși are tocmai coarnele rupte – prin expresivitate. O toartă zoomorfă (în formă de cap de pasăre) are și cupa cu decor bicrom de la Sultana.

Similare vaselor decorate cu reprezentări umane, s-au găsit vase gumelniţene pe care se află animale redate în întregime sau doar protomele, ca element ornamental (fără rol de toartă). Un vas de la Teiu (Muntenia) (25cm în diametru) este înconjurat de un relief de 4 benzi terminate cu capete rombice de șerpi, între care este modelat, de-o parte și de alta a vasului, câte un profil de bovideu, cu coarne arcuite și cu bot alungit. Tot de bovină este și mica protomă de pe un capac de la Gumelniţa, a cărei plasticitate este dată de eleganţa coanelor mari, care, împreună cu decorul policrom al capacului, ne asigură de destinaţia ritualică a vasului.

Cultura Sălcuța. Analogiile cu ceramica Gumelnița sunt evidente, atât în privința tehnicii, cât și a motivelor decorative (dar ornamentarea este mai săracă în cultura Sălcuța). S-au descris 3 faze ale culturii.

Specifică este apariția vaselor care imită formele (cănile cu toartă și cioc), dar și decorul (caneluri și coaste) vaselor din metal din Orient – ca în cazul ulciorului de la Sălcuța.

La decorul pictat după ardere, tricrom – cu alb și cu roșu pe fondul brun, negru sau portocaliu, lustruit –, se adaugă pictura cu grafit, crudă (înainte de ardere) (mai frecventă decât în Gumelnița), cu alb și cu roșu. Sistemul meandro-spiralic este specific, dar împărțirea suprafeței vasului urmează și modelul dispunerii ceramicii Vădastra: în 8 zone trapezoidale, 4 pictate cu roșu, cu motive mici în interior, și 4 lăsate în înveliș.

În cadrul decorului imprimat, decorul cu gropițe împunse (de tradiție neolitică veche) este mai rar – ca la cana cu o toartă și cu două proeminențe de la Sălcuța, dar cel cu șiruri paralele de crestături-

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

împunsături, despărțite de o linie incizată, este mai frecvent întâlnit. Specifice (și de influență gumelnițeană) sunt și impresiunile în șiruri orizontale de paranteze.

În decorul în relief, mai puțin întâlnite sunt brâurile alveolare, dar canelurile sunt preluate de la cultura Vinča.

Inciziile (încrustate cu roșu) reprezintă și ele un decor obișnuit al acestei culturi, ca în vase de la Sălcuța sau ca în exemplul, tot de aici, în care acestea sunt dispuse pe două registre.

De asemenea, și decor grafitat există în această cultură, realizat înainte de ardere.

Decorul plastic descoprit este antropomorf: pe peretele unui fragment ceramic s-a păstrat un cap cu găurele indicând nările și un gât foarte lung.

Culturi cu ceramică pictată cu diferite culori

Cultura Petrești. Tehnica obținerii vaselor aparținând acestei culturi este desăvârșită: pasta este foarte fină, fără impurități, densă, bine arsă în cuptoare oxidante (uneori, culoarea nu este cărămizie, ci, din cauza arderii incomplete, este cenușie, cu stratul superficial gălbui sau cărămiziu), având mare rezistență și rezonanță, fiind angobată și lustruită.

Tehnicii i se adaugă eleganța și suplețea formelor (și o precizie în modelare ca și cum ar fi fost lucrată la roată): cești, oale, fructiere, între care se distinge suportul de vas cilindric și gol în interior, lățit în partea inferioară – pentru susținerea vaselor de ofrandă –, precum și strachina carenată, decorată în interior dar și în exterior.

Ca și în cultura Cucuteni, 3 faze descriu ceramica – pictată înainte de ardere (dacă există incizii în decor, acestea sunt foarte fine și foarte rare) – aparținând culturii Petrești: A, A-B și B. Tricromia primei faze – în care benzile late roșii și albe sunt mărginite de linii groase negre, iar fondul este mai mult gălbui-portocaliu – se continuă și în faza următoare, când fondul este alb-gălbui-verzui –, în care liniile negre de pe margini sunt mai înguste, iar benzile roșii (și nu cele albe, ca în faza A) sunt acoperite de linii paralele negre sau ciocolatii; ultima fază, în schimb, este caracterizată în general prin bicromie (chiar dacă tricromia nu va dispărea): pe fondul brun-deschis-gălbui (sau roșcat) se pictează cu negru, dar uneori și cu roșu, iar benzile sunt alcătuite din 2-4 linii paralele în interior; decorului în benzi (în general dispuse oblic) i se adaugă și cel din dungi înguste independente. Nu au fost găsite vase sau fragmente cu motivistică altfel decât geometrică, iar amplasarea urmărește același *horror vacui* comun Neoliticului.

Prima fază conține și ceramică monocromă, care va exista de altfel și în celelalte faze, dar procentajul va scădea treptat în favoarea picturii bicrome și policrome. În ceramica monocromă, pictura roșu-închisă acoperă compact suprafața vasului, lustrul puternic conferind un aspect metalic; pe unele vase, pensula fiind rară, răzbate fondul gălbui al vasului, dar acest tip de ceramică monocromă pensulată va dispărea în ultima fază a culturii. Motivele sunt mai puțin variate în această fază, dar sunt corect și cu acuratețe executate. Din faza A-B, amplasarea tectonică a decorului pe vase se accentuează: motivele principale fiind amplasate pe zonele cele mai expuse și mai largi, pe umeri, gât și buză – motivele complementare. Creativitatea meșterilor a funcționat din plin în ceea ce privește combinarea mai multor motive diferite pentru decorarea aceluiași vas, astfel încât, ca și în cazul ceramicii cucuteniene, este greu să găsim două vase identic decorate. Iar din faza B, se remarcă un oarecare *manierism* al execuției – de mare finețe –, dar și al selectării motivelor potrivite pentru fiecare tip de vas. De altfel, este tot mai evidentă opțiunea pentru anumite forme de vase care primesc pictură: suporturi, vase-fructieră, străchini, străchini carenate, oale, vase piriforme.

În fazele A și A-B, vasele (păstrate doar fragmentar) au un decor din benzi cu traseu atât unghiular cât și spiralat, dar spirala este mai rară între motivele ceramicii Petrești și este integrată ansamblurilor decorative meandrice. Un suport de vas de la Câlnic este acoperit de șiruri suprapuse de croșete unghiulare cu colțuri, derivate din spirale în S, cu traseu oblic și cu capetele întoarse în unghi drept în direcții opuse, cu bordură neagră ce le separă de benzile roșii din jur. Un fragment ceramic de la Petrești prezintă o metopă verticală, cu șiruri paralele de triunghiuri negre pe fond alb, mărginită lateral de zone roșii. Banda roșie, mărginită de dungi negre și umplută de o rețea de linii negre, va fi realizată doar bicrom în faza B, în negru pe fondul brun-gălbui. Frecvente sunt și registrele de romburi pline, încadrate de romburi concentrice, alternând cu triunghiuri pline. Pe un suport din faza A-B, benzile liniare întretăiate lasă între ele două succesiuni de benzi rombice cu romburi mai mici în interior, cu câte o spirală înăuntru. Strachina de la Pianul de Jos, din faza B, este decorată cu pătrate mari, mărginite de benzi late cu rețea, dreptunghiul din interior fiind și el acoperit cu rețea. Spirala se înscrie în ordonanța rombică axială.

Uneori, benzile în rețea alcătuiesc zig-zag-uri orizontale în jurul vasului, care se ating la colțuri (șirurile superioare cu cele inferioare), romburile obținute între ele înscriind romburi mai mici, cu spirale sau cu motive unghiulare în interior, astfel aceste benzi liniare în formă de

Scanned with OKEN Scanner

romburi concentrice ducând mai departe frizele de romburi concentrice din faza A-B. Benzile de zig-zag-uri în rețea se pot desfășura și fără să se întâlnească la vârfuri, ci alternând cu benzile în zig-zag din fondul roșcat al vasului, ca într-un suport fragmentar de la Petrești.

Străchinile carenate (de influență gumelnițeană) au un registru aparte pe buza înaltă: cu o friză dintr-o succesiune de motive (bucle spiralice, dreptunghiuri concentrice) sau cu benzi liniare oblice și în semicercuri. Uneori, corpul străchinilor este decorat cu aceleași motive în benzi liniare frânte la colțuri, romburile rezultate conținând câte un motiv mic. Dar în general, străchinile cu friză compozită pe buză au corpul ornamentat în partea superioară cu registre înguste, decorate cu grupe de liniuțe paralele, iar în partea inferioară, cu un tetraskelion cu cele 4 brațe în formă de bucle spiralice din câte 3 linii, în restul spațiului fiind trasate alte croșete spiralice.

Pe alte vase și pe străchinile necarenate, câmpul unitar al suprafeței exterioare este acoperit în întregime cu un decor din benzi liniare, spirale în S reduplicate, ori, pe unele vase, un triskelion pe centrul fundului. De asemenea, există motivul tablei de șah – de influență precucuteniană.

Există și motive unghiulare, semicirculare, în potcoavă sau în ghirlandă, atunci când registrul este îngust și nu permite desfășurarea motivului meandric sau în spirală.

În faza târzie, sub influența culturilor Sălcuța și Gumelnița, apare și o altă categorie: ceramica neagră pictată cu grafit.

Precum trebuie menționate și reliefurile – zoomorfe – de pe vase: cornute, porcine sau protome de păsări (o toartă de capac). Deosebită este o asemenea aplicație în care era combinată reprezentarea antropomorfă a unei fețe umane, cu cea zoomorfă, cele două coarne fiind rupte acum. Pictura cu vopsea roșie acoperea și reprezentarea fantastică, și vasul.

Desigur, nu am amintit ceramica nepictată a acestei culturi, de uz comun, ornamentată sau nu (cu incizii, șiruri de impresiuni, ciupituri în pasta moale, alveole în creste, făcute cu unghia, mai sumar sau mai fin executate, proeminențe și tortițe-butoni cu perforație orizontală), a cărei evoluție este mai lentă față de cea a ceramicii pictate. Formele predominante sunt: străchini, castroane, oale cu gât cilindric, cupe, chiupuri, capace. În general, ceramica nepictată este de 3 tipuri: grosolană: dintr-o pastă cu nisip și pietricele, de culoare cărămizie cu nuanțe cenușii, în funcție de tipul de ardere; intermediară: cu pastă omogenă, cu nisip uniform ca mărime și cu mică, arderea bună dând naștere unei culori

Scanned with OKEN Scanner

cărămizii-roșcate sau gălbui, uneori cu nuanțe violacee, acoperită fiind cu slip; fină: din pastă omogenă, cu nisip mărunt, prin ardere vasele căpătând culoarea cenușie-închisă sau neagră, acoperite cu slip înainte de ardere, și fiind foarte lustruite, sau vase care prin ardere devin gălbui sau cărămizii-deschis, ori cenușii-deschis (nelustruite).

De o înaltă măiestrie, ceramica pictată a culturii Petrești dovedește stăpânirea tehnicii, siguranță a desenului, realizat cu acuratețe, deși ceva mai stângaci și mai rigid decât pe vasele cucuteniene, precum și o mare sensibilitate în armonizarea culorilor. Influențele civilizațiilor micro-asiatice și mediteraneene nu pot pune în umbră specificul etno-cultural local.

Reprezentanții îndelungatei **culturi Cucuteni** – care ajunseseră la o fază de dezvoltare remarcabilă – ne-au lăsat o moștenire artistică de necontestat. Ceramica aceasta foarte evoluată decorativ și formal este cea mai interesantă ceramică neolitică din Pen. Balcanilor, fiind manifestarea cea mai complexă a acestei culturi. Desigur, în afara ceramicii fine, în cultura Cucuteni a existat și ceramică grosolană, a vaselor de provizii, cu un decor cu vârci, realizat prin barbotinare. Importantă este și grija deosebită a cucutenienilor pentru o tehnică desăvârșită de realizare a vaselor lor. Însăși arderea vasului după pictare și nu înainte este o adevărată revoluție față de perioada precucuteniană, dar acum și lutul perfect pur și temperatura înaltă de ardere (900 de grade C) conferă o mare omogenitate, suplețe și rezonanță peretelui vasului, permițând obținerea unor piese de o calitate de neegalat de alte culturi neolitice de pe teritoriul României. (Poate doar, în anumite privințe, de culturile Petrești și Gumelnița, în schimb vasele cucuteniene putându-le sta alături, calitativ, pieselor atice din perioada arhaică.) Lutul este amestecat cu foarte puțin nisip fin, necesar degresării, pentru ca vasul să nu crape. În plus, vasul era cufundat într-o baie de lut colorat înainte de pictare. De altfel, multe dintre vasele cucuteniene erau și lustruite după ardere.

Principala sa noutate este răspândirea picturii ca modalitate de ornamentare. (Deși decorul pictat nu este caracteristic tuturor zonelor sau tuturor fazelor. Există și decor incizat (mai ales în faza A, dispărând aproape în totalitate o dată cu încheierea acestei prime faze), chiar foarte adânc, iar uneori, adevărate caneluri sunt folosite în diverse combinații; precum există și ceramică nepictată în faza A.) Cele două stiluri neolitice – stilul cadrelor (*Rhamenstil*) și stilul curgător (*Laufenstil*) – sunt întâlnite în continuare, dar indiferent de amplasarea decorului (ținând cont de diferitele segmente ale vasului sau nu), acesta acoperă, ca un superb covor căruia nu-i poți ghici punctul de plecare, suprafața vasului. Spirala

Scanned with OKEN Scanner

(continuă sau întreruptă) este motivul predominant (folosită fiind în combinație cu câteva figuri geometrice: ovale, romburi, zig-zag-uri, haşurări). Spirala imprimă ansamblului o dinamică deosebită, ca într-o explozie a naturii în mișcare a unui Art Nouveau *avant la lettre*. Și aceasta în ciuda simetriei și a unui număr restrâns de tipuri de motive, cucutenianul fiind mai puțin preocupat de desen, de construcție. Efectul cromatic a fost cel care l-a captivat pe realizator.

Așadar, adevărata revoluție în cazul acestei ceramici este în ceea ce privește culoarea. Inovația culturii cucuteniene o constituie policromia. Adăugat acelui *horroi vacui* formal amintit mai sus, ansamblul cromatic roșu-alb-negru, în diferite combinații de nuanțe, accentuează și mai mult organicitatea unei adevărate explozii vizuale, fără punct de început și fără sfârșit.

Sistemul decorativ cucutenian este destul de coerent și de unitar. O caracterizare generală s-ar opri la diversitatea formelor expresive (vase bitronconice, fructiere, străchini, chiupuri, polonice), la care se adaugă tehnici diferite de decorare (pictare, dar și incizare, excizare, împungere), motive nu foarte multe dar ingenios combinate, precum și o cromatică alcătuită, cum spuneam, din 3 culori, însă cu foarte multe nuanțe în general (cu toate acestea, pe un singur vas nu se întâlnesc decât maximum 3 tente).

Totuși, acest sistem decorativ nu poate fi receptat ca un tot organic, în cadrul celor 3 perioade ale ceramicii sale.

Prima perioadă a ceramicii cucuteniene, **faza A**, este caracterizată din punctul de vedere formal de câteva vase tipice: străchini, castroane, capace bombate, cupe cu picior, dar și vase cu denumiri proprii ceramicii grecești: amfore (o amforă cu capac de la Drăgușeni), cratere (un crater de la Izvoare); dar întâlnim și vase mai deosebite: vase-binoclu, vase-coșuleț cu pereți în colțuri, Drăgușeni), vase prismatice în 4 muchii, cu 4 picioare sau fără, care imită un recipient din coajă de copac (ca vasul de la Izvoare – Piatra-Neamț), linguri și polonice (precum cele de la Frumușica), cu recipientul semisferic și coada orizontală sau oblică, amfore cu corpul în două etaje și capac în formă de clopot (Drăgușeni), suporturi de vase, cu același rol ritualic ca și în cazul altor culturi unde se întâlnesc. Între ele, o mențiune aparte merită vasele-binoclu: doi cilindri evazați – în formă de pâlnie – la capete, uniți de un segment triunghiular la mijloc (eventual cu o scobitură), vase ritualice al căror decor liniar poate duce gândul spre imaginarea a 2 snopi de cereale legați – simbol al ofrandelor oferite Pământului, Soarelui, păsărilor.

Scanned with OKEN Scanner

Tehnic, decorului pictat i se adaugă cel incizat, canelat sau în relief.

În faza A, ornamentarea este bicromă – pe fondul închis și lustruit, motivele sunt pictate cu alb și mai rar cu roșu – și combinată cu incizii și caneluri pe același vas. Tot în această fază, dar ceva mai târziu, apare decorul specific cucutenian: cel policrom, dintre care albul sau roșul constituie fondul, iar negrul trasează conturul benzilor.

Simetria caracterizează acest decor, armonioasă însă, fără să fie rigidă sau lipsită de eleganță. Benzile caracteristice culturii trasează aproape exclusiv motive curbe sau spiralice, ele neavând întotdeauna lățimi egale. Desfășurarea este liberă, în jurul vasului, fără întrerupere, pe registre orizontale, ținând cont de articulațiile formei vasului sau nu (ca pe un vas de la Frumușica, cu spirale conjugate, în cârlige, ca și spiralele de pe un vas de la Scânteia, jud. Iași) .

Fără să insistăm prea mult în ceea ce privește realizarea tehnică, trebuie amintite decorurile incizate (moștenire precucuteniană, care va dispărea treptat până la sfârșitul fazei A) și canelate, chiar dacă valoarea lor nu se ridică la nivelul artistic al ornamentării pictate. Motivele spiralice sunt realizate de liniile incizate, culoarea doar scoțând în evidență motivul. Spiralele în S culcat – care cuprind în buclele lor cercuri concentrice realizate în pliseuri și combinate cu puncte imprimate – se transformă uneori în spirale fugătoare ori în tangente la cerc. Decorul realizat prin pliseuri (simili-caneluri) nu poate fi prea variat: spirale, cercuri și tangente la cerc, din benzi compuse din șiruri de gropițe și de caneluri fine (un vas de la Trușești). Acesta este dispus în general pe registrul central al vasului, iar pe gât este acoperit de șiruri orizontale de puncte, alternând cu simili-caneluri orizontale.

Spiralele și derivatele lor predomină.

Motivele unghiulare sunt mai rare decât cele spiralice, care însă derivă din spirale în S răsturnate: benzi din caneluri-pliseuri paralele, mărginite de câte un șir de gropițe, desenează aceste motive în zig-zag.

Tehnica șănțulețelor apare doar la sfârșitul fazei A, nemaigăsindu-se în fazele următoare (de exemplu, pe un vas-binoclu, Drăgușeni). Motivele sunt spirale fugătoare, combinate cu motive secundare. Adesea sunt asociate cu caneluri, cu pictură, ori cu încrustație albă.

Valoarea artistică a decorului pictat însă este cea cu adevărat superioară.

Decorul bicrom este realizat prin motive albe rezervate sau desenate pe fondul lustruit, brun, brun-roșcat sau negru. Motivele principale sunt: benzi late, linii, șiruri de puncte, pastile – toate acestea

Scanned with OKEN Scanner

combinate uneori cu incizii sau cu caneluri. Predomină spiralele (față de motivele unghiulare). În general, amplasarea este tectonică, adaptată la părțile componente ale vaselor, pe registre orizontale suprapuse.

Pentru gât, sunt rezervate șiruri paralele de puncte albe, presărate cu pastile albe, sau spirale orizontale în S, rezervate prin linii de contur albe, restul vasului combinând canelurile orizontale, cu grupuri de pastile albe.

Pe vasele-suport cilindrice, spiralele sunt rezervate din învelișul alb sau rezervate cu alb din fondul roșu.

Pe castroane, spirala devine unghiulară, pe unele vase ea transformându-se în bandă în zig-zag, asociată cu linii și cu șiruri de puncte albe, cu pastile, și mărginită de caneluri.

De exemplu, spiralele acoperă registrul central al unor vase zvelte, dispuse fiind în formă de S culcat sau de benzi fugătoare, rezervate prin incizii pe fondul alb, și sunt însoțite de pastile.

Pe capace în formă de clopot și pe străchini (Frumușica), registrul central (mărginit de caneluri și de pastile albe) este alcătuit dintr-o friză din două șiruri de motive în formă de potcoave, a căror atingere conferă unitate motivului. De un efect artistic deosebit este un vas pe care registrul principal este amplasat în partea superioară și este compus dintr-o succesiune de spirale în S orizontale, îmbucate, dar păstrându-și individualitatea, fără să se contopească într-o spirală fugătoare. Remarcabilă este asemănarea cu policromia ulterioară, doar că aici spiralele nu sunt conturate de o linie ciocolatie, ci de una albă, combinată cu fondul roșu deschis, cu pictura albă și cu pictura cu roșu mai închis. Original este și un capac de la Târpești, cu motive la care se adaugă crucea. În ceea ce privește interiorul unor străchini, ornamentat în alb, putem menționa un exemplu de la Frumușica (de influență gumelnițeană), unde benzile curbe încercuiesc fundul subliniat de o linie albă, precum și un alt exemplu, tot de aici, cu un triskelion unghiular, pictat cu două linii albe.

Armonia și ritmul, finețea și precizia desenului decorului bicrom (alb-roșu) sunt depășite în decorul tricrom, îmbogățit cu negru. În policromie, roșul nu mai este folosit doar pentru fond, ci este întâlnit și pentru motive sau pentru rezervarea lor, iar fondul însuși se transformă din brunul anterior, în roșu viu sau în alb.

În ceea ce privește amplasarea motivelor în decorul tricrom, apare aici reduplicarea acestora, atunci când benzile înlănțuite nu sunt suficient de distanțate (ca pe un vas cu colonete de la Izvoare). Uneori, linia de contur ciocolatie a motivelor albe este și linie de contur a celor roșii. Dar

Scanned with OKEN Scanner

există și motive independente, amplasate spațiat. Întâlnim însă același neduplicare și când benzile care acoperă câmpul decorat sunt prea înghesuite, spațiile intermediare, foarte înguste, nemaiconstituind motive.

Motivele cele mai caracteristice sunt cele spiralice (meandrul fiind mult mai rar), combinate și modificate, mai ales cele în formă de S, orizontal sau oblic; foarte rar întâlnim spirala în S vertical, ori ghemul spiralic (un vas cu picior, Drăgușeni, un crater, tot din aceeași localitate).

Cea mai frecventă spirală este cea simplă – liniară sau în bandă.

Spirala în S culcat, cu ambele bucle egale, decorează în registre înguste sau în frize ample corpul vaselor, capacele, interioarele străchinilor, suporturile cilindrice, vasele cu picior. În frize, nu apare singură, ci se combină două sau mai multe, una în continuarea celeilalte, iar în interiorul străchinilor, ele sunt paralele, de-o parte și de alta a fundului.

Spirala îmbucată este un motiv mai complicat. Spiralele nu își pierd individualitatea, ci își simplifică buclele. De-o parte și de alta a acestor succesiuni ritmice de spirale înlănțuite, renumitul *horror vacui* l-a făcut pe artistul cucutenian să amplaseze mici motive secundare: frunze, triunghiuri, potcoave, cârlige spiralice.

Uneori, pe același vas, registre de spirale izolate se combină cu registre îmbucate, dar și cu alte tipuri de spirale.

Mai dinamic este decorul cu spirale fugătoare (ca pe un vas de la Scânteia, jud. Iași), acestea fiind legate între ele și continuându-se într-un traseu continuu. Uneori, spiralele fugătoare se transformă în benzi contorsionate, ca pe un vas de la Trușești. Sau benzile ondulatorii alternează (albe cu roșii), obținându-se o reduplicare de înalt nivel artistic (același împrumut gumelnițean).

Originale sunt motivele spiralice ale decorului interior al străchinilor. De exemplu, pe fund, o spirală în S este înconjurată de o bandă circulară, în exterior, alte 3 spirale în S, sau este închisă într-un mare spațiu spiralic, cu spirale împrejur. Pe o cupă-castron, în jurul fundului, 4 bucle spiralice au cozile secționate, rezultatul fiind 4 spirale de sine-stătătoare. Chiar se obține un tetraskelion sau un motiv hibrid: două spirale paralele în formă de S au câte o buclă prelungită, motivul pierzându-și unicitatea.

Sau întâlnim vase ornamentate cu spirale mari dar și mici, ori cu segmente de spirală, ca pe capacul în formă de *coif suedez* de la Izvoare.

Și în decorul tricrom (ca și în cel bicrom), spirala se poate transforma într-o variantă de meandru, ca la un vas de la Frumușica, una

Scanned with OKEN Scanner

mai complicată fiind cea cu vârfurile îndoite încă o dată. Uneori, variantele meandrice sunt înlănțuite, alteori sunt pictate la distanță, nu se reduplică, sau rămâne doar jumătate din motivul unghiular, ori sunt imbricate (un vas de la Scânteia, jud. Iași).

Este de menționat un fragment de vas de la Frumușica și unul, similar, pe o cupă de la Hăbășești. Aceste spirale în formă de S, cu tija dreaptă și capetele arcuite și umflate, sunt de altfel foarte frecvente.

Meandrul propriu-zis este rar: de exemplu, friza de pe piciorul unui mare chiup de la Fedeleșeni, sau registrul inferior al unui vas de la Frumușica, pe care banda meandrică roșie, alternând cu spirale unghiulare albe, se strânge într-un traseu meandric.

Dar există și curbe care nu derivă din spirale, moștenire din decorul bicrom: frize duble și alternative din benzi în formă de potcoavă, pe gâtul și pe corpul vaselor. Mai deosebit prin asemănarea cu un decor floral (totuși, motivele naturaliste lipsesc în faza cucuteniană A) este decorul cu potcoave triple concentrice însoțite de o ghirlandă de potcoave. Vase de la Frumușica primesc decor pe tot corpul cu benzi cu cercuri, în ordonanța axială a Neoliticului vechi sau decor cu ove pe gât (vas de la Dumești, jud. Vaslui).

Întâlnim, mai puțin frecvent, motive unghiulare propriu-zise: frize de triunghiuri, zig-zag-uri simple (un suport de la Frumușica) sau reduplicate, ca pe o cupă din aceeași localitate, romburi reduplicate (șir de romburi concentrice, sau o pastilă centrală, înconjurată de un romb, închis de o bandă rombică albă). Dar regăsim și rozete, cruci, cruci gamate, benzi în tablă de șah (un vas de la Scânteia, jud. Iași).

Într-o etapă târzie a fazei A, în nord-estul Moldovei frecvent este și decorul, bicrom dar și tricrom, cu motive liniare punctate cu mici buline negre (nu benzi liniare), combinate (în registre diferite) cu ornamente în benzi, ca la un vas de la Drăgușeni.

Tot aici apare și ornamentul în zig-zag transformat în adevărate X-uri.

Caneluri și incizii se combină și în pictura tricromă. Vase – de la Drăgușeni – decorate cu caneluri spiralice au fond alb sau roșu (canelurile fiind pictate cu roșu, respectiv cu alb).

De asemenea, în aceeași zonă, se îmbină pictura roșie dinainte de ardere, cu pictura neagră în benzi de după ardere. Un exemplu este un vas de la Trușești, cu două mari registre: umărul și partea superioară a corpului au un registru cu spirale fugătoare incizate, restul corpului având decor în

Scanned with OKEN Scanner

formă de spirale orizontale în formă de S, depărtate, între care – o inovație – sunt introduse bucle spiralice.

Specifică etapei de trecere de la faza A la faza A-B este pictura de un roșu pal pe fond alb, întâlnită mai ales pe străchinile de la Drăgușeni, de o formă mai des întâlnită în faza A-B (decât în faza A). Această friză lată, regăsită și pe fața interioară a buzei, cu motive liniare și circulare, nu este tipică pentru decorul clasic al fazei A.

Pe un vas de la Frumușica aparținând sfârșitului fazei A (amintit mai sus pentru amplasarea decorului în *covor infinit*), fasciculare spațiilor complementare este specifică fazei următoare, A-B.

Decor plastic a fost descoperit în forma aplicațiilor în relief pe suprafața vaselor. Scopul lor este în același timp utilitar, de toartă a vasului, dar și decorativ, la fel ca în cazul reprezentărilor figurate bidimensionale.

Moștenite din cultura Precucuteni, reprezentările plastice pe vase din faza A, ca de altfel în întreaga cultură Cucuteni, sunt în general zoomorfe, mai rar antropomorfe.

Aparținând acestei faze, A, o siluetă umană se reliefează cu spatele pe un fragment de vas găsit la Bârlălești: disproporționat, cu trunchiul prea lung, terminat printr-un cap ca un capitel de coloană; brațele mici sunt ridicate în sus. Alt fragment găsit în aceeași localitate prezintă o mult mai expresivă siluetă văzută din față, cu brațele întinse lateral și cu picioarele desfăcute. Pe fragmentul de la Trușești, schematizarea merge foarte departe: totul fiind modelat ca un sul în relief. Un mare vas tot de la Trușești are modelate în relief 5 reprezentări umane duble, care transformă vasul (de provizii, după mărime), într-un vas ritualic. Contopirea corpurilor poate fi pusă în legătură cu un ritual, dar și cu actul sexual. Un fragment ceramic de la Ruginoasa redă cu expresivitate un chip uman.

Reprezentările antropomorfe care iau înfățișarea unor vase sunt mai rar întâlnite și mai puțin reușite decât cele gumelnițene. Schematizarea caracterizează un vas antropomorf de la Drăgușeni. Aceluiași tip îi aparține și vasul antropomorf de la Hăbășești, cu aceeași linie a siluetei și cu aceeași bază evazată pentru stabilitate. Vasul similar de la Izvoare, în schimb, se termină printr-un vârf prelung. Toate fuseseră inițial pictate. Deosebit este suportul de vas numit *Hora de la Frumușica* (jud. Neamț), în care măiestria meșterului este dovedită în firescul postúrilor corpurilor aplecate în față și în abstragerea brațelor petrecute probabil peste umeri. De la Bereşti provine un vas-suport în aceeași formă

Scanned with OKEN Scanner

de horă (*Hora de la Bereşti*) (jud. Galaţi), cu piciorul alcătuit din 4 siluete feminine dispuse cruciform. De amintit aici este şi coada de polonic (din lut ars) de la Frumuşica, a cărei modelare (şi pictare pe ambele părţi) în forma jumătăţii superioare a unui corp uman este puţin comună în cultura Cucuteni.

După cum spuneam, în ceea ce priveşte vasele cu decor plastic, predomină însă reprezentările zoomorfe. Protome de cornute ornamentează în relief pereţii vaselor, dar au uneori şi rol de tortiţe (ca la vase găsite la Hăbăşeşti). O protomă de cerb decorează în relief umărul unui vas de la Mitoc (jud. Botoşani). Fragmentul de vas este rupt şi spre gât, şi sub curbura umărului (neputându-se preciza tipul vasului).

Vasele modelate zoomorf nu sunt foarte numeroase, de exemplu unul în formă de cornută provine de la Ariuşd, cu o cavitate în spinare; altul, găsit la Izvoare, datând tot din faza A, este decorat cu pictură şi este modelat sumar.

A doua perioadă a ceramicii cucuteniene, **faza A-B**, aduce destul de multe inovaţii, atât formale, cât şi în ornamentică.

În tehnică, această fază nu se deosebeşte de precedenta, nici în ceea ce priveşte materialul folosit: lutul de bună calitate, nici în ceea ce priveşte arderea perfectă.

Formele sunt tot mai elegante: vase cu corp bombat şi cu umăr pronunţat, vase bitronconice cu margine răsfrântă, cratere-castroane, străchini largi cu margine înaltă, borcane cu gât îngust, pahare-goblete cu gât mai lung decât în faza A, în timp ce suporturile pentru vas sunt mai scunde; acestea din urmă şi vasele cu picior înalt dispar treptat, lăsând locul tot mai frecventelor vase-binoclu (decorate înainte cu şanţuri şi caneluri), dar şi unor forme inedite, precum capacul uşor bombat supranumit *coif suedez*.

În ceea ce priveşte paleta cromatică a fazei A-B, sunt folosite aceleaşi 3 culori, dar o schimbare faţă de faza A şi care se va regăsi în faza următoare (B) este faptul că negrul (acelaşi negru-ciocolatiu) nu conturează doar elementele, ca până acum, ci colorează fondul şi motivele. Decorul înregistrează o schimbare în faza A-B în privinţa absenţei, cvasi-totale acum – pe teritoriul României –, a incizării, existând doar decor pictat (bicrom şi tricrom).

Mai dinamic decât în faza anterioară, decorul imprimă existenţa unei multitudini de stiluri.

Pe lângă acestea, trecerea de la faza A la faza A-B nu se face brusc, existând o perioadă de tranziţie. O subgrupă a acestei perioade

Scanned with OKEN Scanner

intermediare păstrează tradiția tricromiei din faza A, dar conturul negru al benzilor roșii și albe este mai îngroșat acum. Și decorul spiralic este regăsit, ca pe vasul-binoclu de la Vorniceni, cu spirale, ove, semicercuri concentrice, dispuse în corelație cu segmentele vasului. Spirale are și jumătatea de vas-binoclu de la Traian – Dealul Fântânilor. O altă subgrupă de tranziție se îndepărtează mai mult de tradiția fazei A: deși încadrate în această fază, vasele de la Drăgușeni (jud. Botoșani) se regăsesc mai puțin în specificul acesteia, și ca formă, și ca accentuare a rolului negrului.

Revenind la cele 4 categorii stilistice ale fazei Cucuteni A-B, în primul dintre acestea, spirala devine mai puțin importantă și este combinată cu alte motive. Pe un vas de la Ghelăiești (jud. Neamț), cele două registre ale corpului au câte o succesiune de benzi în S-uri orizontale izolate, cu cârlige răsucite, dar aspectul este de spirală fugătoare datorită benzii oblice tangente, ce leagă aceste motive între ele. Locul spiralei este luat de meandrul care acum devine chiar motiv principal. Benzi oblice acoperă întreaga suprafață a unui castron cu gura cvadrilobată de la Calu – Piatra Șoimului. Specifice sunt benzile spiralice sau ghirlandele fasciculate. Vasul piriform cu gât evazat și cu o singură ansă (de 15,6cm înălțime) de la Calu – Piatra Șoimului are motivele (cârlige conjugate pe registrul superior al corpului și spirale duble pe cel inferior) amplasate pe un spațiu complementar, fasciculat el însuși, de data aceasta. O deosebită vioiciune remarcăm pe vasul cu corp arcuit, cu două anse și cu decor policrom de la Traian – Dealul Fântânilor.

Ca reguli de dispunere a acestor motive, una dintre acestea este combinarea mai multor tipuri de decor pe același vas, într-o desfășurare cursivă a motivelor, amplasate pe registre diferite, corelate cu părțile componente ale vasului (un exemplu este un vas bicrom de la Traian – Dealul Fântânilor). Pe vasele mai scunde (străchini) sau pe capace, poate exista un singur decor pe toată suprafața, ca un covor continuu, dar există și decor pe două registre, pe corpul vasului și pe buză (la strachină) sau pe corp și pe partea bombată (la capac). Pe două registre poate fi dispus și decorul cupelor-goblete sau al vaselor înalte (registrul corpului și cel al gâtului) – ca pe un vas de la Traian – Dealul Fântânilor. O regulă este și că motivele de pe registrul gâtului nu se regăsesc pe celelalte registre. În schimb, registrul zonei fundului sau registrul fundului pot avea un decor la fel de important ca al celorlalte registre, uneori chiar deosebit, iar la unele vase (capacele de tip *coif suedez*), fundul este întotdeauna decorat. O altă regulă este că aceleași tipuri de registre pot primi aceleași tipuri de motive, dar combinația lor este nesfârșită: un registru este asemănător pe două

Scanned with OKEN Scanner

vase, dar celelalte registre diferă. Reiese de aici faptul că nu există vase identice, o respingere a tipizării ce vine în sprijinul ideii despre creativitatea acestor realizatori, care au știut să păstreze unitatea artistică, dar au diversificat mereu tipologiile. În plus, față de faza A, un pas înainte este făcut, câmpul de decorat fiind acum mult mai judicios organizat, matematic; echilibrul compozițional se regăsește în ritmicitatea motivelor, dar și a culorilor, egal distribuite ca suprafață, fără dominante cromatice.

A doua grupă stilistică a fazei Cucuteni A-B este caracterizată prin decorul cu benzi negre pe fond alb. În plus, este frecventă acum împărțirea registrelor (superioare) de pe vasele înalte în false metope decorate, rezultate prin întreruperea de către torți a frizei, cadrele fiind despărțite de scuturi rectangulare sau ovale. Dungile alcătuiesc motive, amplasate pe registrul gâtului și al corpului, în formă de meandre, dar și de spirale, în S sau răsucite ca un ghem (motiv mai rar, prezent de exemplu, pe capacul în formă de *coif suedez* de la Corlăteni). Însă ingeniozitatea meșterilor adaugă și succesiuni de romburi concentrice, în care dungile negre au aceeași lățime cu cele albe rezervate din fond (un bun exemplu fiind un vas bicrom de la Traian – Dealul Fântânilor).

În al treilea stil, policrom, benzile roșii alternează cu cele albe ale fondului și sunt mărginite de dungi negre. Spiralele și meandrele dublează motivele, în jurul acestei reduplicări adăugându-se motive secundare. Artiștii îmbină în mod ingenios cele două spirale, una fugătoare formată din fascicule roșii mărginite de o dungă neagră, reduplicată de o spirală albă, pe care o cuprinde (așa cum apare pe un chiup cu două torți de la Ghelăiești). Meandrul nu apare pe zonele rotunde ale vaselor (pe corpul bombat), nici pe capacele *suedeze* sau pe strachini, ci pe registrul mai puțin curbat al gâtului vaselor, dacă acesta este înalt, unde motivele pot fi însă și cele spiralice (fugătoare sau în S). Acestea, spiralele, împodobesc în general capacele, farfuriile cu picior, iar pe strachini, ele ornamentează și interiorul, dar nu în mod identic cu decorul exterior. Specific este și motivul X-urilor paralele negre, care decorează umărul vaselor (pe un vas piriform de la Traian – Dealul Fântânilor) sau capacele *suedeze*.

În ultima grupă stilistică a fazei Cucuteni A-B este preferată pictura neagră în combinație cu roșu și cu alb: negrul masiv rezervă motive din fondul roșu, care sunt mărginite de o dunguliță albă. Un crater de la Traian – Dealul Fântânilor are cele două registre cu decor despărțite printr-o îngustă bandă albă tivită cu negru, motivele decorative fiind identice pe ambele registre. Un crater găsit la Huși are un decor similar, doar că aici elipsele au interiorul hașurat cu linii negre. Pentru înveselirea ansamblului,

Scanned with OKEN Scanner

artiștii cucutenieni ai acestei grupe stilistice au înlocuit dunga albă care mărginește motivele, cu un șir de mici puncte (albe).

În acest al patrulea stil însă există și varianta în care, la fel ca în grupa stilistică anterioară, nu întâlnim predominanța negrului, cele 3 culori având aceeași valoare în compunerea motivelor. De exemplu, în cazul motivului spiralei-ghem (preluată din a doua grupă stilistică), policromia va combina dungile negre, alături de cele albe, pe fond roșu, toate benzile fiind la fel de înguste, cele 3 culori având valoare egală.

Există însă, în afara decorului geometric, și motive figurative în faza Cucuteni A-B. Abia în faza următoare se vor răspândi reprezentările zoomorfe, dar cele antropomorfe apar în pictura de pe vase pentru prima dată acum. (Până atunci, artiștii cucutenieni reprezentau oamenii doar în relief pe vase.) Cele câteva exemple provin de la vase și fragmente ceramice găsite la Ghelăiești și la Traian – Dealul Fântânilor.

Din păcate, în apariția acestui tip de decor, care nu aparține geometriei, este implicată mai puțin inventivitatea artistului cucutenian și mai mult corelația cu destinația acestor piese, obiecte de cult ritualice.

Totuși, remarcabil este simțul estetic care îi conduce viziunea spre stilizarea prin geometrizare în realizarea acestor reprezentări figurative.

Astfel încât întâlnim aceleași reguli de dispunere a reprezentărilor umane ca în arta decorativă, în metope rectangulare sau ovale opuse (însă uneori siluetele apar și izolat, printre motivele geometrice). Pe un vas piriform cu gât înalt de la Ghelăiești, siluetele umane sunt redate în cele două metope mai înguste din dreptul torților. Marele crater de la Traian – Dealul Fântânilor are un decor pe două registre; cel cu silueta umană este situat sub registrul meandric.

Întâlnim și același tip de stilizare: decorativă – personaje redate bidimensional, în negru-ciocolatiu pe fond deschis. Privite frontal, acestea au capul ca un simplu disc sau ca un cerc, detaliile feței fiind inexistente; corpul pare o clepsidră, constituită din două triunghiuri unite la vârf, hașurate, care sugerează probabil o bluză și o fustă; iar gâtul este redus la o linie, ca și picioarele: două dungi terminate cu două liniuțe îndreptate în aceeași direcție (labele picioarelor văzute din lateral), parcă imaginând un dans ritualic; și brațele sunt tot două linii: orientate în jos, ele se termină cu degete. Unele siluete, 3 dintre cele de la Traian – Dealul Fântânilor, au doar 3 degete, precum există și reprezentări în care brațele nu au degete (ca în fragmentul de la Ghelăiești, în care brațele sunt ușor curbate spre exterior, sugerarea mișcării fiind astfel mai evidentă) sau brațele nu sunt redate deloc (pe vasul piriform din aceeași așezare).

Scanned with OKEN Scanner

Un motiv aparte prin singularitatea reprezentării (dar și prin tehnica incizată, inexistentă în perioada A-B – aici, incizare în pasta crudă, anterior aplicării angobei) este cel al *șorțului*, stilizând, de fapt, triunghiul pubian feminin: pe fondul alb-gălbui al fragmentului ceramic găsit la Ripiceni – Holm (jud. Botoșani). Aici nu mai este vorba despre un vas ritualic (fragmentul provine de la un vas de uz casnic, pentru provizii), dar tocmai amplasarea acestui motiv pe un vas cu asemenea destinație (recipient de păstrare a cerealelor sau a apei) poate fi pusă în legătură cu practicile ritualice ale timpului.

A fost găsit și un vas zoomorf aparținând fazei A-B: la Traian – Dealul Fântânilor.

Ultima perioadă a ceramicii cucuteniene, **faza B**, aduce și ea inovații formale și de decor.

Eleganța formelor, specifică întregii ceramici cucuteniene, este regăsită și în ultima ei fază, când, în multitudinea de tipuri, predomină vasele bitronconice – cele mari, ca un fel de turban (la un vas de la Cucuteni), cele mici, cu jumătatea inferioară mai înaltă. La acestea se adaugă craterele (cu diametrul maxim egal cu înălțimea), dar există și fructiere elegante, cu picior cu baza evazată; amfore zvelte, cu gât înalt, acum cu buză răsfrântă (față de perioada anterioară, când buza nu exista); farfurii perfect plate; diferite profiluri de străchini; precum ingeniozitatea meșterilor cucutenieni face să ia naștere acum și forme deosebite, ca vasul în formă de pungă de la Miorcani.

În ceea ce privește paleta cromatică, pe lângă policromie, apare bicromia, în care albul, exclusiv fond în grupele policrome, este aici transformat în crem, motivele fiind negre (de altfel, negrul fazei B este tot predominant ciocolatiu). În contrast cu *horror vacui* întâlnit mai ales într-una dintre grupele policrome, în grupa bicromă benzile de culoare alcătuiesc un decor sobru și rafinat.

Acesta, decorul, suferă și el modificări în faza cucuteniană B. În decorul geometric, motivele sunt acum doar sugerate. Sunt duse mai departe clasicele motive, dar acestea capătă caracter hibrid. Frecvența spiralei scade, caracterul ei este simplificat, liniar, cu aspect șerpuit, ca pe înaltul vas bitronconic cu capac de la Ghelăiești, cu 6 anse și decor tricrom spiralat pe fond striat, precum există acum și spirale verticale (ca pe un vas bicrom de la Cucuteni). Meandrul dispare. Tangenta la cerc decorează buza vaselor.

Tot în cadrul decorului geometric, se creează și motive noi, precum crucile provenite din buclele spiralelor înlănțuite sau fugătoare, prezente

Scanned with OKEN Scanner

pe motivele circulare sau în formă de scut (un vas bitronconic de la Cucuteni). Comparativ, crucile anterioare, aparținând fazei A, erau în formă de benzi încrucișate pe butonii vaselor.

Ca amplasare, decorul împodobește în general vasele la exterior, dar străchinile foarte plate au decor interior care le acoperă în întregime, ca un câmp unitar și relativ simetric.

Mai aparte – în ceea ce privește răspândirea în această ultimă fază a culturii cucuteniene a noi concepții stilistice – este decorul interior a două străchini de la Valea Lupului. Una se distinge prin libertatea și asimetria compozițională, cealaltă, prin absența clasicismului decorului compozit.

Decorul exterior ornamentează străchinile-castronașe, tronconice (specifice acestei faze). Buza înaltă și dreaptă este decorată cu benzi tangente la cerc (cercul fiind transformat în faza B într-un scut cu două laturi concave, secționat transversal cu linii). La prima strachină, cercul este secționat de o bandă liniară lată, astfel încât rezultă câte două semilune; la a doua strachină, benzile sunt tangente la un scut tăiat de 3 linii.

Decorul exterior, de altfel, este specific vaselor mai înalte, unde este organizat în registre orizontale. Continuă (din faza anterioară) pe vasele bitronconice existența metopelor-perechi, cu motive identice (pe registrele superioare); uneori, registrul de pe gâtul înalt are 3 metope principale, amplasate orizontal, și 3 înguste, verticale. Vasele bitronconice mici au în general registrul din mijloc decorat prin metope, 4 la număr, două mai mari și două mai înguste. Vasele bitronconice mai mari, supranumite amfore, au registrul de pe gâtul înalt decorat în metope, ca la vasul bitronconic cu gât înalt de la Ghelăiești. Pe amforele de mari dimensiuni, se găsesc motive în diferite combinații originale, creativitatea și inventivitatea artistului primitiv manifestându-se din plin (în ciuda decadenței stilistice care duce și la amestecuri de fragmente de motive). Totuși, după cum spuneam, există și piese cu efecte decorative inspirate. Un exemplu de vas în care este de admirat creativitatea și inventivitatea artistului primitiv este amfora bicromă renumită de la Cucuteni, despre care am discutat mai sus, unde decorația demonstrează ingeniozitatea artistului de a adapta motivele la forma vasului. De asemenea, închegate și unitare sunt decorurile seriei de vase de la Târgu Ocna – Podei. Autonomia decorului de umplutură este specifică fazei B a culturii cucuteniene.

Singura cultură sud-est europeană cu ceramică pictată care are și decor antropomorf și decor zoomorf ne-a lăsat și pe teritoriul României

Scanned with OKEN Scanner

(pentru faza B – la Poduri, Fetești – Schit, Cârniceni – Holm) câteva siluete umane stilizate. Faza B este cea în care geometrismul reprezentărilor feminine are un caracter naiv.

Geometrism există și în realizările zoomorfe, dar în această fază (de altfel, singura fază cucuteniană în care apar pictate reprezentări animaliere), el se împletește în mod reușit cu realismul. Rezultă un stil sincretic, decorativ, în care sugestiile din mediul înconjurător sunt clare (nu ca în cazul trifoiului de pe strachina descrisă mai sus, unde decorul avea slabă legătură cu vegetalul!); dar decorul zoomorf secundează stilul geometric. Geometrizarea este regăsită în corpurile arcuite, în care se simte influența spiralei, ca și în amplasarea elementelor, ce reia principii decorative – motivele apărând ori înconjurând vasul, o dată cu întregul registru, ori, în stilul mai puțin liber, în metope (niciodată animalul nu apare ca singur motiv). Un alt principiu este faptul că registrul cu figuri zoomorfe este cel principal (fiind integrat decorului geometric-abstract), dar niciodată nu apar două registre animaliere pe același vas.

Construcția formelor este stilizată, redusă la câteva linii, dar este bine redată mișcarea, este chiar surprins cu expresivitate momentul de pregătire a saltului animalului. Dar măiestria artistului se reflectă în captarea caracterelor esențiale ale individualității acestor corpuri animaliere, reprezentate întotdeauna din profil.

În ceea ce privește paleta coloristică, în pictura bicromă, animalele sunt pictate în negru-ciocolatiu pe fond crem, iar în pictura tricromă, corpul este ori roșu cu contur negru-ciocolatiu (negre fiind și detaliile: gheare, cozi, coarne), ori alb pe fond negru.

În cazul decorului zoomorf, aceste reprezentări nu pot fi puse în relație cu alte domenii artistice în care apar reprezentări animaliere. În schimb, se poate crea o legătură cu miturile cosmologice (ceea ce nu se putea afirma despre decorul geometric! – în Neolitic, cercul cu cruce, de exemplu, nu este un motiv solar încă). (Chiar dacă miturile rămân anonime, existența unui sistem al ordinii cosmice, divine și umane, axat pe structura și pe simbolismul stilului zoomorf, este evidentă și în concordanță cu sistemele orientale mediteraneene.) De altfel, toate aceste animale apar pe vase destinate nu uzului domestic, ci practicilor magice, astfel explicându-se prezența cornutelor (cervidee, bovidee) și chiar a animalelor de pradă, dar și a felinelor, șerpilor (aici, rol apotropaic). (Sunt preferate pentru acest decor doar străchinile (și farfuriile) și vasele înalte (bitronconice, cratere și amfore). Un motiv des întâlnit este cel al coarnelor de consecrație, coarnele simbolizând forța virilă. În registrul central al unei străchini de la Tg. Ocna –

Scanned with OKEN Scanner

Podei, perechea de coarne antagonice este anturată de alte motive, geometrice (romburi, triunghiuri), iar pe un crater din aceeași așezare, pe lângă acest motiv decorativ, apare și o proeminență-apucătoare în formă de cap de bovideu.

Ca și în cazul decorului geometric, sunt tipice și aici două stiluri.

În stilul liber, animalele se desfășoară neîntrerupt în jurul vasului, cum sunt șerpii stilizați de pe o strachină de la Valea Lupului. În general, animalele sunt însoțite și de alte motive (geometrice) (friza de pe un vas de la Trușești).

În stilul cu metope, animalul aleargă de asemenea împrejurul vasului ca într-o friză și alternează și aici cu alte motive: decor vegetal, uneori șerpi stilizați apar în cadrele cu animale (din câteva liniuțe sunt schițate un brăduț, un fir de iarbă, pe fragmente de vase de la Valea Lupului).

Uneori, animalele sunt redate afrontat, atât în stilul liber cât și în cel cu metope, de exemplu, pe un vas bitronconic de la Valea Lupului, ori pe o amforă mare cu umăr rotunjit din aceeași așezare.

Vom vorbi în continuare și despre câteva exemple mai puțin obișnuite – mai deosebite sau mai complexe –, pe care inventivitatea artistului primitiv le creează pentru amplificarea efectului artistic sau înregistrând pași înainte în ceea ce privește închegarea compozițională.

Pentru îmbogățirea efectului vizual, un șir de punctișoare negre înconjoară cadrul metopei dar și conturul animalului; sau anatomia se abate de la canon.

Pe un frumos (și renumit) pahar cu fund globular de la Valea Lupului, între animalele din metope apar mici linii fasciculate, la care se adaugă și motive ondulate, ce îmbogățesc vizual compoziția și accentuează sugestia de peisaj în care sunt amplasate personajele.

Un vas piriform cu gât de la Sărata-Monteoru (jud. Buzău) este un exemplu de inventivitate a artistului neolitic, care aduce elemente inedite atât în ceea ce privește originalitatea stilului, cât și în armonia combinării decorului, geometric și naturalist. Complexitatea contrucției este însă echilibrată de cromatica sobră: alb-cenușiu mat, pe fond negru-lustruit, specifică ultimei perioade a fazei B.

Foarte închegat compozițional este și interiorul unei străchini de la Valea Lupului, cu decor zoomorf împărțit de asemenea în 4 sectoare, circulare și triunghiulare, în care animalele sunt detaliate prin coarne (urechi?) orientate în sus, ca și prin coada terminată cu liniuțe paralele, închipuind smocul de păr din vârf.

Scanned with OKEN Scanner

Pe teritoriul României s-au descoperit și reprezentări ornitomorfe aparținând fazei B: cele mai vechi reprezentări de păsări din țara noastră. Cele două exemple aparțin stilului metopic și, respectiv, celui liber, și sunt de asemenea condiționate de modalitățile stilistice ale decorului geometric, ca și în cazul decorului antropomorf și animalier.

Primul exemplu aparține interiorului unei mici străchini tronconice de la Buznea (Tg. Frumos), structurat geometric, în cruce, prin două benzi din linii fine; metopele triunghiulare astfel obținute înscriu câte un ovoid în care este pictată stilizat o pasăre. Totul este sintetic, dar realizat cu mare siguranță, din câteva trăsături liniare. Al doilea exemplu provine de pe două fragmente ceramice de la o amforă bitronconică cu gura *în pâlnie* de la Stânca-Ștefănești (jud. Botoșani), pe care este redat un șir de păsări, dar în a căror stilizare măiestria artistică scade, probabil din dorința de a accentua naturalismul.

Total ieșit din comun este decorul ciudat al unui vas piriform de la Valea Lupului, care geometrizează un peisaj, o formă de relief ca o secțiune printr-o movilă de pământ, ceea ce a fost interpretat ca vizuina unui animal. Această sugerare a spațiului particularizează doar faza B.

Oricum, în general în decorul figurativ, motivele sunt recognoscibile, dar nu întotdeauna stilizarea permite o recunoaștere ușoară a imaginilor.

Un vas antropomorf descoperit la Cucuteni, care aparține fazei B, se înscrie în linia tipologiei cunoscute: acefal, cu coapsele lipite, baza evazată, tortițe în zona șoldurilor arcuite, decor pictat.

Decorul plastic al vaselor implică numeroase reprezentări zoomorfe: cele mai multe: torți în formă de capete de cornute sau de feline.

Un exemplu de decor aplicat pe suprafața vasului – zoomorf în cazul fazei B – redă partea de sus a unei palmipede care își arcuiește gâtul și capul pe un vas găsit la Mărgineni – Trebeș (jud. Bacău). Asemănătoare cu o mică figurină zoomorfă ce redă un carnasier găsită la Cucuteni – Cetățuie (din faza A) (apucătoare pe umărul unei amfore, probabil) este aceasta de pe o amforetă de la Podei aparținând fazei B. Pe un vas de la Ghelăiești (Piatra Neamț), protoma se află pe partea anterioară a corpului, prinsă printr-un gât scurt. La Gura Văii (Onești), un vas modelat în formă zoomorfă prezintă jumătate din partea posterioară a unui animal. Decorul spiralic este cel tipic vaselor acestei faze.

Cultura Cucuteni a venit în contact cu cele din ariile învecinate. O notă aparte în cadrul ceramicii cucuteniene este adusă de categoria

Scanned with OKEN Scanner

ceramicii **de tip C**, care datează de la începutul celei de-a doua jum. a mil. al IV-lea î.Hr. și care a fost practicată la început de meșteri străini veniți din nord sau din nord-est, fiind așadar un element intrusiv în cultura Cucuteni. S-a format prin sinteza unor elemente tripolitane cu altele venite de la periferia acestei arii. Deși nu se ridică la nivelul calitativ al celebrei ceramici pictate și nici nu reprezintă o componentă majoră a culturii Cucuteni (numărul foarte mic al exemplarelor C găsite până acum reprezintă doar 0,1-1% din totalul ceramicii cucuteniene de pe teritoriul României), aceste vase fragmentare sunt o dovadă importantă a inovațiilor care țin de formă, decor, tehnică, precum și a capacității acestui tip, C, de a îngloba, așa cum vom vedea, elemente cucuteniene din fazele cu care a fost contemporană și cu a căror cultură va interacționa, evoluând în cadrul acestora. (În aria Tripolie, exemplele găsite sunt mai numeroase, relația triburilor de aici fiind mai strânsă – datorită vecinătății teritoriale – cu cele din nord).

Simplitatea este trăsătura ce caracterizează această categorie, minoră de altfel, pe teritoriul țării noastre.

Simplitatea este remarcată în primul rând în ceea ce privește tehnica foarte evident deosebită de cea a celorlalte grupe cucuteniene. Vasele erau lucrate dintr-o pastă neomogenă de lut mai puțin purificat decât în restul olăriei Cucuteni, în care erau înglobate mici pietricele (a căror prezență este de altfel obligatorie, având rol de degresant ce împiedică crăparea la uscare), la care se adaugă folosirea de minuscule cioburi de cochilii pisate de scoici sau de melci, dar și elemente vegetale: pleavă, paie. Arderea în cuptoare neoxidante, la o temperatură ce nu depășea 400-500 de grade C, a avut ca rezultat o ceramică cenușie sau cenușiu-maronie, cu pereți extrem de friabili (ceea ce a făcut să fie găsite foarte rar vase întregi sau măcar întregibile (cum sunt cele de la Cucuteni – Cetățuie). Dar găsim, mai rar, și vase arse la roșu, conform tehnicii cucuteniene curente, cum este cel de la Podei – Târgu Ocna.

Nici formele acestei categorii aparte nu sunt foarte diversificate. Dar chiar și prin aceasta tipul cucutenian C este deosebit, fiind reprezentat în mod preponderent de castroane tronconice (tipicele cratere ale fazei cucuteniene A-B), cu umăr carenat, corp bombat, gura largă și buza teșită și arcuită, cu o grosime de 1cm, decorată. Înălțimea vasului este egală sau puțin mai mică decât diametrul. Totuși, elementul creativ nu este absent: întâlnim în această ceramică, de-a lungul celor 3 perioade cucuteniene peste care se suprapune, și pahare și căni cu corp globular și gât scurt, castroane cu buza dreaptă și ornamentată, vase cu gât înalt și corp bombat, străchini tronconice cu buza tăiată orizontal. Dimensiunile sunt

Scanned with OKEN Scanner

însă foarte variate, de la vase miniaturale, până la cele de 35cm în diametru.

În ceea ce privește ornamentarea ceramicii de tip C, aceasta era total diferită de celelalte tipuri cucuteniene, în care pictura era modalitatea de decorare. Distingem o etapă de început, suprapusă peste sfârșitul fazei cucuteniene A – și prima fază A-B, în care decorația este realizată prin zgârieturi și impresiuni cu un vârf ascuțit (probabil scoică) și mai rar prin incizii în benzi paralele obținute prin folosirea unui obiect dințat, asemănător unui pieptene. Impresiunile au aspectul unor șiruri duble sau care dublează benzile de linii. Acestea, liniile, sunt verticale sau orizontale, ori înconjură gâtul și corpul vasului, ca niște ghirlande. Ghirlandele alternează cu benzi vălurite sau frânte în zig-zag. Ornamentația buzei este realizată prin impresiuni paralele oblice sau chiar ovale – caz în care se imită decorul cu șnurul. Ornamentația realizată cu șnurul va fi însă o caracteristică a fazelor următoare ale ceramicii de tip C, cele contemporane etapelor Cucuteni A-B și B, când și numărul vaselor C crește, dar se îmbogățește și decorul în general: pe lângă pieptene, impresiunile vor fi realizate așadar și cu șnurul, uneori acesta fiind răsucit în jurul unui betigaș, dar, în general, șnurul era înfășurat rigid, mai strâns sau mai desfăcut, ori liber. Asemenea decor, cu impresiuni scurte de șnur, împodobea muchia buzei, pe zona verticală de dedesubt imprimându-se cu pieptenele liniuțe paralele verticale sau vălurite. Creativ, artistul primitiv găsește și un alt tip de decor: cel cu pastile sau butoni – obținuți prin împingerea pastei încă moi dinăuntru în afară, imediat sub buză obținându-se astfel șiruri de proeminențe. În schimb, decorul umărului vasului este mai variat, realizat cu șnurul. Pe restul vasului, ornamentația este mai rar prezentă. Uneori, găsim vase în care se combină tehnica tipică acestei categorii, C, cu decorul care preia motive ale ceramicii pictate cucuteniene, de exemplu, spirala orizontală în formă de S culcat de pe umărul unui vas de la Drăgușeni.

Dacă ar fi să ne oprim la fiecare fază în parte, vom constata că ceramica C corespunzătoare fazei cucuteniene A (exemple sunt fragmente găsite în cadrul cercetărilor de la Cucuteni și de la Fedeleșeni) are în general culoarea brun-pământie, cu pete cenușii sau cărămizii, în așezarea de la Fedeleșeni forma predominantă fiind strachina. Dar s-au găsit în alte așezări forme diferite, de exemplu, vase tronconice cu gura largă și umăr înalt, precum și vase-borcan (Drăgușeni). Și tehnica este mai bună la Fedeleșeni (la Drăgușeni, degresantul este reprezentat și de cochilii, dar și de grăunțe de calcar). Decorul specific grupei cucuteniene C din așezările

Scanned with OKEN Scanner

fazei A este reprezentat de benzi liniare incizate, oblice sau în ghirlande, șiruri de triunghiuri, dar și cu alveole și cu pastile plate. Un vas cu gură largă din așezarea de la Tg. Bereşti – Galați are un decor deosebit, realizat printr-un fel de gravare (pe umăr și pe gât). Fragmente de vase C contemporane fazei cucuteniene A au fost găsite și la Fulgeriș – Dealul Fulgeriș, provenind predominant de la cratere, dar și de la castronașe, ornamentate cu benzi liniare incizate pe gât și pe corp, vase realizate din pastă cu scoică pisată sau chiar șamotă fină.

Suprapusă peste faza A-B este o ceramică C mai numeroasă, cu elemente de sinteză, ca formă predominând acum craterele cu umăr carenat și străchinile cu buza răsfrântă, iar tehnica suferă și ea transformări: pasta este mai fină (uneori chiar fără scoică pisată), apare procedeul angobei (pentru reducerea porozității), chiar și arderea ajunge acum să fie oxidantă. Influențele dinspre ceramica cucuteniană pictată sunt astfel evidente: atât în privința tehnicii mai bune, cât și în îmbogățirea repertoriului de forme – apar forme de vase miniaturale inexistente anterior în ceramica C –, dar mai ales în privința decorului: zona decorată se restrânge, registrele sunt împărțite metopic, apare decorul plastic. Se extinde tot mai mult decorul imprimat cu șnurul înfășurat (mai rar cu șnurul răsucit), precum și cu instrumente din scoică sau din os de pasăre. Ornamentația este realizată și în striuri dese sau largi, dar și cu proeminențe paralelipipedice sau semilunare, precum și cu butoni împinși din interior, grupați sub buză, ori proeminențe conice sau în butoni pe umăr. Fragmentele găsite în așezarea de la Ripiceni – Holm (din faza ceramicii de tip C contemporană cu etapa cucuteniană A-B) sunt decorate cu șnurul în impresiuni oblice de tip *omidă* sau în zig-zag. La Huși, vasele găsite (fragmentar) sunt mari, cu pereți groși, cu ornamentație în incizii (oblice pe buză, striuri verticale pe gât și în forma brăduțului pe umăr), la care se adaugă și împunsături și striuri, dar există și câteva fragmente decorate cu șnurul răsucit. Pasta are o calitate mai bună în descoperirile de la Traian – Dealul Fântânilor sau de la Calu – Piatra Șoimului, amestecul realizându-se cu cochilii pisate și cu nisip, finisate cu angobă lustruită, gălbuie sau roșcată, iar decorul adaugă tot mai frecvent impresiunile cu șnurul înfășurat sau răsucit (decor care va continua în ceramica C din faza cucuteniană următoare, B). Decorul pectinat acoperă gâtul vasului, cel cu șiruri de împunsături decorează umărul: benzi incizate, motive unghiulare sau în zig-zag, ștanțate în tehnica șnurului fals și motive oblice imprimate cu șnurul înfășurat rigid, în formă de *omidă*, la baza gâtului sau cu șnurul înfășurat dispus în val.

Scanned with OKEN Scanner

În faza B, ceramica de tip C se înmulțește apreciabil în arealul cucutenian, dar sporesc și influențele din ceramica Cucuteni, precum și din cultura Cernavoda. În prima etapă, B1, sunt frecvente vasele mici, globulare, cu gât scund, decorat cu un șir de impresiuni circulare sau de pastile, și mai ales craterele cu marginea răsfrântă, umăr carenat și corp bombat, cu șiruri de impresiuni pe buză, gât și umăr și cu impresiuni de șnur înfășurat, dispus în zig-zag, oblic, uneori orizontal, pe umăr. Un crater integral, gălbui-cenușiu, are striuri verticale pe margine, până spre umăr, peste care s-au adâncit impresiuni alungite (un motiv mai rar). Corpul are, pe gât, două torți și două pastile. De asemenea, și străchinile sunt acum mai numeroase, de exemplu una arsă brun-cenușiu, decorată cu alveole realizate cu unghia, iar pe corp, cu impresiuni cu șnurul înfășurat. Spre sfârșitul etapei B1 s-au găsit și pahare, iar ca decor, proeminențele sunt acum și conice, duble, unite, dispuse peste un șir de impresiuni oblice, precum apar frecvent, peste benzile liniare, în general vălurite sau orizontale, adâncituri în formă de emisfere, ca pe un fragment de la Cucuteni – Cetățuie. Aparținând grupei C suprapusă peste faza cucuteniană B1 sunt fragmentele găsite în așezarea de la Ghelăiești – Nedeia, în care cochiliile pisate lipsesc din compoziția pastei, aceasta fiind lucrată după specificul ceramicii cucuteniene (cu nisip în compoziție), iar arderea este mai bună (culoarea roșie o indică). Formele sunt variate (vase tronconice, vase-borcan, castroane bitronconice, vase de dimensiuni mici, asemănătoare cu paharele cucuteniene). În așezarea de la Dealul Dactei – Hlăpești, ceramica de tip C are o culoare de la cenușiu-neagră la roșietică, chiar se găsesc nuanțe diferite pe același vas, iar decorul are motive imprimate, ștanțate cu șnurul înfășurat sau răsucit, impresiuni cu șnur fals, dar și proeminențe conice și alungite. Și la Văleni – Piatra Neamț au fost găsite resturi ceramice, ca și la Costișa – Neamț, ori la Costești – Baia –, aici cu mare adaus de cochilii pisate și cu decor în alveole neregulate sub buza vasului.

În etapa a doua, B2, vasele de tip C au un procent mai sporit în cadrul ceramicii cucuteniene; începe să apară aplicarea stratului de angobă cu pastile profilate dedesubt, precum și decorul corpului, cu benzi liniare incizate. Craterele cu umăr carenat sunt acoperite uneori cu angobă cărămizie, uneori au proeminențe în formă de torți, fixate peste impresiunile oblice (similar etapei anterioare). Motivele decorului vaselor găsite la Frumușica sunt imprimate cu șnurul înfășurat sau în forma brăduțului; umărul este ornamentat cu motivul în zig-zag realizat cu șnurul fals. Dar există și împunsături sau crestături. La Mărgineni – Bacău,

Scanned with OKEN Scanner

ceramica este mai grosieră, cu pereți groși, cu pastă cu cioburi pisate, dar se găsesc și exemple lucrate îngrijit. La Podei – Târgu Ocna apar forme mari, cu gura verticală, precum și exemple lucrate în pastă cucuteniană, dar cu decor cu impresiuni cu șnurul, cu butoni-perechi și impresiuni circulare în șiruri.

Deși nu sunt numeroase exemplele, există în cadrul ceramicii C și vase cu un decor mai special: cele cu protome zoomorfe. Acestea, găsite la Cucuteni – Cetățuie, Bodești – Cetățuia Frumușica, Văleni – Cetățuia, Hlăpești – Dealul Dactei (jud. Neamț), Podei – Târgu Ocna, Poduri – Dealul Ghindaru (jud. Bacău), Mihoveni – Cahla Morii (jud. Suceava) sunt în general doar schițate în forma unor capete și coarne. Coarne de cerb larg deschise ornamentează un fragment de crater de la Cucuteni – Cetățuie; coarne de ovicaprin se găsesc pe un fragment ceramic, iar pe un fragment de pahar, la fel, apar coarne zoomorfe aplicate pe gât. Chiar capete cu coarne sunt folosite ca ornament, pe un crater de la Cucuteni – Cetățuie, un bucraniu finisat lustruit. Și un crater de la Podei – Târgu Ocna are un relief în forma coarnelor în V și curbate. Sau alt vas de la Podei, în formă de crater, are buza (largă) ornamentată cu crestături și cu umărul cu bucranii cu coarnele îndreptate spre marginea vasului. Și la Mihoveni – Cahla Morii s-au găsit două vase cu reliefuri zoomorfe, cu bucranii sau cu un mamifer cu bot lung și coarne scurte și groase, precum și o strachină cu o protomă pe umăr.

Imaginația meșteșugarilor a dat naștere și vaselor cu câte 4 picioruțe: cratere tronconice cu gât scurt și umăr carenat, semnalate în vechile comunicări ale săpăturilor de la Cucuteni. Un exemplu are picioruțele inegale: un vas ovoidal ornamentat cu striuri adânci pe margine și umăr; alt exemplu, cel mai renumit, este un mic crater cu 4 picioruțe de la Bodești – Frumușica, în plus, ornamentat și cu un cap de bovideu în relief, cu coarne în U. Micul pahar de la Răucești – Munteni (jud. Neamț) are și el 4 picioruțe.

Astfel, este vizibilă evoluția ceramicii C de-a lungul fazelor cucuteniene peste care se suprapune, caracterul ei aparte, cu trăsături mult distincte în raport cu restul ceramicii cucuteniene, fiind important dar nu suficient de puternic pentru a influența major dezvoltarea în general a îndelungatei culturi cucuteniene. Iar varietatea ei demonstrează pătrunderea simultană în așezările cucuteniene a unor grupe restrânse, diferite, care apar și înaintează la vest de Nipru și de Prut. Acest tip de ceramică constituie un ajutor în lărgirea posibilităților de cunoaștere a fenomenului de indoeuropenizare, de pătrundere a unor populații străine

Scanned with OKEN Scanner

mediului civilizațiilor sud-est europene, de deschidere a noi perspective de cunoaștere a căilor și a modului în care preluarea unor practici tehnice a presupus probabil o coabitare îndelungată cu purtătorii acestui tip ceramic special; se caută stabilirea apartenențelor culturale populației care a adus-o pe aceste meleaguri, relații cu alte culturi (Cernavoda, Tiszapolgár), cu care se pot găsi corespondențe în ceea ce privește decorul cu proeminențe. De altfel, este o trăsătură definitorie a ceramicii cucuteniene C combinarea de caracteristici și influențe diferite, îmbunătățirea tehnicilor, preluarea unor forme și a unor motive decorative.

Relațiile dintre purtătorii ceramicii C și cei ai culturii cucuteniene rămân de o mare complexitate, ridicându-se o serie de probleme care se referă la elementele vehiculate sau la natura raporturilor sociale ale populațiilor autohtone cu cele stepice nord-pontice la acest sfârșit al Eneoliticului (o coexistență a existat cu siguranță).

În ceea ce privește întreaga ceramică cucuteniană, am văzut astfel cum mari pași înainte au fost făcuți de la formele mai greoaie ale fazei A, la cele relativ zvelte ale fazei mijlocii, A-B, pentru ca în ultima fază, B, formele să se asemene cu cele ale vaselor de metal. În ceea ce privește evoluția decorului, de la repertoriul ornamental abstract, geometrico-spiralic din faza A, la care se adaugă reprezentarea zoomorfă în faza mijlocie, A-B, se va ajunge, în ultima fază, B, la un adevărat apogeu al artei eneolitice în ceea ce privește decorația, când se va introduce silueta zoomorfă. Desigur, schematismul subzistă și în reprezentările figurative. Paleta cromatică se îmbogățește și ea: de la decorul deschis pe fond închis în faza A, la negrul care colorează și motivele (nu doar fondul) din faza A-B, în faza B adăugându-se tricromismului – pictura bicromă, răspândindu-se pictura cu negru pe fond roșu sau alb-gălbui. De altfel, și în ceea ce privește tehnica realizării motivelor, dacă în primele două faze avea loc rezervarea motivului, care nu este propriu-zis pictat, ci cruțat prin înconjurarea lui cu linii negre de bordură și prin pictarea spațiului dimprejur (ornamentare negativă), în ultima fază se va realiza pictarea propriu-zisă a motivului.

Culturi cu ceramică nepictată

Cultura Românești-Tiszapolgár. Ornamentarea ceramicii este simplă și săracă, nesemnificativă artistic. Formele sunt complexe și articulate (predomină vasele zvelte, cu picior înalt), iar în decor, perforațiile și proeminențele perforate sunt caracteristice, continuându-se tradiția decorului textil; în schimb, decorul pictat dispare. Un exemplu este un vas de la Ciumești (jud. Satu Mare), cu 4 picioruțe, cu două torți verticale. Tot de la Ciumești provine și o fructieră (vas de ofrandă) cu picior

Scanned with OKEN Scanner

ajurat și cu grupuri de proeminențe perforate, precum și vasul piriform cu picior evazat și gât înalt și evazat și acesta, cu decor cu proeminențe. Ornamentate cu proeminențe simple, conice, neperforate sau semisferice, cilindrice neperforate, precum și cu *proeminențe-cioc* (*de pasăre*) perforate (apucători verticale alveolate) sunt și fragmentele din așezarea de la Valea Timișului – *Rovină*, aici, un alt tip de decor fiind cel realizat prin grupuri de puncte rotunde, mai mari sau mai mici, puternic adâncite pe corpul vaselor, ca și pe *proeminențele-cioc*.

Cultura Gornești-Bodrogkeresztúr. Apar noi forme (*vase de lapte*), dar sărăcăcioasă este și ornamentarea acestei culturi, în care predomină același decor care imită țesătura și împletitura, excizată, cu fond hașurat și încrustat cu alb. Două exemple mai importante pot fi amintite. Un vas de la Târgu Mureș are un decor alcătuit dintr-o serie de benzi înguste unghiulare, la care se adaugă o rețea din linii paralele incizate care se întretaie în cruciș. Un fragment găsit la Deva are un decor asemănător cu cel al vasului de la Ciumești, dar mai puțin simetric, cu linii oblice încadrate în dreptunghiuri, iar alte fragmente au motive în scară, de influență Petrești.

Grupul cultural Cernavoda I. Ceramica modest ornamentată a grupului cultural Cernavoda I nu primește deloc influență gumelnițeană (ci nord-pontică). Caracteristică este pasta amestecată cu scoici pisate, arsă oxidant slab. Predomină impresiunile cu șnurul în pasta moale, înainte de ardere, motivele (din care lipsește spirala) sunt geometrice rectiliniare. Ornamentele în relief sunt în forma canelurilor orizontale, a șirurilor de mici proeminențe sub buză, împunse din interior. Ambele aceste tipuri se găsesc și în cultura Cucuteni C, deci probabil au fost aduse de la răsărit de triburile care au creat această grupă ceramică, cât și de cele care au pătruns la Dunărea răsăriteană și au creat grupul cultural Cernavoda I. O cupă amplă și adâncă de la Cernavodă dobândește valoare estetică datorită formei elegante, proporționate, ușorului lustru. Iar un vas cu corp carenat și cu proeminențe perforate orizontal (probabil o ploscă) provine de la Ulmeni (jud. Ilfov). Un exemplu aparte este un vas de la Ulmeni – Tăușansa, cu proeminențe organice pe tot corpul, dar și decor pictat cu grafit și cu linii albe (împrumut gumelnițean).

Grupul cultural Decea Mureșului. În această ceramică, formele se disting prin eleganță: cești cu două torți supraînălțate, vase cu corp bombat și cu gât înalt.

Scanned with OKEN Scanner

PLASTICA MICĂ

Reprezentările nu mai sunt acum exclusiv feminine, ci, o dată cu amplificarea rolului bărbatului în societate, se va impune conceptul forței virile a creației – potențându-l pe cel al femeii-mamă dătătoare de viață. Astfel încât apar treptat – și nu în aceeași proporție (dar se vor înmulți) – și figurinele masculine, cele în forma taurului (sau doar a bucraniului, chiar numai a coarnelor de consecrație, dar treptat și cu înfățișare antropomorfă) și apoi și idolii androgini (reprezentări ale cuplului divin), în care poziția principiului masculin este una secundă, de subordonare.

Scopul acestor statuete era cel de obiecte de cult în cadrul practicilor magico-religioase. Cel mai posibil să fi fost idoli, dar cel puțin amulete apotropaice unele dintre ele erau: ne-o spune dimensiunea lor mică, dar și schematizarea tipologică. Oricum, concepte ca fertilitatea, fecunditatea, maternitatea aveau foarte largă răspândire în rândul populațiilor de agricultori și crescători de vite ale Neoliticului. Preponderența figurinelor feminine (în plus, și modelate după canoane) ne demonstrează în primul rând că ele nu sunt simple jucării, ci simboluri ce ajută în înțelegerea complexității vieții religioase a timpului. Întruchipează pe Marea Zeiță creatoare a vieții, redată în ipostaza Mamei Universale, asimilată cu glia roditoare. Figurinele masculine, mai rare, îl reprezintă pe acolitul necesar perpetuării vieții (principiul secund) (a cărui frecvență uneori crește, fiind găsit în număr mai mare în unele așezări, în cazuri de schimbare a mentalităților); acesta are, în general, dimensiuni mai mici. De altfel, și multitudinea de gesturi în care sunt reprezentate personajele antropomorfe (brațe întinse lateral sau ridicate în sus, în poziția orantei, brațe în cruce pe piept sau pe abdomen, ori cu o mână ținând cotul celeilalte, care sprijină bărbia, uneori chiar cu picioarele îndoite în dansuri ritualice, ca la statueta din perioada de tranziție de la cultura Boian, reprezentând un personaj masculin, găsită la Ipotești, în vestul Munteniei) ridică o serie de interogații asupra existenței și complexității sentimentelor religioase ale timpului. Mesajul (meditație, intermedieri – orantele – între oameni și zeitatea principală, dansuri ritualice, cultul fertilității) care transpare este cu atât mai elocvent cu cât se folosește un minimum de mijloace artistice, foarte puternice însă, nerecurgându-se nici la realism, nici la o rigoare prea mare, fapt ce ar fi diluat forța mesajului urmărit.

De altfel, și statuetele de animale, cornute sau nu, au legătură tot cu practicile și cu superstițiile prin care se dorea asigurarea sănătății și

Scanned with OKEN Scanner

înmulțirii animalelor domestice sau, în cazul reprezentărilor animalelor sălbatice, succesul la vânătoare.

Cultura Gumelnița. Poate mai complexă tipologic și mai creativă plastic decât cea cucuteniană, sculptura gumelnițeană deține un loc de frunte în cadrul manifestărilor artistice ale acestei culturi, în care accentul cade pe expresivitatea figurinelor. Vom vedea cum pași înainte vor fi făcuți de la un tip la altul, pentru obținerea simbolurilor proprii unei noi lumi, care cunoscuse până acum un alt mod de viață. Sculptura mică va înregistra – mai evident decât ceramica – saltul calitativ din punctul de vedere artistic, pe care îl realizează această cultură.

Piesele gumelnițene care modelează anatomia corpului uman, unele dintre ele atingând perfecțiunea, sunt reprezentative în înregistrarea nivelului atins de realismul formelor și de coerența decorului. Dar și de geometrizare.

Sculptura gumelnițeană are o gamă largă de reprezentări: statuete antropomorfe, zoomorfe, reprezentări ronde-bosse combinate cu altare, modele miniaturale. De altfel, plastica mică, de o extraordinară varietate, este cea care predomină în ceea ce privește expresia artistică a culturii Gumelnița, prin bogăția impresionantă a reprezentărilor figurative ea distingându-se de alte culturi (cu care se aseamănă însă, în general, prin ceramica pictată, precum și prin preferința pentru spirală ca motiv decorativ). Plastica în cultura Gumelnița are aceeași forță regăsită în cultura Cucuteni în pictura de pe vase. Expresivitatea figurinelor frapează, precum și marea varietate tipologică a acestor statuete. În plus, există o mai mare diversitate de materiale folosite: în afara lutului ars, găsim și statuete în os, dar și în marmură. Dar inventivitatea realizatorilor nu se oprește aici: inedite sunt și figurinele cu cap amovibil, precum mare – față de alte culturi – este și numărul modelelor miniaturale de locuințe sau de piese de mobilier. Toate acestea reflectă aspecte ale conștiinței sociale a oamenilor timpului. Probabil o diferență de complexitate a cultului a existat – între gumelnițeni și cucutenieni –, acest fapt reflectându-se și în creativitatea artistică sporită a primilor. Ca și în plastica cucuteniană – așa cum vom vedea –, și aici dimensiunile sunt în general mici (de la câțiva centimetri, la 25-30cm), dar s-au găsit, deși prost păstrate, și fragmente ale unor statui care avuseseră aproape 1m.

Cea mai veche fază gumelnițeană continuă tradiția plasticii culturii Boian – ca în figurina de la Vidra cu decor incizat adânc.

Ulterior, aspectul statuetelor va duce mai departe acest tip, dar din păcate nu înspre o creativitate sporită, ci înspre lipsa proporțiilor corecte,

Scanned with OKEN Scanner

ca și înspre o stilizare care respinge firescul pozițiilor (de exemplu, la cele găsite la Brăilița).

Există însă câteva exemple care se depărtează nu de canonul acesta al figurinelor-coloană, ci de lipsa de înțelegere a plasticității corpului uman. O statuetă de la Brăilița dovedește aceeași stângăcie a modelării, dar deosebit este discul orizontal ce ilustrează probabil un element de acoperire a capului.

De același tip, dar neobișnuită prin redarea unui grup statuar, este perechea de la Gumelnița: figurina din teracotă cu corp cilindric apare acum în dublu exemplar, neașteptată fiind și redarea unui sentiment, cel de duioșie, prin gestul de îmbrățișare.

O serie de figurine redă personajul șezând, în atitudini destul de variate, stilizarea simplificând de asemenea formele anatomice: membrele tubulare sau chiar cu secțiune pătrată, chipul, cu creasta nasului și cu perforațiile lobilor sau ale coafurii (caracteristice culturii Gumelnița). O statuetă de la Căscioarele ține un copil în brațe, iar la două figurine, de asemenea așezate (de la Gumelnița și de la Căscioarele), se remarcă detaliile scaunelor. Toate aceste figurine așezate au bine surprinsă poziția șezând, de un firesc care apare în contrast cu modelajul grosier al volumelor.

Altă serie, târzie și care nu conține foarte multe exemplare, este cea a statuetelor cu rochie-clopot (probabil o dată cu răspândirea unui nou tip de veșmânt), goale în interior, cu abdomen bombat, cu cap schematizat după canonul cunoscut și cu decor la exterior, dar nu cel specific, meandric, ci în formă de simple dungi paralele.

Făcând parte din această serie, dar putându-se regăsi și în rândul vaselor antropomorfe – ca suport de vas –, este și tipul de *coefore*: statuete ce poartă un mic vas pe cap. Cele de la Gumelnița și de la Glina au corp scund, chipuri stilizate după canon (uneori duble, ca în capetele *Janus bifrons*, creativitatea artistului primitiv fiind prezentă aici în privința originalității), mâinile sunt desprinse corp, ridicate în sus, sprijinind vasul.

O serie de statuete aparține tipului tesalian (imită pe cele din Tesalia), prin lipsa capului, plasticii gumelnițene fiindu-i specifică de altfel existența statuetelor cu cap amovibil. Pe teritoriul României nu s-a găsit nici un cap detașabil, dar în Tesalia ele erau din piatră și pictate, cu un modelaj geometrizat, de o esențializare aproape modernă. Exemplare de statuete au fost descoperite la Gumelnița și la Căscioarele, cu un corp cilindric (ca cele din seria cu corp-coloană) sau tronconic (semănând cu statuetele cu rochie-clopot).

Scanned with OKEN Scanner

Au fost găsite și câteva capete rupte ale unor figurine, modelate cu corectitudine (Căscioarele), cu proporții reale ale fragmentelor feței (fruntea teșită ar putea reflecta dolicocefalia multor cranii ale timpului, găsite în morminte), cu expresivitate a chipului (ca la cel de la Gărăgău).

Statuetele gumelniţene din piatră sunt puţine; amintim pe cea de la Gumelniţa, care reia una dintre tipologiile celor în os, şi pe cea de la Pietrele, fragmentar păstrată.

Ampla serie a figurinelor din os (găsite în diferite situri gumelniţene: Glina, Gumelnița, Sultana, Căscioarele, Jilava, Vidra) este foarte stilizată, aproape stereotipic, fără indicii anatomice. Se pot distinge 3 tipuri: unul ca o prismă alungită, cu secţiune triunghiulară, păstrând aspectul osului din care este lucrat, la care se distinge nasul ascuţit; al doilea tip schematizează excesiv silueta, osul fiind aplatizat, cu o uşoară bombare; se disting capul cu urechi lungi, gâtul lung şi corpul dreptunghiular, mărginit de perforaţii. Cel mai frecvent întâlnit este tipul al treilea, care repetă tipul cu braţele în cruce al statuetelor în lut, realizat însă din oase plate, foarte subţiri (1-3mm), reproducând conturul unei siluete umane. Se cunosc două variante. Prima are exemplare foarte simple, dreptunghiulare, cu câte două crestături pe fiecare latură, prin care se despart capul, trunchiul şi partea de jos a corpului. Analogia cu piese găsite în așezările de la Troia este evidentă. (O ipoteză inedită ar fi că erau folosite ca piese componente ale unor instrumente muzicale cu corzi.) A doua variantă are artefacte mai detaliate ca formă, cu găuri pe laturile torsului, care semnifică golurile rămase între corp şi braţele îndoite; dar şi ca decor: incizat, semnificând tatuajul.

Nici dimensiunile de câţiva centimetri, nici modelajul foarte schematizat, nu oferă posibilitatea figurinelor zoomorfe gumelniţene, numeroase, de altfel, să aibă un înalt nivel artistic. În general, reprezintă animale domestice – cornute (berbeci, boi, ţapi, modelate cu abilitate şi chiar cu forţă de sugestie) –, dar şi animale sălbatice, păsări. Cea mai reuşită este o figurină de vulpe de la Pietrele: expresivă prin surprinderea cu abilitate a poziţiei de aparentă relaxare. Dar s-au găsit şi realiste figurine de arici, unde remarcabilă este realizarea plastică a ţepilor. Păsările (de la Căscioarele sau de la Vidra) sunt redate în poziţie de zbor, cu aripile desfăcute și cu gâtul curbat, dar picioarele sunt rezumate la un suport cu baza lățită.

Varietatea mare a sculpturii gumelniţene cuprinde și modele miniaturale ale unor construcţii și ale unor piese de mobilier. Din prima categorie face parte renumitul *Sanctuar miniatural de la Căscioarele*. Nu

Scanned with OKEN Scanner

reprezintă o simplă locuinţă, ci un ansamblu arhitectural unitar, probabil ritualic, la care sinteza formelor este completată însă de detaliile care aduc un plus de plasticitate.

Decor incizat ornamentează și altarul rectangular cu picioare de la Lișcoteanca. În schimb, alte modele miniaturale sunt nedecorate: în special, s-a descoperit o serie de mici locuinţe (Aldeni, Izvoarele), situate pe platforme sau suspendate pe picioare. Micile modele sunt geometrizate, au planuri patrulatere, pereţi închiși sau deschiși, uneori frontoanele fiind mai elaborat realizate. Dar s-au găsit și mese – o masă rotundă, cu 3 picioare –, scaune.

Indiferent de o tipologie sau alta, ori de faza căreia aparțin, aceste sculpturi respectă anumite canoane, care sunt prezente în toată sculptura gumelnițeană și care limitează libertatea. Creativitatea intră însă în scenă în unele cazuri particulare, care probabil se datorează mai mult variațiilor miturilor.

...Dar rezultatele sunt admirabile. Pentru noi, cei de acum, aceste piese sunt opere de artă. Pentru realizatorul de atunci, probabil erau piese de cult, obiecte pe care le utiliza în practicile ritualice, dar ceea ce e sigur este că de un simț estetic primordial el se bucura, ceea ce îl făcea să obțină obiecte de o calitate artistică incontestabilă, chiar dacă nu gândea aceste artefacte ca pe lucrări de artă. În ciuda dimensiunilor reduse și a hieratismului inerent scopului cultic, artistul a știut să le surprindă cu îndemânare, chiar dacă fără prea mare acuratețe, unele detalii, să le redea mișcarea firească. Fie că e vorba despre tipurile comune, fie că vorbim despre abaterile care denotă libertate, artistul primitiv a dovedit depărtare de la simpla și banala imitație. Simțul de observație, capacitatea de memorare, dar și imaginația, abilitatea de a sintetiza și gradul superior de abstractizare a formei stilizate – toate acestea sunt dovezi ale inteligenței sale estetice, dar și ale nivelului și modului de gândire ale omului acelor timpuri.

La nivelul plasticii mici a **culturii Sălcuța**, este evidentă asemănarea cu cea a culturii Gumelnița. Unele piese sunt realist modelate, cu cap discoidal, dar masiv, nas în relief, ochi nu întotdeauna indicați, gura marcată printr-un șir de gropițe, găuri existând și pe lobii orizontali. Pe partea dorsală a capului, linii incizate verticale schițează părul. Un exemplu este un cap atent modelat de la Sălcuța, care, în ciuda pastei grosiere, are expresivitate a trăsăturilor, cu gura redată printr-un șir de împunsături (dinții). O statuetă cu capul atent modelat are corpul străpuns vertical, ceea ce ar putea să o indice ca vas de libații, găurica ce reprezintă gura

Scanned with OKEN Scanner

fiind în legătura cu străpungerea. Pentru fazele mai târzii, există și statuete cu rochie-clopot. Unele figurine păstrează urme de culoare.

Cultura ne-a lăsat și câteva figurine zoomorfe, în formă de păsări.

Cultura Petrești. La fel de fragmentar păstrată ca și olăria, plastica mică a culturii Petrești este redusă și cantitativ. Puține statuete au fost descoperite, între care cele antropomorfe sunt predominant feminine, au o realizare mai stângace din punctul de vedere al formei (schematizată geometric), iar decorul (care, spre deosebire de pictura specifică olăriei, aici nu este realizat niciodată prin pictare!) pare lipsit de ordinea și de sensibilitatea regăsite în plastica mică a celorlalte culturi ale vremii.

În faza A, influențele vinciene sunt evidente. Steatopigia este accentuată, coapsele și șoldurile sunt puternice, deși abdomenul este plat. Plat și foarte mic, în comparație cu partea inferioară a corpului, este și toracele, pe care abia au loc să se rotunjească sânii – aceștia, doar indicați. Brațele sunt în cruce, mâinile nu au detalii, iar picioarele, groase, sunt diferențiate clar. Capul este redat cu proporții normale, nici realist, nici schematizat, cu trăsături clare, dar fără a se portretiza. Incizii decorează suprafața corpului. Un exemplu este figurina feminină, masivă și steatopigă de la Păuca – Homm. Un cap descoperit la Daia Română – Părăuț, tot din pastă cenușie, are detaliile feței modelate grosier în relief.

În fazele următoare, fragmentele găsite la Cașolț (Poiana în Pisc) ne arată că pasta din care erau realizate figurinele este fină, bine arsă, cărămizie. Proporțiile corpului sunt mai corecte, realismul caracterizează reprezentările feminine. Steatopigia dispare, talia este bine marcată, deși abdomenul este proeminent acum; dar găsim aceleași brațe ca niște proeminențe scurte, același gât masiv, la capătul căruia capul are detalii incizate, iar nasul coroiat este obținut prin presarea între degete a lutului. În schimb, picioarele sunt modelate împreună, laba comună fiind prea mică pentru a asigura stabilitate statuetei.

Decorația este realizată în fazele A-B și B prin înțepături punctiforme (ornamentul cu gropițe fine este regăsit și pe unele vase mici de la Pianul de Jos sau de la Cașolț, din faza B) cu un instrument foarte fin, precum și prin incizii liniare cu motive geometrice umplute cu puncte: unghiulare, zig-zag-uri, romburi, triunghiuri, nu și spirale însă. Sau, pe unele dintre figurine, nu există deloc decorație.

Fazelor A-B și B (când deja rolul bărbatului devenise important în viața economico-socială a comunității) aparțin și câteva statuete masculine de certă influență gumelnițeană. Acestea sunt caracterizate atât prin lipsa sânilor, cât și prin aspectul general al siluetei, diferit de cel al figurinelor

Scanned with OKEN Scanner

feminine. Cea de la Noșlac (jud. Alba) are corpul plat, cu brațe puternice, realist arcuite din umeri. De la Pianul de Jos – Podei provine un alt fragment de statuetă masculină, de data aceasta cu mâinile aduse pe piept.

Aparte este statueta feminină din lut cenușiu, fin (amestecat cu pietricele), cu cap amovibil, de la Petrești, în care influența tesalică este evidentă. O diferențiază de alte descoperiri respectarea proporțiilor și acuratețea lucrului.

Și câteva figurine zoomorfe aparținând acestei culturi au fost descoperite, în general cornute – probabil tot în legătură cu schimbările din gândirea magico-religioasă a timpului: apariția conceptului forței virile a creației.

Cultura Cucuteni. În general, în ceea ce privește dimensiunile statuetelor antropomorfe, plastica cucuteniană nu iese din limitele celei neolitice sud-est europene: în afară de rare excepții, figurinele au sub 20-25cm înălțime. Dar descoperirile fragmentare (de la Trușești, de exemplu) arată că au existat și lucrări de peste jumătate de metru înălțime. O clasificare a statuetelor cucuteniene urmează fazele olăriei: faza A, faza A-B și faza B, doar că în privința sculpturii, între statuetele fazei A-B și cele ale fazei B nu există foarte mari diferențe, astfel încât acestea vor fi discutate împreună.

Ducând mai departe, în general, tipul precucutenian III (al figurinelor așezate), tipul caracteristic fazei A are în majoritatea cazurilor statuetele redate în picioare. Aceasta este reprezentarea clasică, în care dimensiunile mici nu sunt o frână în calea stilizării. Creativitatea este prezentă în capacitatea artistului primitiv de a surprinde esențialul, eliminând tot ceea ce e mai puțin important pentru scopul dorit. Chiar dacă nu era urmărită obținerea unor opere artistice, știut fiind că scopul acestor piese era cel cultic, valoarea plastică a acestor corpuri este atinsă prin accentuarea părților mai pline și prin neglijarea sau eliminarea segmentelor mai puțin importante, în vederea ilustrării ideii de fecunditate și fertilitate. Brațele sunt inexistente, reduse la două cioturi care ar putea însemna o augumentare a umerilor – aceștia redați drepți sau curbați, pentru a sugera o poziție sau alta a brațelor; nici fața nu este individualizată pe capul mic, care abia depășește în lățime gâtul puternic și în general lung, dar nu întotdeauna. La fel, partea de jos a picioarelor este rezumată în general printr-un vârf bont, instabil (rareori, baza este ușor evazată); lipite, picioarele sunt un tot unitar, linia de demarcație dintre ele fiind doar indicată printr-o incizie puternică. Sânii, ca două mici ridicături

Scanned with OKEN Scanner

pe piept (rar, marcați prin două perforații, mai mari sau mai mici, ca în figurine de la Cetățuia), sunt prezenți doar atunci când probabil era urmărită în mod clar diferențierea sexuală. În schimb, fesele sunt bine modelate plastic, uneori exagerate (dar în general doar accentuate), steatopigia având rolul ei în simbolistica urmărită și demonstrând capacitatea de esențializare a artistului. Siguranța și eleganța, simetria dar și feminitatea întregii siluete, cu talia suplă, arcuită la șolduri și coapse, atrag atenția de la simplificarea aplatizată a jumătății superioare a corpului (în plus, geometrizată trapezoidal) și de la lipsa detaliilor (ochii sunt rareori indicați, prin apăsarea pastei sau prin mici găurele, nasul este abia ridicat pe față prin strângerea între degete a lutului moale). Un exemplu excepțional realizat, dar și bine păstrat, este o statuetă de la Drăgușeni (jud. Suceava).

Un alt exemplu, *Venus de la Scânteia*, deși aparținând acestui tip comun, face notă aparte prin eleganță și delicatețe, prin proporții anatomice aproape perfecte și prin accentele decorative realizate prin benzi în relief: la gât, la glezne, la mijloc.

Foarte rar sunt redate, în această primă serie, părul sau elementele de podoabă – coliere, pandantive, cingători. Un alt exemplu deosebit este statueta de Trușești, cu un mare colier în față.

Același rol de suplinire a amănuntelor îl are și decorul suprafeței figurinelor. Dând dovadă de mare ingeniozitate în combinarea diverselor motive, artistul primitiv acoperă toată suprafața corpului statuetelor cu incizii adânci (uneori executate într-un strat subțire de lut fin aplicat după modelare), care le transformă în adevărate bijuterii. Se respectă în acest caz reguli ale artei decorative: geometrizarea este prezentă în paralelismul liniilor drepte sau curbe, orizontale dar mai ales oblice, ca și în figurile geometrice simple. La aceasta, se adaugă și alte principii ale artei ornamentale, precum egalitarismul, repetiția, simetria, la statuetele acestei faze fiind evidentă repetarea unor scheme compoziționale în funcție de amplasare: romb sau triunghi pe piept și pe abdomen, spirale pe fese, arce pe coapse. (Dar, la unele figurine, aceste incizii sunt simple scrijelituri, care nici nu respectă canoanele de amplasare.) Uneori, sunt redate prin decor detalii anatomice. La unele dintre figurine, după incizia decorului, acesta a fost încrustat cu ocru roșu (de exemplu, la Țigănești, jud. Bacău).

Dar chiar și când decorul lipsește (o serie de statuete sunt asemănătoare tipului majoritar descris mai sus, dar sunt nedecorate), surprinzătoare este corectitudinea construcției volumelor și respectarea

Scanned with OKEN Scanner

proporțiilor, simetria siluetei, redând abstract-formal personajul. Așadar, întâlnim un realism deloc de neglijat, cu atât mai mult cu cât acesta este sprijinit de o anumită îndemânare a modelării formei și de o înțelegere a plasticității volumelor corpului uman. Deosebit de plastic modelată este o figurină nudă de la Măluțeni, la care sunt evidențiate formele anatomice, chiar grupele musculare; de asemenea, se distinge o statuetă de la Poduri, cu sânii redați realist.

Există însă și statuete la care corpul iese din canoane prin modelare sumară (Scânteia) și cu picioarele redate nelipit (Dumești, Hăbășești) (această din urmă particularitate caracterizează statuetele masculine).

O variantă mai primitivă a acestei serii are corpul cilindric, capul abia schițat, baza figurinei lățită, picioarele lipsesc. Totul este așadar rezumat la maximum, valoarea artistică a unor asemenea statuete (ca cele găsite la Hăbășești, de exemplu, unde, de altfel, predomină statuetele încadrabile în general în seria figurinelor fără decor) fiind inexistentă.

Un alt tip care se abate de la cel clasic este cel al pieselor în care decorul este realizat prin pictură (de exemplu, statuete de la Scânteia). În această privință, a ornamentării, este prezentă și la figurine policromia care face vestită această cultură, înscriind-o în grupul cu ceramică pictată cu multe culori. Un exemplu este o statuetă fragmentară de la Hăbășești, de peste 30cm înălțime. Nu forma corpului este cea care aduce valoare artistică piesei – cu brațe scurte și întinse lateral, bust aplatizat, sâni mici –, ci decorul tricromat care acoperă suprafața figurinei, într-o dispunere a unor motive angulare. Statueta cu o modelare excelentă de la Târpești are de asemenea decor pictat: dungi brune pe fond alb.

În cazul statuetelor, colorarea are același rol cu ornamentarea cu incizii: trebuie să menționăm că incizarea sau pictarea reprezentau tatuajul, aceste figurine fiind redate nude. Dacă ar fi reprezentat îmbrăcămintea, acele veșminte ar trebui să fi fost nefiresc de transparente, dat fiind că detaliile anatomice sunt atât de vizibile. Uneori, benzile de culoare pot reda și accesorii vestimentare: eșarfe, brâie sau pandantive (ca la o statuetă de la Scânteia), posibil însemne ritualice sau de rang. Oricum, pentru privitorii de astăzi, motivele respective constituie o minunată ornamentare a statuetelor, care amplifică artistic efectul vizual (de altfel, după unii cercetători, aceste benzi sau incizii chiar constituie doar un decor al statuetelor...).

Scanned with OKEN Scanner

Aparte, o statuetă găsită la Fulgeriș (com. Pânceşti, jud. Bacău) a fost decorată și cu incizii, dar și cu pictură (neincizată) pe spatele torsului (linii roșii oblice).

De menționat este și seria în care, urmând întocmai linia celor anterioare, precucuteniene, se dorește redarea personajului așezat. Dar aici este de fapt vorba despre o căutare de îmbinare a figurinelor tipice în picioare cu cele așezate: statuetele acestea având linia corpului frântă la mijloc.

Încadrat tot în faza A, dar foarte aparte ca aspect (realist) și ca material în care este lucrat (marmura) este un cap găsit la Ariușd, lângă Sf. Gheorghe, în care își dă mâna esențializarea trăsăturilor feței, cu deformarea craniului prin alungire.

La polul opus acestor serii mai mult sau mai puțin tipice, în care simțul de observație al artistului străvechi conferea realism reprezentărilor, se situează un tip de statuete abstract, cel al idolilor plați *en violon* (de exemplu, cei găsiți la Hăbășești). Pași înainte așadar sunt făcuți încă de acum, în cazul acesta, creativitatea artistului regăsindu-se în ceea ce privește capacitatea de sinteză maximă. Și în tipul clasic descris mai sus intervenea forța creatoare a artistului, care se îndepărta de realism prin sinteză sau prin omiterea unor elemente anatomice. Acum însă nu mai este urmărită aproape deloc realitatea, nici în ceea ce privește silueta, nici în privința volumului, ci abstragerea, de un modernism surprinzător pentru acele timpuri. Acest tip de idoli o reprezintă pe Zeița-Mamă, căreia îi stilizează probabil actul nașterii. Aceste piese (poate sunt importuri sau piese locale cu influență anatoliană și egeeană) găsite în număr mult mai redus decât al celor comune, au dimensiuni mici, 3-10cm înălțime, și un corp aplatizat (de fapt, una dintre fețe este ușor convexă): o placă de lut în formă de vioară, cu un cap oval sau dreptunghic, exagerat de mare, dar mai îngust față de lățimea corpului, străpuns de două găurele (ochii). Corpul este un oval sau un triunghi, decorat pe fața anterioară cu incizii sau cu mici proeminențe (Trușești), ori cu mici adâncituri. Problemele de ordin plastic, cu ecouri în sculptura modernă și contemporană a zilelor noastre, sunt cele care conferă valoare estetică acestor piese.

Un caz aparte este cel al marii figurine de la Trușești. Este o statuetă mult mai stilizată decât tipologia comună cucuteniană, pe de o parte, și mult mai realistă față de tipul *en violon*, pe de altă parte.

Și mai deosebit este cazul unui idol găsit la Igești (jud. Vaslui): pe lângă materialul folosit – piatra –, piesa se distinge și prin tipul de abstractizare inedit și unic până acum, al siluetei.

Scanned with OKEN Scanner

Cum spuneam mai sus, statuetele fazei A-B nu se deosebesc foarte mult de cele ale fazei B, de altfel, nici de faza A nu se depărtează în ceea ce privește predominanța personajelor feminine, dimensiunile, acuratețea modelării.

În ambele aceste faze (ale ceramicii) pe care în sculptură cercetătorii le prezintă în general împreună (A-B și B), caracteristic este un tip de statuete al cărui canon face un pas înainte pe linia distanțării de redarea realității. Capul mic și neindividualizat anterior este acum mare și modelat ca un disc, cu nasul *en bec d'oiseau*, ochii ca două găuri ce străpung fața, gâtul rotund, bustul aplatizat, cu umeri modelați triunghiular, ale căror prelungiri (brațele lipsesc) sunt perforate de câte o găurică sau două (care indică golurile ce se formează între brațe și corp atunci când brațele sunt îndoite pe abdomen), ca și șoldurile uneori, și ca și abdomenul, perforate și acestea. Eleganța liniei taliei, modelarea coapselor fără exagerări (lipsește steatopigia) conferă siluetei armonie. Picioarele sunt separate vertical printr-o crestătură virtuală, la capătul căreia se află genunchii proeminenți; după laba piciorului redată printr-o proeminență, piciorul se mai continuă câțiva centimetri, ceea ce conferă în ansamblu o disproporție a siluetei între partea superioară mai scurtă și cea inferioară mai alungită (un exemplu este o statuetă de la Vânători – Rufeni). Sexul este indicat mai rar prin triunghiul sexual și mai adesea prin sânii care preiau reprezentarea anterioară, stilizați în forma a două mici pastile (o statuetă de la Fetești), dar apare și un realism pronunțat, în redarea unor sâni lungi, ca ai femeilor care au alăptat.

Față de faza anterioară, în fazele A-B și B, ornamentația apare în foarte puține cazuri (cele mai multe statuete sunt netede). Atunci când există, decorul optează cel mai adesea pentru pictare, mult mai liberă decât organizata incizare. Spiralate sau încrucișate, benzile negre sau roșii pe fond brun-deschis acoperă uneori și zona capului (de exemplu, la o figurină masculină de la Aldești – Onișcani). Exemple sugestive sunt cele 4 statuete descoperite la Ghelăiești (în complexul de cult din faza A-B), dispuse în picioare, în cruce, într-un vas.

Incizarea (linii însoțite de șiruri de puncte) este mai rar folosită ca decor (de exemplu, o figurină de la Dâmbu Morii este incizată doar din talie până la genunchi), iar atunci când apare, este mai fină decât în faza A și redă elemente figurative: o eșarfă oblică pe umăr, un brâu.

Cazuri aparte se înregistrează și față de tipul comun al fazelor A-B și B descris mai sus. Statueta foarte masivă de la Cucuteni respectă

Scanned with OKEN Scanner

canonul, dar are capul și gâtul modelate împreună, în volum, iar jumătatea inferioară a corpului este aproape cilindrică.

La o statuetă masculină de la Drăgușeni (jud. Suceava), nerespectarea canonului nu are caracter benefic, dar figura este neschematizată și chiar are personalitate.

De asemenea, se cunoaște și în fazele A-B și B seria statuetelor așezate (de exemplu, o figurină longilină de la Băiceni, cu picioarele îndoite) caracterizate printr-un realism mai puternic. Tot de la Băiceni, una dintre statuetele redate așezat are figura cea mai corectă și mai neconvențională din toată plastica cucuteniană.

Uneori, în fazele A-B și B se observă și detalii naturaliste: laba piciorului modelată, cu degetul mare mai lung, sau un fragment de mână cu mușchii reliefați, iar la altă statuetă sunt redate nările (o figurină de la Săveni), ori starea de graviditate – o ridicătură din lut (Săveni, Scânteia).

Reprezentări androgine, probabil ale divinității primordiale autoreproducătoare, au fost găsite și ele în cultura Cucuteni: la Mărgineni – Cetățuia, Scânteia, Mihoveni.

În toate fazele, în ceea ce privește tehnica, statuetele erau realizate din pastă fină, uneori cu nisip, câteodată fiind amestecate cioburi de cochilii sau semințe de cereale (semnificațiile ritualice fiind evidente), alteori pasta este densă, identică cu cea folosită pentru vasele pictate, iar arderea este uniformă. Cele neglijent și sumar modelate erau lucrate dintr-un lut de calitate medie și erau insuficient arse.

Indiferent de o tipologie sau alta, ori de faza căreia aparțin, aceste sculpturi respectă anumite canoane, care limitează libertatea, creativitatea intrând însă în scenă în unele cazuri particulare, care probabil se datorează mai mult variațiilor miturilor. Pentru funcția lor, de amulete apotropaice, stau mărturie: dimensiunea lor mică, schematizarea tipologică, dar mai ales ne-o indică cele două busturi de deasupra soclului altarului de la Trușești ce poartă, ca pandantive, figurine *en violon*. (O statuetă de piatră, din Cipru, datând din mil. al III-lea î.Hr., poartă pe piept un pandantiv de același tip cu statueta pe care o împodobea.)

De altfel, și multitudinea de gesturi și postúri în care sunt reprezentate personajele antropomorfe ridică o serie de interogații asupra existenței și complexității concepțiilor religioase ale timpului. Mesajul care transpare este cu atât mai elocvent cu cât se folosește un minimum de mijloace artistice, foarte puternice însă, nerecurgându-se nici la realism, nici la o rigoare prea mare, fapt ce ar fi diluat forța mesajului urmărit. La fel de dificil de soluționat sunt și întrebările asupra posibilităților omului

Scanned with OKEN Scanner

neolitic de a produce arta în mod conștient sau de a se cantona în limitele unui simplu meșteșug.

Plastica zoomorfă cucuteniană este la fel de numeroasă, dar nu se ridică la nivelul calitativ al celei antropomorfe. Predomină cornutele. Totuși, în ciuda dimensiunilor mici, modelarea este sumară dar cu atenție pentru surprinderea mișcării și pentru anatomie: un decor din incizii sugerează lâna ovinelor, detalii anatomice indică forma greabănului unui taur... Dar găsim și porcine, animale cu gât lung (girafe?), câini, diferite specii de păsări cu aripile strânse, cu picioarele în formă de bază evazată și decor pictat. În general, nu pot fi foarte clar identificate speciile din cauza schematismului. Dar printre figurinele din așezarea aparținând fazei B1 de la Mihoveni – Cahla Morii (jud. Suceava), putem distinge câteva de o măiestrie deosebită în ceea ce privește realismul detaliilor anatomice, în ciuda stilizării: o statuetă întreagă a unui mascul de bour, sau o femelă de bour. În afara statuetelor de bovidee, s-au mai găsit aici și statuete de berbeci, de mistreți, ori figurine neidentificabile ca specie.

Aparte este capul de cal sculptat în diorit de la Fedeleșeni din faza A: schematizat, dar cu bot expresiv redat cu nări ca niște proeminențe. Probabil era un însemn al puterii fixat pe un mâner, piese similare fiind găsite atât în România, cât și pe teritoriul fostei Uniuni Sovietice și cel al Bulgariei.

Deosebit este și un tron-fotoliu păstrat fragmentar, de la Hăbășești, la care ornamentarea, pictată, nu se înscrie în tipologia decorului incizat al figurinelor.

Unice prin sugestia de monumentalitate sunt două grupuri plastice găsite la Trușești (triplu și dublu), două plăci provenite probabil de la ansambluri de cult (altare din lut ars), care reprezintă câte o pereche de siluete umane. La primul grup, siluetelor li se mai adaugă o piesă, probabil o siluetă feminină. La al doilea grup, cuplul divin are capetele siluetelor *en violon* alveolate, iar corpurile au profilat pe ele un șir de 9 siluete în basorelief, 9 coloane cu capitel.

Grupul cultural Cernavoda I ne-a lăsat puțină plastică mică, între care se disting figurinele din lut cu rochie în formă de clopot și cele cu capul plat, decorate cu un șir de împunsături pe margine. Modelate așezat, aceste reprezentări sunt feminine (sânii fiind modelați în relief). Altele au influență gumelnițeană, cu nasul *en bec d'oiseau*. De amintit o statuetă mare din os provenită din așezarea de la Oltenița – Renie, care reproduce statuetele gumelnițene tot din os.

Scanned with OKEN Scanner

Plastica zoomorfă este reprezentată de un sceptru în formă de cap de cal din mormântul de la Casimcea.

Unei **perioade post-neolitice**, dar fără să fie posibilă încadrarea sa în Epoca bronzului (nici măcar începutului acesteia) îi aparține una dintre puținele statui din piatră de pe teritoriul României: statuia-menhir (stelă antropomorfă) de la Baia (jud. Tulcea), cu caracter funerar, descoperită într-un tumul aparținând triburilor stepelor pontice.

ARTA METALELOR

În această perioadă se fac pași înainte în folosirea aramei – fapt vizibil și în ceea ce privește formele (topoare-dălți, precum și forma inițială a toporului-ciocan, cu brațele dispuse cruciș și cu gaură transversală pentru mâner), cât și în tehnica de turnare (în tipare simple sau bivalve), ceea ce a dus și la sporirea dimensiunilor. Se folosesc și obiecte din bronz (obținut prin metoda veche a aliajului de aramă și arseniu). La început, s-au produs unelte: topoare, securi și alte piese diverse provenite din descoperiri izolate și din depozite și mai rar din așezări și morminte; spre sfârșitul Eneoliticului, producția obiectelor din aramă a scăzut (în culturile Cucuteni A-B, Sălcuța târzie, Cernavoda I). Apar și primele podoabe din aur (în culturile Gumelnița, Cucuteni, Bodrogkeresztúr), fapt ce dovedește evoluția metalurgiei și relevă începutul ierarhizării unei societăți guvernate de elite.

Cultura Gumelnița. Câteva ace de cap cu capul răsucit în dublă spirală nu pot fi socotite obiecte de artă. Pandantive gumelnițene din aur cu rol apotropaic și-ar putea găsi locul între reprezentările antropomorfe prin schematizarea de tipul idolului *en violon*: inele cu prelungire trapezoidală, alt pandativ având formă discoidală bombată, concavo-convexă, partea circulară nemaiavând gaura centrală. Decorul lipsește pe aceste piese din aur sau este realizat *au repoussé* pe unul dintre idolii *en violon*. De amintit aici și reprezentările animaliere din aur. Una dintre acestea, descoperită la Gumelnița, este cea mai veche încercare de orfevrerie de pe teritoriul României: un pandativ cu două coarne de consecrație răsucite și decorate pe margini cu șiruri de proeminențe *au repoussé*. Găsită la Vlădicească (jud. Călărași), o brățară, unică în România, realizată dintr-o foaie groasă din aur, are pereți concavi și o lățime de 2cm.

Cultura Cucuteni. Nici cele câteva podoabe ale acestei culturi nu pot fi considerate obiecte de artă deosebite: de la Brad (jud. Bacău) provin

Scanned with OKEN Scanner

două discuri concave din tablă de aur cu două găuri de agățare; brățări spiralate din aramă au fost găsite la Ariușd și Hăbășești, ori o pereche de brățări de la Piatra Neamț, cu capetele petrecute. Și perle discoidale din aramă au fost descoperite la Hăbășești. La acestea se adaugă și piesa din aur de la Traian – Dealul Fântânilor: cu un inel în partea de sus, cu prelungire trapezoidală, decorată cu un șir de proeminențe *au repoussé* (schematizează forma umană de tipul idolilor *en violon*). Cercetătorii consideră acest pandantiv un import din Transilvania, unde aparținea probabil culturii Bodrogkeresztúr și îl plasează în faza A-B. O piesă găsită la Trușești, similară și decorată cu mici proeminențe *au repoussé*, a fost realizată însă din metal alb (*en metal blanc*): cu un cap pătrat și un corp triunghiular cu laturile rotunjite. (Probabil este cel mai vechi obiect din argint descoperit pe teritoriul României.)

Cultura Gornești-Bodrogkeresztúr. Marele pandantiv din placă de aur din tezaurul de la Moigrad urmează aceeași linie a idolilor *en violon*; perforațiile serveau fixării (aplică?). În schimb, alte piese (tot aplice) se înscriu în tipul *idolilor cu brațele în cruce*. Două piese conice din aur au fost găsite în necropola de la Urziceni-*Vamă* (jud. Satu Mare); la bază, foița a fost îndoită în interior (măsoară 2,1 și 1,9cm în diametru).

Scanned with OKEN Scanner

B. ARTA EPOCII METALELOR

Este perioada în care apar primele semne ale unei revoluții statal-urbane, iar uneltele din piatră sunt înlocuite cu cele din metal (proces început încă de la sfârșitul Eneoliticului). Încă înainte de Epoca mijlocie a bronzului, spațiul carpato-dunărean a devenit unul dintre centrele metalurgice importante ale Europei.

Clasificarea cuprinde: Epoca bronzului și Epoca fierului.

Scanned with OKEN Scanner

I. ARTA EPOCII BRONZULUI (CELE MAI ÎNALTE DATĂRI 3 500, DAR PENTRU TERITORIUL ROMÂNIEI: 2 500/2 000/1 800 – 1 200/1 150/1 000/850/700 Î.HR.

Este o perioadă de progres în dezvoltarea societății. Populația crește, se întăresc comunitățile tribale și coeziunea dintre acestea. În ciuda migrațiilor, această nouă epocă (a bronzului) a fost, se pare, destul de calmă, ceea ce a avut ca rezultat o societate agrară în continuare, dar în care activitățile anterioare sunt îmbogățite și diversificate. Economia este stabilă și echilibrată, bazată pe agricultură – tot mai extinsă datorită folosirii plugului –, dar și pe păstorit – tot mai dezvoltat. Iau naștere tagme de meșteșugari. Are loc acum procesul de indoeuropenizare, de interes fiind cristalizarea populațiilor proto-tracice, dar, din păcate, tracii din nordul Dunării vor fi semnalați abia în Epoca fierului, prin sec. al VI-lea î.Hr. Productivitatea muncii sporește prin dezvoltarea metalurgiei bronzului, care dă naștere unor unelte tot mai perfecționate.

Transformările economice și sociale se vor reflecta și pe planul construcțiilor, ca și pe plan artistic în general. De exemplu, datorită întrebuințării uneltelor din metal, chiar numărul construcțiilor sporește, formele fiind tot mai diversificate; iar schimbarea petrecută la nivel social, prin apariția unei societăți patriarhale și ierarhizate pe structuri de putere și de prestigiu, dă naștere tumulului colectiv sau individual, al căpeteniei, ca monument funerar. După cum se va vedea și în toate domeniile artei, se răspândesc cultul focului și cel solar, principii active de transformare a lumii, mișcarea Soarelui pe cer fiind sugerată atât de sanctuare – orientate spre răsărit –, cât și ca motiv decorativ (static: cercuri, cercuri cu raze, roți, ori dinamic: spirale, vârtejuri spiralice, cruce încârligată) sau în formele carelor (solare) – dovadă fiind modelele miniaturale din lut. Și aceasta deoarece neoliticul cult al fertilității și fecundității își pierde tot mai mult importanța, fiind tot mai adesea însoțit de adorarea forțelor naturii, în mod deosebit a Soarelui. Noile concepte uraniene înlocuiesc așadar vechile concepte htoniene, astfel încât și numărul figurinelor feminine anterioare, ale Zeiței-Mame, se va diminua treptat. Asocierea mitului solar cu arme și podoabe prețioase conduce la presupunerea apariției unui mit eroic derivat din acesta, constituindu-se astfel o mitologie complexă, ce marchează începuturile diferențierii sociale. Dar mai ales se răspândește tot mai mult, încă de la începutul Epocii metalelor, ritul funerar al incinerării (pe lângă inhumarea specifică Neoliticului) – o formă spirituală

Scanned with OKEN Scanner

evoluată. Dar explicația acestui fenomen nu o cunoaștem. Oricum, incinerația este dovada credinței în nemurirea sufletului, care se poate reîncarna.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

1. ARTA PERIOADEI TIMPURII A EPOCII BRONZULUI (CELE MAI ÎNALTE DATĂRI: 3 500, DAR PENTRU TERITORIUL ROMÂNIEI: 2 000/1 800 – SF. MIL. AL III-LEA Î.HR.)

Pe teritoriul României, începuturile Epocii bronzului nu se produc în același timp, în această primă perioadă, reminiscențe ale Eneoliticului final persistând mai ales în regiunile nordice și vestice. Starea generală de insecuritate se datorează pătrunderii comunităților pastorale nomade din stepele-nord-pontice, care induc și comunităților locale acest caracter mobil, ceea ce accelerează procesul de ierarhizare socială. Societatea este patriarhală, organizată pe structuri de prestigiu.

O serie de grupuri culturale – **complexul cultural Horodiștea-Folteşti** (pe fondul culturii Cucuteni, respectiv Cernavoda I), **Cernavoda II-III, Cultura amforelor sferice (Cultura mormintelor în ciste)** – ocupă intervalul de tranziție cuprins între sfârșitul Eneoliticului și formarea primei culturi bine structurate a Bronzului timpuriu: **blocul cultural Baden-Coțofeni** (după o localitate din jud. Dolj și una din Austria; modul în care a apărut nu este foarte bine precizat), compus dintr-o serie de manifestări culturale cu trăsături comune: **cultura Coțofeni**, în Transilvania, Banat, Oltenia, vestul Munteniei, nord-vestul Bulgariei, și **cultura Baden**, în Câmpia Tisei, pusta maghiară, Transdanubia, Slavonia, Slovacia, Austria, Moravia. Între această cultură și următoarea din Transilvania (Wietenberg), care va aparține Bronzului dezvoltat, se va intercala – în perioada în discuție, cea a Bronzului timpuriu – o serie de grupuri ce nu pot constitui culturi bine definite: **Șoimuș** (între valea Mureșului și bazinului superior al Crișului Alb, dar și pe valea Ampoiului), **Roșia**, (bazinul Crișului Repede și cel al Crișului Negru), **Copăceni** (sud-estul Munților Apuseni, vestul Pod. Transilvaniei), **Livezile** (estul și sud-estul Munților Apuseni); mai bine conturate sunt grupul cultural **Jigodin** (estul Transilvaniei) și așa-numita ***cultură* Schneckenberg** (Țara Bârsei). În Muntenia (extinsă apoi în Oltenia, bazinul Oltului transilvănean, Țara Bârsei), importantă este cultura **Glina** (denumită după așezarea eponimă de lângă București), care va sta la baza constituirii unor culturi importante ale Bronzului mijlociu: Tei, Verbicioara, Monteoru, Wietenberg. În Moldova și în Dobrogea este de menționat doar **grupul Edineț**.

AȘEZĂRILE

Așezările sunt sezoniere, mici, de scurtă durată. Predomină locuințele adâncite. Deși rolul ierarhiei militare nu se diminuează, fortificațiile dispar în majoritate, așezările fiind protejate doar natural. Apar primele necropole de incinerație, acest rit funerar impunându-se în toată Epoca bronzului: situate la distanță de așezări, amplasate pe malul opus al apei care le desparte de acestea sau pe o insulă (Gârla Mare, Cârna, Rast, Ostrovu Mare, Pădurea Verde, Bobda). Apare monumentul funerar în forma tumulului căpeteniei, colectiv sau individual. Au fost descoperite necropole tumulare sau plane, cu morminte de inhumație, dar și de incinerație.

În **complexul cultural Horodiștea-Folteşti**, așezările erau de tip sălaș, cu colibe ușoare parțial adâncite.

În **cultura Cernavoda II** întâlnim aceleași așezări situate pe tell-urile gumelnițene (ca și în Cernavoda I), iar locuințele sunt bordeie puțin adâncite, din materiale ușoare, fără lipitură.

Cultura Coțofeni are atât așezări mici, pastorale, de munte, fortificate natural, cât și așezări pe pinteni de deal, apărate și cu șanțuri artificiale sau prin pante abrupte, precum și așezările din ostroavele Dunării, apărate natural, sau din peșteri (de exemplu, în peștera Odweg, lângă Râșnov). Și mărimea lor variază, ajungând până la aglomerații importante. De asemenea, locuințele sunt și bordeie cu șarpantă din lemn, și colibe de tip frunzar, dar și locuințe cu structuri mai stabile, fără să se ridice la complexitatea celor neolitice. Aspectul Baden al culturii Coțofeni are așezări deschise, amplasate pe terasele râurilor, cu grupuri mici de bordeie sau de locuințe de suprafață, din materiale ușoare, dar se cunosc și așezări fortificate, așezate pe zone mai înalte.

În **grupul Șoimuș**, așezările (restrânse) erau amplasate pe înălțimi (pe vârfuri de deal și în peșteri).

Așezările **grupului cultural Copăceni** era situate pe locuri dominante, cu locuințe rectangulare, din împletituri de nuiele, lipite cu lut.

În așezarea de la Leliceni (jud. Harghita) a **gupului cultural Jigodin**, situată pe o înălțime stâncoasă, locuințele erau de suprafață, rectangulare, greu de reconstituit.

De altfel, greu de identificat sunt și cele ale **culturii Schneckenberg**.

Glina are așezări situate pe terasele râurilor sau pe pinteni de deal apărați natural, în peșteri (de exemplu, în munții Bistriței și ai Lotrului); nu

Scanned with OKEN Scanner

există fortificații, iar locuințele sunt și bordeie (Crivăț, jud. Giurgiu), și locuințe de suprafață, semi-adâncite (Valea Calului, jud. Argeș).

Ritul funerar în complexul cultural Horodiștea-Folteşti este cel de inhumație; apare tumulul, mărturie a accentuării ierarhizării sociale. Mormintele culturii Cernavoda II sunt de inhumație, uneori groapa fiind căptușită cu lespezi din piatră. Deosebită este Cultura amforelor sferice (Cultura mormintelor în ciste) tocmai datorită acestei particularități: morminte de inhumație, în cutii din piatră, uneori acestea fiind colective. Din aspectul Baden al culturii Coțofeni se cunosc multe necropole, mai ales de inhumație; cultura Coțofeni nu ne-a lăsat necropole, ci doar morminte (de inhumație și mai rar de incinerație: Mediesu Aurit, jud. Satu Mare, Cârna, jud. Dolj); probabil ritul acestei culturi era reprezentat de înmormântări în tumuli (descoperiți la Basarabi, jud. Dolj, Cheile Aiudului, Livezile, jud. Alba, Milostea, jud. Vâlcea). În grupul Roșia, știm că ritul de înmormântare era inhumația (peștera Izbucul Topliței), ca și în grupul Livezile, unde un tumul reunea până la 10 morminte (tumulul de la Ampoița, jud. Alba). Tot inhumația caracteriza și ritul funerar al culturii Schneckenberg: în gropi rectangulare, cu pereți placați cu piatră. Grupul tumular Schnekenberg de la Brăduț (jud. Covasna), împreună cu grupurile tumulare din zona relativ compactă a nord-vestului jud. Covasna și sud-vestul jud. Harghita, este un unicum în aria acestei culturi. Obiceiul funerar al înmormântării în cutii de piatră se va păstra și în cultura Glina: s-au găsit morminte de inhumație, în cistă de piatră (Hălchiu, Ghimbav). În ritul funerar al acestei culturi sunt prezente și inhumația și incinerația (în necropola de la Zimnicea au fost descoperite 54 de morminte plane de inhumație).

CERAMICA

Deși ceramica fină nu dispare, olăria este preponderent utilitară, săracă în forme și în decorație, cu o tehnică inferioară, dintr-o pastă poroasă și friabilă.

Complexul cultural Horodiștea-Folteşti. Ceramica pictată cu negru duce mai departe tradiția ceramicii pictate de la sfârșitul fazei B a ceramicii cucuteniene, dar cunoscând o evoluție proprie (în 3 faze) în ceea ce privește motivele geometrice și cele derivate din spirale; mai puțin însă întâlnim spiralele sau motivele zoomorfe, dar cele antropomorfe există în continuare. Dimensiunile sunt mici, formele sunt simple, fără grația celor cucuteniene (precum cana cu formă de burduf, cu o toartă, de la Smeieni,

Scanned with OKEN Scanner

jud. Buzău, o reproducere palidă a unui *askos*), modelate rudimentar dintr-o pastă amestecată cu cochilii de scoici pisate, cioburi pisate, calcar.

Un vas cu capac din necropola tumulară de la Brăilița (analogii se pot face cu vasele culturii Usatovo, Ucraina) are un decor pictat cu metope cu rețele de linii paralele încrucișate. Un asemenea capac a fost descoperit și în așezarea eponimă de la Folteşti. Dar pictura aceasta bicromă este mai săracă decât cea cucuteniană, și în privința motivelor, și în ceea ce privește combinarea lor. Tot din Brăilița provine și un vas cu capac, decorat tot cu pictură geometrică bicromă (brun pe fond ocru).

Specifice sunt însă incizia și gravarea (o cupă cu decor incizat provenită de la Folteşti are un lustru caracteristic vaselor ceramicii Epocii bronzului), dar și imprimarea cu șnurul – dispusă tectonic, în registre orizontale pe buza teșită și pe umărul vaselor – această din urmă tehnică având un nivel superior celei cucuteniene C. Întâlnim șiruri paralele de impresiuni – cu șnurul sau executate cu un obiect cu vârf triunghiular – desfășurate orizontal de-a lungul buzei; precum și impresiuni paralele perpendiculare, tot pe buză sau pe umăr și pe gât. Pe o cană cu toartă, cu buză înaltă, de la Ploiești – Triaj, decorul imprimat cu șnurul alcătuiește șiruri orizontale pe buză. Cu șnurul este realizat și decorul de pe un pahar înalt, piriform, de la Glăvănești (jud. Iași).

Cultura Cernavoda II. Ceramica acestei culturi are un repertoriu destul de modest, precum mediocru este și nivelul calitativ. Din punctul de vedere al calității pastei, există și ceramică grosolană (cu nisip, pietricele, calcar sau cochilii sfărâmate, dar și ceramică de bună calitate și chiar fină. Ca forme, predomină străchini, castroane, borcane, amfore, oale, cănițe, torțile fiind supraînălțate. Dispuse radial, motivele – geometrice: triunghiuri, semilune, cercuri – sunt executate prin crestături și impresiuni pe buză sau pe corp, iar benzile hașurate sunt realizate prin incizie, la toate acestea adăugându-se șiruri de alveole, uneori caneluri.

Cultura Cernavoda III. Față de cultura Cernavoda I din care provine, ceramica culturii Cernavoda III are un decor mai modest, cu crestături pe buză, incizii și caneluri verticale sau oblice, cu creste reliefate. Este arsă reducător, are o culoare neagră, lustruită. Formele comune sunt: străchini, castroane tronconice, cești, vase mari de provizii.

Cultura amforelor sferice (Cultura mormintelor în ciste). Formele predominante sunt amforele sferice cu torți tubulare și gât cilindric, vasele cu corpul sferic, paharele. Tehnica decorativă a acestei ceramici folosește impresiunile cu instrumente ascuțite sau nu, precum și cu șnurul răsucit. Geometria motivelor predomină, iar amplasarea, în registre orizontale,

Scanned with OKEN Scanner

este cantonată pe gât și pe umăr, nedepășind jumătatea superioară a vasului. Fiecare vas are un ansamblu ornamental deosebit, deși motivele nu sunt numeroase. Pentru impresiuni regăsim șiruri orizontale sau în zig-zag de linii scurte, verticale, ori romburi, triunghiuri cu vârful în jos, cu un romb în interior, solzi de pește, ca la vasele de la Dolhești Mari sau de la Măstacăn și Bârgăuani (jud. Neamț); pentru imprimare cu șnurul: se găsesc ghirlande în câte două registre și benzi din linii orizontale, ca la o amforetă sferică de mici dimensiuni de la Dolhești.

Blocul cultural Baden-Coțofeni ne-a lăsat o ceramică periodizată în 3 faze: I – cu decor în benzi, a II-a – cu *boabe de linte*, a III-a – faza Câlnic – cu decor din împunsături succesive. Formele obișnuite sunt: strachina semisferică, castronul, ceașca adâncă, cu toartă supraînălțată, cu buza cu gură oblică, vasul *askos*, sosiera, amfora cu corp bombat, gât cilindric și torți orizontale, borcanul, oala piriformă, cana cu toartă supraînălțată, paharul în formă de clopot. Ceramica este ornamentată incizat (cu linii adânci și late), excizat sau este încrustată cu alb, într-un repertoriu nu foarte variat și nici de un nivel foarte înalt: benzi hașurate cu liniuțe paralele – ca în vasul *askos* de la Brăneț (jud. Olt), motivul în formă de brad, de *schelet de pește*, *în căpriori*, la care se adaugă și șiruri de împunsături succesive (în boabe de linte sau *Linsenkeramik*), ștampilări, brâuri alveolare, precum și aplicații plastice (pastile). Motivele sunt geometrice (triunghiul, rombul, motivul penat), dispuse radial în raport cu axa vasului, în registre orizontale, cât și în metope.

Din sistemul pe registre orizontale, de menționat este un vas piriform înalt de la Ostrovul Corbului, decorat incizat pe zona centrală cu unghiuri concentrice cu vârful în jos, alternând cu cele cu vârful în sus; precum și un vas globular piriform, înrudit ca formă cu *vasele pentru lapte* din ceramica Bodrogkeresztúr, descoperit la Măceșul de Jos.

Din al doilea sistem face parte un vas cu picior scund de la Măceșul de Jos, cu un șir orizontal de crestături pe gât (de la care pornesc în jos incizii liniare verticale), al cărui corp este secționat în metope (unele linii coborând, grupate câte 3, până spre piciorul vasului), două metope există și sub torți, mărginite cu câte două brâuri alveolare verticale. Metopele sunt decorate în interior cu grupe de 3 incizii liniare oblice.

Valoare ridicată are decorul de tip *Furchenstich*, care acoperă vasele – tectonic dar adeseori toată suprafața – cu împunsături în șiruri paralele obținute cu un obiect cu unul sau mai mulți dinți, ca pe paharul în formă de clopot de la Slimnic (jud. Sibiu), pe care se alcătuiesc metope dispuse radial; șirurile pot fi în benzi unghiulare, în triunghiuri cu vârful în

Scanned with OKEN Scanner

jos, în zig-zag-uri – ca pe marea amforă de la Deva (unde se imită impresiunile cu șnurul), ori unghiuri concentrice (nu spirale) – acestea uneori fiind combinate între ele, pe registre orizontale. Câteodată, triunghiurile, dispuse radial în raport cu axa vasului, rezervă între vârfuri un fel de stea în mai multe colțuri (fundul vasului fiind centrul acesteia) (ca pe vasul de la Geoagiu sau pe ceașca de la Râmnicu-Vâlcea – Cetățuie). Dacă două șiruri de triunghiuri, unul cu vârful în jos, unul cu vârful în sus, înconjură vasul, între ele banda rezervată în zig-zag dă senzația de ornament cruțat. Pe un vas piriform cu 4 picioare și torți tubulare de la Ciumești (jud. Satu Mare), decorul este dispus radial, realizat prin incizii în fascicule de linii în eșichier pe pântecele vasului, la care se adaugă două șiruri de înțepături la unirea gâtului cu umărul.

Grupul cultural Șoimuș. Ceramica preia aici caracteristici formale din fondul cultural Coțofeni, dar are și trăsături specifice doar ei: în ceea ce privește formele. Procedeul de lățire a marginii vaselor în forma literei T, asociat cu alte trăsături regăsite și în alte culturi, conferă particularitate acestui grup cultural. (Între acestea, amintim: tehnica de îngroșare a marginii în formă de *manșetă*, iar în decor – brâurile orizontale și verticale, ori aplicarea proeminențelor alungite simple sau alveolate, gen *creastă de cocoș*).

Cultura Glina. Tehnic, pasta acestei ceramici este în amestec cu scoică sau calcar pisat, dar o evoluție se constată în formele articulate și modelate în caracteristicile ceramicii Epocii bronzului (lustru metalic, de exemplu). În decorul – sobru – al acestei olării predomină ordonanța radială a elementelor geometrice. Apare brâul în relief ce încinge vasul la o anumită distanță de buză. De menționat sunt șirurile orizontale de butoni împinși din interior în afară (*găuri-buton*) – care înviorează suprafețele în rest nedecorate; ca și șirurile de gropițe-alveole, canelurile și ghirlandele în relief. Geometria predomină, dar lipsesc meandrul și spirala. Tehnic, ornamentele sunt incizate adânc, ca niște canale înguste, grupate în benzi de linii paralele, uneori acestea fiind combinate cu șiruri de impresiuni triunghiulare. La acestea, se adaugă arcade din semicercuri concentrice, ori, în loc de arcade, găsim triunghiuri concentrice.

Ornamentele incizate sunt încadrate în metope, uneori decorul fiind mai complicat combinat: metope separate de grupe de semicercuri concentrice, prelungite în jos cu câte două grupe de linii verticale, iar banda de la marginea inferioară a zonei decorate se frânge în unghiuri, fără să fie vorba despre zig-zag-uri sau meandre. Decorul poate fi alcătuit și

Scanned with OKEN Scanner

din linii vălurite, precum și din rețele incizate sau din triunghiuri hașurate și chiar din impresiuni cu șnurul răsucit.

Un vas carenat de la Glina, cu torți tubulare și cu buză evazată, este ornamentat cu butoni pe umăr.

Caracteristică poate fi și lipsa decorului: un vas *askos* de la Budureasca (jud. Prahova), cu formă elegantă, sau o cană înaltă de la Glina, cu o toartă, corp globular și buză evazată, ori ceșcuțele cu corp globular și cu toartă supraînălțată de la Greci (jud. Ilfov), precum și cănile (de la Glina), cu siluetă articulată și cu două torți – pe care se află butonii caracteristici (la una dintre ele).

PLASTICA MICĂ

Puțin reprezentată, ca în întreaga Epocă a bronzului, este plastica mică a perioadei. Nici cantitativ nu ne-au rămas multe figurine, nici calitatea lor nu se ridică la nivelul anterior – impulsul provocat de noile populații venite dinspre răsărit nefiind propice dezvoltării artei. Decăderea și împuținarea sculpturii mici se datorează atât lipsei timpului acordat, cât și lipsei de îndemânare din cauza nomadismului accentuat, precum și schimbărilor în însăși concepția despre lume și despre viață a oamenilor (dispariția cultului fertilității și fecundității, înlocuit cu cel solar).

Complexul cultural Horodiștea-Folteşti. Caracteristice sunt statuetele modelate după canoanele cucuteniene – pentru cultura Horodiștea, iar în cultura Folteşti, schematizarea face ca din corpul cubic al figurinei să se ridice un gât lung, cilindric. Oricum, plastica este slab reprezentată – o excepție fiind, ca realizare artistică, figurina feminină tronând de la Stoicani, cu decor de impresiuni cu șnurul.

Cultura Cernavoda II ne-a lăsat figurine de tradiție liberă, între care una este plată, *en violon*, cu un cap lat, în relief, decorul de pe trunchi constând din două șiruri de amprente circulare, întretăiate în X. De tradiție Boian spre Gumelnița este o figurină cu coapsele și șoldul accentuate și cu decor incizat cu spirale recurente și conjugate.

În **cultura Cernavoda III**, statuetele au corpul aplatizat, triunghiular, schematizând silueta după modelul tesalian al culturii Gumelnița (statuete cu cap amovibil), sau găsim statuete așezate. Decorul cu incizii și cu puncte trasează oblic un fel de eșarfe pe corp. O statuetă cu capul (rupt) modelat din aceeași bucată ca și corpul are pe piept incizat un pumnal triunghiular.

Scanned with OKEN Scanner

Cultura amforelor sferice (Cultura mormintelor în ciste). La o figurină feminină șezândă din teracotă de la Stoicani (jud. Galați), decorul, mai ales de pe spate, realizat cu șnurul și cu vârful spatulei, sugerează un tron împodobit. Detalii de costum (centură) are figurina de la Uricani (jud. Iași), modelată sumar, cu sânii marcați.

Blocul cultural Baden-Coțofeni are ca particularitate în plastica mică modelarea creștetului capului ca un disc orizontal, decorat cu incizii și cu crestături și chiar prin tehnica – specifică ceramicii – a împunsăturilor succesive, ca în exemplarele de la Pianul de Jos și de la Lopadea Veche.

Și plastică zoomorfă a fost găsită aparținând acestei culturi, de exemplu reprezentări schematizate de bovidee, ca cea de la Ocnele Mici.

Cultura Glina. Au fost găsite figurine feminine cu fuste globulare, dar și statuete masculine, animaliere (cornute). Roți de car miniatural au fost găsite la Schneckenberg (vehiculul cu coșul dreptunghiular avea și o valoare simbolică în legătură cu cultul Soarelui).

ARTA METALELOR

Începutul metalurgiei bronzului, pătrunsă prin fenomenul de aculturație, marchează o schimbare din toate punctele de vedere a societății față de perioada eneolitică. Fenomenul se manifestă începând cu imitarea în aramă a formelor tipice artei bronzului. Oricum, exact procesul de trecere de la metalurgia aramei la cea a bronzului este dificil de reconstituit. Artefactele din bronz sunt rare, imitații locale ale obiectelor aduse din lumea sudică. Dar chiar înainte de răspândirea metalurgiei bronzului, în atelierele găsite în Transilvania se prelucra (prin ciocănire deocamdată) cuprul, aurul și argintul. Deși săracă în descoperiri, metalurgia perioadei timpurii a adus acest aliaj – bronzul – cu o duritate sporită față de cea a aramei, precum și diversificarea formelor.

Scanned with OKEN Scanner

2. ARTA PERIOADEI MIJLOCII A EPOCII BRONZULUI (2 300/2 200 – 1 500 Î.HR.)

Evoluția calmă și relativ stabilă a perioadei principale a Bronzului din spațiul carpatic se va traduce printr-o viață economică echilibrată și prosperă, în care o caracteristică remarcabilă pe plan spiritual (dar și artistic) este răspândirea cultului solar.

O serie de culturi caracterizează această perioadă, dintre care cea mai cunoscută este **Monteoru** (în Muntenia, denumită după așezarea eponimă de la Sărata-Monteoru, jud. Buzău și formată din grupurile Năieni-Schneckenberg și Năieni-„Zănoaga"-Odaia Turcului) și care ocupă zona subcarpatică din bazinul inferior al Siretului și cel al Trotușului, extinsă apoi în bazinul Trotușului. **Cultura Costișa** este răspândită la nord de cultura Monteoru, în bazinul Bistriței și în bazinul inferior al Moldovei. Intracarpatic, este descrisă **cultura Wietenberg** (denumită după stațiunea eponimă Dealul Wietenberg sau Dealul Turcului, de la Sighișoara), a cărei ultimă fază se pare că ar aparține și Bronzului târziu, dar problema rămâne deschisă; cultura s-a dezvoltat pe un fond al ceramicii striate de la sfârșitul Bronzului timpuriu. Aflată în bazinul mijlociu al Tisei (în vestul și în nord-vestul României, dar și în vestul Pod. Transilvaniei, chiar dacă, se pare, aici doar la nivel cultural, fără aport al populației), **cultura Otomani** (spre Munții Apuseni și Tisa) depășește la vest și la nord-vest granițele României, ajungând până în nord-estul Ungariei și în sud-estul Slovaciei, Polonia de sud-est, Ucraina Subcarpatică. Denumită astfel după un sat din com. Sălacea (jud. Bihor), aceasta va contribui la nașterea culturii Gáva-Holihrady de la începutul Epocii fierului. Ultima sa fază, foarte evoluată calitativ, aparține și va fi discutată în perioada Bronzului târziu. În nord-vestul României, în bazinul inferior al Someșului, în văile râurilor Crasna, Lăpuș, Someșul Mare, Eriu, dar și în nord-estul Ungariei în cotul Tisei, în Maramureșul ucrainean și în estul Slovaciei, se dezvoltă **cultura Suciu de Sus** (după localitatea Suciu de Sus, jud. Maramureș), o sinteză a culturilor Wieteberg, Otomani, Pecica, Vatina etc. Pe cursul inferior al Mureșului, ajungând în Ungaria și în Vojvodina (între Dunăre, Tisa și Mureșul inferior), **cultura Periam-Pecica** (***cultura Mureș***) este denumită după localități din jud. Arad și din jud. Timiș; în Banat și în Oltenia, se găsesc **cultura Vatina** (Banat și Vojvodina, denumită după o localitate din Serbia), **grupul Balta Sărată** (după un cartier al Caransebeșului) (bazinul Timișului și în depresiunea Caransebeșului) și **cultura Verbicioara** (răspândită în Oltenia

Scanned with OKEN Scanner

și în zonele limitrofe din dreapta Dunării, din Bulgaria și din fosta Iugoslavie, și denumită după așezarea eponimă din jud. Dolj) (la originea căreia se presupune că au stat grupurile cu ceramică striată de tip Gornea-Orlești); despre ultimele ei două faze vom vorbi în Bronzul târziu. **Cultura Tei**, denumită după așezarea eponimă situată pe malul lacului Tei, București, caracterizează Bronzul mijlociu în Muntenia (bazinul Argeșului, dar și Țara Bârsei și bazinul Teleormanului); originea culturii este pusă în legătură cu culturile Monteoru și Verbicioara. Ultimele ei faze (IV și V) au caracteristici diferențiate și vor constitui mai recent definitul grup cultural Govora-Fundeni, care va evolua în Bronzul târziu și despre care vom discuta acolo.

AȘEZĂRILE

Acestea sunt adesea de lungă durată, treptat apar fortificații de amploare, și reprezintă sediul unor comunități tribale sau chiar de uniuni de triburi. Oricum, fortificarea și sistematizarea așezărilor are un aspect neomogen.

În **cultura Monteoru**, așezările grupate în jurul uneia mai întărite implică deja o ierarhizare a locuirii. Așezările erau fortificate și natural, dar și cu val și șanțuri (Monteoru, jud. Buzău, Cândești, jud. Vrancea). Cea de la Sărata-Monteoru (jud. Buzău) era un adevărat centru cu o îndelungată locuire. Tendințele de dezvoltare preurbană erau evidente aici și în existența arterelor cu scări monumentale, precum existau și ziduri din blocuri și bolovani de piatră peste un val de pământ, turnuri de strajă, fortificații cu șanț. Apar elemente noi în arhitectură. Există și bordeie, dar locuințele din lemn încheiat autoportante (sistem *blockhaus*) (de la care au fost găsite fundațiile din piatră) constituie un mare pas înainte în locuirea din perioada mijlocie a Epocii bronzului.

Cultura Costișa avea așezări amplasate pe pinten de terasă, cele de la Costișa și de la Siliștea (jud. Neamț) fiind fortificate cu șanțuri de baraj.

Fără să avem date despre locuințe (probabil locuințe de suprafață, cu pereți de paiantă pe schelet din lemn), așezările **culturii Wietenberg** (cercetată este cea de la Derșida, jud. Sălaj) erau deschise, dispuse în jurul unor așezări de înălțime de tip cetățuie, ceea ce denotă diferențieri în cadrul societății.

Inițial, așezările **culturii Otomani**, situate pe pinteni de terasă, erau apărate natural sau erau amplasate în zone de câmpie, apărând treptat și

Scanned with OKEN Scanner

fortificații: ansambluri de șanțuri și valuri; spre final, aceste locuiri lasă loc unor așezări fortificate natural prin amplasarea pe insule izolate din mijlocul râurilor mlăștinoase. O ordonanță caracteristică este cea inelară, de tip *atol*, cu un șanț de apărare, cu o piață centrală înconjurată de un cerc sau două de locuințe; cealaltă ordonanță era una complexă, cu o mare aglomerare de locuințe și de construcții, între care se distinge megaronul de la Sălacea (jud. Bihor) (faza a II-a a culturii Otomani).

Cultura Suciu de Sus ne-a lăsat și așezări deschise (în general întinse), și așezări fortificate (cu val de pământ și șanț), pe terase înalte sau pe pante de deal, pe grinduri, așezările de la Culciu Mare și de la Culciu Mic (jud. Satu Mare) fiind cele mai bine cercetate.

Așezările **culturii Periam-Pecica** (cu aspect de tell) (Periam, jud. Timiș și Pecica, jud. Arad), amplasate pe terase, au fost mari aglomerații, cu suprafețe restrânse, locuințele fiind de tip megaron.

Cultura Verbicioara avea așezări pe înălțimi, cu aspect de cetățui, fortificate, dar și în zonele joase ale marginilor râurilor, dar nu avem prea multe date despre acestea sau despre locuințele lor.

Așezările **culturii Tei** sunt puține la început, apoi, din faza a II-a, tot mai numeroase datorită sporului demografic natural; nu au fost aglomerări importante, din considerente economice, răspândite fiind pe suprafețe mari, cu densitate mică a locuirii (cu excepția așezării de la Mogoșești, jud. Giurgiu, Tei II-III – unde exista și o mare construcție de cult). Erau amplasate pe terase relativ înalte sau pe platouri, în zone apărate natural (nu au fost găsite sisteme de fortificare). Casele erau și bordeie (unul chiar cu o arie mare), dar în principal erau locuințe de suprafață: colibe și case mari din lemn, cu pereți din nuiele, lutuiți, lipsa șarpantei putând fi explicată prin apariția construcției în sistem *blockhaus*.

În cultura Monteoru, riturile sunt mai ales de inhumație, dar și de incinerație (Sărata-Monteoru, jud. Buzău, Cândești, jud. Vrancea). La Sărata-Monteoru, o construcție din piatră era probabil un sanctuar (dar cercetările nu au continuat). La Cândești s-au descoperit importante construcții funerare: cavouri și mici piramide din piatră, de influență miceniană. Ritul funerar predominant era inhumația, sub cercuri de pietre, dar exista și incinerația. Ritualurile funerare ale culturii Costișa erau atât de inhumație, cât și de incinerație, cu morminte plane sau tumulare, în gropi simple sau chiar în ciste din lespezi. În mormintele culturii Wietenberg predomină incinerația, dar s-au găsit și morminte de inhumație. În cultura Otomani apare sanctuarul: de menționat este templul de tip megaron de la Sălacea (jud. Bihor), de influență miceniană: cu două încăperi, cea

Scanned with OKEN Scanner

principală cu 3 altare. Riturile culturii Otomani erau și de inhumație, și de incinerație. Necropole de inhumație ne-au rămas din cultura Periam-Pecica, unde acest rit este aproape exclusiv. Necropola de incinerație de la Lăpuș, cu cele două rituri (înmormântare plană și tumulară), demonstrează diferențierea socială apărută în cadrul culturii Suciu de Sus, în care se stabilizează aristocrația militară; la sfârșitul ei, în epoca următoare, a Bronzului târziu, în cultura Suciu de Sus se va practica incinerația fără tumul, dar în etapa finală, caracteristice sunt înmormântările tumulare. Din cultura Vatina, cunoscute sunt necropolele de la Cornești și de la Insula Banului. Cultura Tei practica inhumația și, în finalul ei, incinerația.

CERAMICA

Este vorba în această perioadă despre o ceramică dezvoltată, cu o mare varietate a formelor și cu un decor incizat, încrustat cu alb, geometric și tectonic. Tehnic, arderea în cuptoare reducătoare producea culoarea neagră, caracteristică, iar pasta folosită este una bine spălată. Influența metalurgiei se reflectă în modul de tratare a vaselor ceramice pentru a semăna cu cele din bronz.

Cultura Monteoru. Formată încă de la sfârșitul Bronzului timpuriu, cultura Monteoru s-a dezvoltat în Bronzul mijlociu de-a lungul a 8 faze de evoluție. Formele sunt zvelte și elegante: amfore cu gura evazată, cești cu una sau cu două torți cu aspect de *ansa lunata* și decorate cu protome zoomorfe, urne cu forme de colibe (ca cea de la Sărata-Monteoru), boluri sferoidale, borcane cu corp drept sau rotunjit și gura îngustată sau largă, capace cu buton cilindric, vase etajate, *de ofrandă* (*Spendegefasse*) și *askos*-ul cu forme aparte. Decorul este gravat, cu motive geometrice spiralate: ghirlande, arcade, la care se adaugă decorul modelat: caneluri, butoni, brâie canelate, spirale. În primele două faze, motivele – incizate – sunt benzi, zig-zag-uri, triunghiuri umplute cu puncte, cârlige, șiruri de puncte, rețele, cercuri concentrice secționate de un șir orizontal de puncte, la tehnica *Furchenstich* adăugându-se brâuri crestate, în relief. În lunga fază următoare, predomină decorul în relief (butoni, caneluri), iar în cea de după – incizia largă, motivele celor două faze fiind aceleași: geometrice – benzi, zig-zag-uri, cercuri. Faza următoare este caracterizată prin incizia în zig-zag, în formă de fulger, iar următoarele două faze au incizii fine dar neglijente, motivele fiind triunghiurile cu vârful în sus, hașurate, ghirlandele simple sau combinate cu arcuri, motivul în formă de *steag* (un triunghi hașurat, cu o linie verticală în vârf, de pe care se desprind 3 liniuțe

Scanned with OKEN Scanner

paralele orizontale), precum se adaugă acum motivul spiralic. În faza ultimă, se adaugă și romburi incizate și hașurate puse cap la cap, de asemenea înmulțindu-se canelurile (verticale, orizontale, oblice) (ca la o mare cupă de la Sărata-Monteoru).

Ca amplasare, decorul este dispus tectonic: zona gâtului și cea a corpului – decorate diferit – sunt despărțite de două-trei incizii liniare (ca la vasul de la Poiana, sau la cel de la Sărata-Monteoru) sau de șiruri de împunsături. Când corpul este împărțit în zone orizontale, decorul se rotește împrejurul vasului, neexistând despărțirea în metope.

Orizontal sunt dispuse cercurile concentrice, precum și arcadele paralele, având la capete mici alveole. Două succesiuni de cercuri concentrice alcătuiesc două registre diferite, subliniate de o linie orizontală sau de un șir de puncte, registrele orizontale fiind reprezentate și de zig-zag-uri din câte 3 linii incizate.

Triunghiurile cu vârful în jos sau în sus sunt hașurate, dispuse în câte două șiruri paralele în care acestea sunt unite în vârf, închizând la mijloc romburi și dând naștere uneori motivelor compuse, ca pe ceașca de la Poiana, unde triunghiurile hașurate ale unei frize orizontale se continuă în jos cu câte un romb, tot hașurat, din vârful căruia atârnă câte o linie în zig-zag în formă de W. Pe un vas din aceeași localitate, romburi hașurate se prelungesc în jos cu câte două grupe din două linii.

Ghirlande din câte 3 arcuri de cerc paralele se combină cu linii oblice întâlnite în unghi sub girlande.

Spiralele alcătuite din două-trei linii incizate derivă din spiralele culcate înlănțuite, deși mai mult sunt succesiuni de linii triple vălurite, întretăiate.

În cadrul decorului în relief, se distinge prin inventivitate un mare vas de ofrandă de la Costișa, cu decor tectonic dispus pe 3 registre orizontale: două principale, cu zig-zag-uri triple în relief, fin profilate, unele închizând spații romboidale. De altfel, canelurile se combină cu decoruri incizate sau împunse: șiruri de puncte împunse pe gât sau la baza gâtului delimitează decorul canelat de dedesubt sau despart canelurile orizontale de pe gât sau despart canelurile de pe gât de cele de pe corp, ori șiruri de mici liniuțe oblice însoțesc canelurile de pe gât. Sau ornamentele canelate orizontale, verticale și în cercuri concentrice au cercurile cu șiruri de puncte împunse.

Deosebit ca formă este și vasul cu o toartă de la Sărata-Monteoru, cu corp globular și cu două guri (este un vas de ofrandă).

Scanned with OKEN Scanner

Figurând un burduf sunt amintitele vase *askos*, cum este și cel de la Poiana (jud. Galați), de o mare plasticitate.

Modelare plastică – de bună calitate – găsim la o ceașcă în formă de crater descoperită la Sărata-Monteoru: torțile supraînălțate, în formă de *ansa lunata*, descriu împreună cu gura un semicerc arcuit. În vârful torților, impunătoare protome de berbeci, cu realism dar și cu expresivitate, sunt anturate de un decor complex.

Și la Terchești (jud. Vrancea) a fost descoperită o ceașcă (*kantharos*) cu decor în ghirlande, cu torțile în *ansa lunata*, pe care se distinge sugestia unei siluete zoomorfe.

Chipuri omenești s-au găsit pe fragmente de torți de la Poiana, dar aici reprezentarea reliefului este schematizată: capul în formă de cerc, nasul ca o dungă verticală, ochii – două proeminențe.

Cultura Costișa. Realizat aproape exclusiv prin incizie adâncă, decorul acestei ceramicii este tectonic. Ca forme, întâlnim cupe tronconice, cu una-două torți arcuite, precum și vase piriforme, cu gât cilindric, evazat.

Pe vasele cu două torți, baza gâtului este separată de restul corpului prin două-trei linii orizontale (ca la un vas de la Costișa, decorat în rest cu un registru de triunghiuri cu vârful în jos) sau printr-o bandă din două linii paralele, cu un șir de puncte în interior (un vas tot de la Costișa); buza este subliniată ori de un șir orizontal de împunsături, ori de o bandă din două linii paralele cu un șir de puncte, ori de o linie și un șir de puncte ori de două linii orizontale. Jumătatea superioară a corpului unei căni din aceeași localitate are un decor dintr-o succesiune orizontală de triunghiuri cu vârful în jos, baza lor constituind ultima linie ce subliniază trecerea de la gât la umăr. Triunghiurile sunt hașurate oblic, uneori sunt umplute cu triunghiuri concentrice, alteori au în vârf un fel de mustăți. Tot vasele cu două torți pot avea corpul decorat cu grupe de câte 3-4 linii verticale paralele, uneori combinate cu benzi înguste verticale cu câte un șir de puncte în interior. Pe torți, decorul este realizat din două șiruri de puncte verticale la margini, sau dintr-o linie verticală pe mijloc, mărginită de liniuțe fine pe laturi, și chiar din perechi de romburi hașurate.

Pe marile amfore cu două torți plate, decorul este alcătuit din lungi triunghiuri hașurate, cu baza pe cele 3-4 linii ce înconjură gâtul; sub torți, friza de triunghiuri este întreruptă de câte o bandă lată, verticală, cu laturi duble, în interior cu triunghiuri hașurate, ce închid o succesiune de romburi.

Scanned with OKEN Scanner

O ceșcuță de la Podei – Tg. Ocna (jud. Bacău) are torți cu buton cu sugestii de protome zoomorfe și un decor liniar în zig-zag, specific culturii, pe umăr.

Cultura Wietenberg. Ceramica acestei culturi – desfășurată în 3 faze – este una dintre cele din nivelul superior al Epocii bronzului, atât în privința tehnicii, cât și a motivelor și a combinației acestora, precum și a perfecțiunii realizării artistice a decorului incizat și încrustat pe fond excizat, hașurat și încrustat (benzi lustruite pe fondul brun sau cenușiu, însă există și motive negative), dar și în privința formelor *baroce* – contururi polilobate ale buzei străchinilor, vase cu picior, cești cu o toartă, cești duble, volume multiplu articulate.

Dispusă în registre, ornamentația are motive care se succed în ordonanțe decorative complexe, radiale, în legătură cu simbolistica solară.

În prima fază, ornamentarea se compune din benzi în zig-zag hașurate, împunsături pe umăr și caneluri late și adânci. În faza a doua, apare spirala, incizată și încrustată cu alb sau canelată, benzile spiralate fiind hașurate; uneori canelurile acoperă toată suprafața vasului. Specifică este acum buza lobată a vaselor. În faza a treia, întâlnim împunsăturile, ce acoperă meandrele, acestea fiind apărute mai târziu față de spirale, iar împunsăturile succesive înlocuiesc inciziile liniare. Lobii sunt mult mai accentuați, ca la cupa largă de la Derșida (jud. Sălaj).

Dintre toate tehnicile, cea mai de efect este cea a impresiunilor cu ștanțe triunghiulare de diferite dimensiuni, ori circulare – simple sau concentrice. Pe același vas pot fi întâlnite două tehnici diferite (benzi mărginite cu linii incizate acoperite cu puncte împunse), dar și pe același registru – pe care se pot combina de exemplu decorul incizat și cel canelat, cu cel imprimat.

Există și o tehnică aparent excizată: atunci când vârful triunghiular cu care se realizează impresiunile este mai mare, iar șirurile orizontale de impresiuni cu vârful în jos alternează cu cele cu vârful în sus, obținându-se benzi înguste, cruțate din suprafață.

Amplasarea ornamentelor acestei ceramici este una tectonică, creându-se o legătură între decor și forma vasului. Motivele esențiale sunt: spirala, triunghiul, rombul, zig-zag-ul, cercurile simple sau concentrice, crucile centrale, benzile, hașurate, orizontale sau circulare (pe străchini), meandrul.

Spirala apare în benzi cu linii – incizate, simple sau duble – sau în benzi împunse ori hașurate, alternând cu cele netede – ca pe o ceașcă de la Teaca (jud. Bistrița-Năsăud), cu umăr evazat și buză răsfrântă.

Scanned with OKEN Scanner

Meandrul este obținut doar din benzi cu împunsături, alternând cu cele cruțate. Benzile haşurate (încrustate cu alb), în contrast cu cele netede (de culoare brună sau cenuşiu-negricioasă), produc un joc de umbră şi lumină şi chiar senzația de ornamentare pictată, mai ales că liniile incizate care trasează benzile sunt un echivalent al contururilor benzilor pictate din ceramica eneolitică.

O variantă este spirala în formă de S culcat, cu care se alcătuiesc registre-frize desfăşurate curgător pe corpul vasului. Există spirale în S culcat succedându-se în chip independent în registrul decorativ; există spirale în S culcat, în care cârligele se înlănțuie între ele; precum se găsesc şi spirale înlănțuite, care dau impresia de spirale continui, fugătoare. În cadrul aceluiaşi registru, spiralele în S culcat pot fi realizate din benzi haşurate în interior. Spiralele în S culcat, doar aparent înlănțuite, sunt succesiuni de spirale în S trasate puțin oblic şi formate din 3 linii incizate, sau sunt trasate prin linii, împunsături sau caneluri, cârligele fiind prinse unul în altul, dar sunt şi închise, fiecare S menținându-şi propriul traseu. Spirala cu adevărat fugătoare are mai multe aspecte. Unul dintre acestea este o succesiune de spirale în S culcat cu capetele înlănțuite, realizate din linii incizate şi amplasate pe o bandă cu laturile din contopirea altor S-uri liniare. Alt tip de spirală înlănțuită este redat şi în formă de bandă imprimată cu puncte, în cadrul unui registru orizontal, aici fiind vorba de fapt despre reduplicare, pe marginile spiralei fiind prinse croşete unghiulare. Al treilea tip este cel în care banda spiralică fugătoare este combinată cu spirale în S cu capete îmbucate. Mai deosebit, un astfel de registru-friză are două spirale fugătoare, trasate liniar şi paralel, realizându-se motivul *valurilor ce se sparg*; închid între ele un spațiu ce pare rezultat din contopirea unor benzi spiralice cu capete înlănțuite, fiind vorba şi aici despre o reduplicare.

Pe străchini şi pe farfurii-capace (decorate şi în interior şi în exterior), croşetele spiralice – din benzi – trasează un triskelion sau un tetraskelion pe cercul din centrul vasului. Sau banda spiralică fugătoare, realizată din spirale în S înlănțuite, aleargă de-a lungul marginii, alte cârlige spiralice agățându-se de crucea din interiorul cercului central (motiv solar, caracteristic acestei culturi). Caracteristic este şi decorul spiralic în caneluri, pe un capac, spațiile lăsate dintre cercuri având aspect tot de spirală-melc, lată şi crestată cu liniuțe paralele oblice, incizate, care amplifică impresia de vârtej.

Scanned with OKEN Scanner

O altă farfurie-capac are un decor deosebit: cu croșete spiralice cu baza lată, haşurate, ce redau motivul *valurilor ce se sparg*, dar cu vârfurile foarte răsucite. Dinamismul ajunge în acest caz chiar la sugerarea vitezei.

Motivul spiralelor fugătoare dă naștere și celui al tangentei la cerc: trasată printr-o simplă linie incizată de la baza din dreapta unui cerc până la stânga cercului următor; sau tangenta dublă: o bandă care unește oblic cercurile concentrice imprimate, cu câte un șir de impresiuni pe laturi, care conferă aspectul de ansamblu al unei benzi de spirale înlănțuite.

Variantele motivului meandric (care nu sunt potrivite decorării străchinilor și farfuriilor-capace) sunt în legătură cu cele ale motivului spiralic. Sunt frecvente meandrele care pot fi considerate benzi în S culcat, dar cu traseul drept și cu cârligele în unghiuri, care se înlănțuiesc fără să se unească. Sunt trasate din două linii paralele, cele *pozitive* având un interior cu impresiuni, iar cele *negative* având interiorul neted, impresiunile fiind în jurul lor, pe suprafața vasului. Deasupra și dedesubtul acestei succesiuni se află cârlige unghiulare în forma unor benzi de aceeași lățime, spațiul intermediar căpătând și el înfățișarea unei benzi fugătoare, ajungându-se astfel la reduplicare.

Meandrul propriu-zis este realizat printr-o bandă îngustă din două linii incizate, acoperită cu impresiuni; reduplicarea se obține cu ajutorul meandrului cruțat (negativ) din suprafața netedă a vasului.

Alt motiv este banda în zig-zag rezervată prin haşurarea spațiului înconjurător, sau prin impresiunile unghiulare alternate. Frecvente sunt și benzile în zig-zag, cu interiorul haşurat sau cu un șir de puncte imprimate.

De asemenea, frecvente sunt și șirurile de triunghiuri haşurate sau cu puncte împunse, precum și succesiunile de romburi (haşurate sau cu câte un punct înăuntru) din interiorul unor registre-benzi înguste.

Iar pe străchini se adaugă și ornamentația în registre concentrice, fiecare decorat cu alt motiv. În interiorul unei străchini se rotesc în jurul crucii centrale (motivul solar) 6 benzi, unele acoperite cu haşururi simple sau în cruciș, una cu o succesiune de triunghiuri haşurate alternând cu triunghiuri netede, altă bandă având o succesiune de spirale fugătoare cu aspectul unor tangente la cercuri.

Pe o strachină-capac, pe ambele fețe, locul crucii centrale este luat de o *roată cu dinți* (tot motiv solar), iar pe fața exterioară, regăsim același motiv lângă buză, separat de buză și de cealaltă *roată cu dinți* prin benzi circulare ornamentate diferit. Impresia ansamblului este de decor oriental sau medieval.

Scanned with OKEN Scanner

Un capac de la Derșida (jud. Sălaj) este acoperit în întregime de o volută cu multe spirale dintr-o bandă reliefată, haşurată cu mici incizii oblice.

Cultura Otomani. Aparținând Epocii bronzului mijlociu dar și celui târziu, cultura Otomani relevă o unitate stilistică în toată aria de răspândire a acesteia. În această uniformitate a stilului, remarcabilă este ceramica, ce o și individualizează, mai ales în ceea ce privește decorul.

Dar și formele vaselor au particularitățile lor, eleganța și grația fiind reprezentative atât pentru tipurile specifice – căni și cești globulare, cu gât înalt, cilindric, cu toartă supraînălțată, cu un buton sau o creastă (pentru perioadele mai târzii), amforele cu două torți, străchinile largi, evazate, cu buză pătrată, dar și vase cu picior –, cât și pentru vasele mai rar întâlnite – *askos*-ul, castronul cu 4 picioare, suportul de vas, vasul-altar.

Precum particularități noi dobândește și tehnica de lucru ce folosește ca material lutul de bună calitate (provenit din interiorul așezărilor), chiar dacă este lucrat mai puțin îngrijit în cazul ceramicii grosolane, cu pereți groși și destul de friabili, existentă în toate fazele (când pasta conține mult degresant – pleavă sau pietriș, iar arderea, relativ slabă, în gropi deschise sau semideschise, avea ca rezultat lipsa uniformității cromatice: de la brun-deschis, brun-cenușiu, brun-roșcat, până la brun-închis). Treptat, se răspândește ceramica fină, cu o pastă de o calitate tot mai bună: degresantul este nisipul fin sau mica, arderea se face în cuptoare înăbușite, cromatica variază de la roșcat-gălbui la gri-deschis sau închis, până la negru, iar pereții vaselor (chiar ai celor mari) sunt subțiri și acoperiți cu angobă.

Revenind la decor, acesta este cel a cărui complexitate aduce noutăți, mai ales în fazele târzii. Pe lângă incizii și gravuri umplute cu pastă albă, va apărea și ornamentația modelată – creată cu mijloace plastice: caneluri, proeminențe organice, butoni –, care respectă părțile componente ale vasului, această decorație tectonică și combinată fiind o caracteristică a culturii Otomani. Simbolistica solară este evidentă în amplasarea motivelor radial față de axa vasului, dar și în prezența motivului solar, uneori împreună cu cel al apei (ca în interesanta strachină în formă de cochilie de la Valea lui Mihai, jud. Bihor – descoperită împreună cu alte 28 de vase – cești de diferite mărimi, o urnă și încă o strachină – în punctul Groapa de Lut); dar întâlnim și ghirlande, arcade, spirale recurente sau conjugate.

În ceea ce privește formele, dar și tipurile unor motive ale ceramicii Otomani (spirale, arcade, ghirlande fin incizate), analogii s-au

Scanned with OKEN Scanner

găsit cu vasele din culturile sudice Verbicioara și Gârla Mare, influența culturilor Wietenberg și Suciu de Sus făcându-se simțită mai târziu, în sintaxa decorativă: ordonarea pe registre orizontale a motivelor. De altfel, amplasarea motivelor este cea care deosebește zone stilistice diferite ale culturii: această din urmă dispunere – pe registre – este particulară zonei Careilor de exemplu, pe când un mare simbol solar constituie decorul tectonic al vaselor din Valea Ierului.

Cercetătorii au optat pentru 3 faze ale culturii (în urma studiilor de la stațiunile Cetățuia și Cetatea de pământ de la Otomani), deși acestea sunt încă insuficient și incomplet analizate și chiar stabilite.

Prima fază este o perioadă de tranziție, care moștenește și continuă cultura Baden. Predomină ceramica grosolană, lucrată într-o pastă primitivă și cu un decor modest, pe care îl vom regăsi și în fazele următoare: striuri trasate cu măturica, amprente textile, șiruri paralele de puncte incizate, benzi din triunghiuri incizate, striuri în grupe izolate, benzi reliefate, subțiri și crestate. Dar există și ulcioare sau străchini care nu aparțin ceramicii comune, iar decorul cunoaște și el excepții, precum cel cu o canelură spiralică (de pe fundul unei cești), element ce va dispărea în faza următoare, pentru a reapărea în faza a treia. În numărul cel mai mare sunt oalele: din pastă slabă calitativ, cu pietricele, având gura largă, buză evazată și pereții corpului arcuiți. Răspândite sunt și ulcioarele: cu gât înalt și cu corp scund, bombat, ori cu gât mai jos și corp mai înalt – ambele variante fiind neornamentate sau decorate cu șiruri de liniuțe verticale. Străchinile au și ele două variante: una cu gura dreaptă, gât pronunțat, pereți ușor arcuiți, fund plat, cu două sau patru torți, și o variantă cu gura ușor trasă în interior, ornamentată cu striuri. În ceea ce privește cestile, acestea apar încă în această fază, dar cele 3 variante (tronconică și cu decor compus dintr-un brâu alveolar, concentric, sau cu brâuri alveolare și cu șiruri de proeminențe; ceașca cu corp ușor bombat și ornamentată cu mici proeminențe; ceașca cu gât înalt și cu decor alcătuit din șiruri verticale și orizontale de liniuțe) vor dispărea în fazele următoare, lăsând loc, treptat, unor exemplare tot mai mari și cu alte funcții. De bună calitate sunt fructierele, care sunt specifice doar primei faze, și sunt de 4 tipuri: cu pereți arcuiți, picior plin, talpă evazată, neornamentată; cu pereți drepți, picior plin, talpă evazată, ornamentată cu mici proeminențe și cu creasta de cocoș pe buză; cu pereți drepți, picior cubic, gol, prevăzut cu 4 ferestruici, unele exemplare cu torți, altele cu butoni, ornamentele fiind cu brâuri înguste, crestate cu linii; cu pereți arcuiți, cu 4 picioruțe pline și sunt ornamentate cu brâuri crestate și cu mici proeminențe. Un exemplu al

Scanned with OKEN Scanner

acestei faze este un vas cu două torți, cu un decor compus dintr-un șir de alveole pe buză și șiruri orizontale de câte 3 striuri paralele, arcuite pe corp.

În a doua fază, care clar aparține acestei perioade, a Epocii bronzului mijlociu, se găsește ceramica de uz curent din faza anterioară, din pastă poroasă, simplitatea fiind în continuare caracteristica ornamenticii: decorul este incizat, geometric, tectonic, amplasat în general pe corp în zona bombată, motivele decorative fiind: triunghiuri (hașurate), ghirlande, motivul solar (cercuri cu raze), benzi hașurate, mărginite cu câte două linii paralele, motivul crengii de brad, iar spre sfârșitul fazei: spiralele, ca pe un vas existent acum la Muzeul de Istorie al Transilvaniei de la Cluj-Napoca. În această fază însă, tehnica se îmbunătățește, înmulțindu-se ceramica omogenă, sonoră, lucrată dintr-o pastă foarte fină, fără nisip sau pietriș, cu pereți mult mai subțiri, deși arderea se făcea în gropi deschise sau în cuptoare simple, fără grătar, care avea ca rezultat o ceramică roșcată, gălbuie, neagră. Și în ceea ce privește forma, se constată apariția și răspândirea unor exemple noi, alături de cele anterioare. Oalele lasă locul cești lor, ca răspândire, acestea din urmă fiind de o mare varietate tipologică: cești scunde, cu gât scurt, corp semisferic, toartă ușor supraînălțată, exemplare neornamentate sau cu linii incizate pe umăr, formând motive geometrice simple (benzi de linii paralele, verticale pe corp și concentrice pe umăr – motivul solar); forme mai evoluate: cu pereți arcuiți, prin care gâtul se desparte de corp, ornamentația fiind în linii simple, zig-zag-uri, triunghiuri hașurate (care se transformă treptat în arc sau în arcadă), spirale simple sau înlănțuite, în formă de S; cești cu buza evazată, gât (mai înalt acum) despărțit în continuare de corp prin arcuirea pronunțată a vasului sau printr-un mic prag, corp înălțat, ușor bombat, uneori chiar zvelt, cu fund plat sau apare acum piciorul inelar, ornamentația fiind în arcuri, cu două rânduri de triunghiuri, spirale în S, fugătoare sau înlănțuite, incizate sau realizate printr-o canelură incipientă, butoni înconjurați de un șir de liniuțe și cu câte două cercuri concentrice. O formă mai evoluată a cești lor sunt cănițele, din pastă fină, cu gât înalt, torți supraînălțate, corp bombat decorat cu incizii în zig-zag, benzi de linii, spirale, caneluri incipiente. Frecvente sunt străchinile, ornamentate în general cu linii simple, zig-zag-uri, spirale incizate, caneluri incipiente, butoni. Există următoarele tipuri: străchini cu corp scund, formă emisferică, gură largă, gât marcat prin arcuirea pereților, ornamentate cu mici crestături verticale pe buză și cu unghiuri sau cu spirale pe corp; castroanele, cu formă tronconică, cu pereți înalți drepți, decorate cu linii

Scanned with OKEN Scanner

incizate, arcade; castroane cu corp înalt, zvelt, îngustat spre fund, cu pereți arcuiți, neornamentate sau decorate cu triunghiuri hașurate și cu benzi de linii în zig-zag (formă perpetuată și în faza a III-a); castroane-străchini cu corp puternic bombat în partea superioară și cu buza trasă spre interior, exemplare neornamentate sau decorate cu linii în zig-zag și cu caneluri incizate; castroane-străchini cu 4 picioare, având formă cilindrică sau conică, ornamentate cu șiruri de liniuțe verticale și cu spirale slab canelate în jurul picioarelor. Dar există și vase în forma unui bulb de ceapă, strecurători, tipsii în formă ovală alungită (*vase de pește*), vase de tip *askos*, capace-opaițe, suporturi-cilindrice cu corp gol în interior și cu 4 ferestruici ovale alungite; vase ryton, vase-altar portativ, cupe, borcane.

Saltul calitativ al olăriei Otomani va avea loc în faza a treia (despre care vom discuta în prezentarea ceramicii din Bronzul târziu).

Între formele **culturii Suciu de Sus**, cele mai numeroase sunt ceștile, care sunt: emisferice; tronconice întoarse; bitronconice. Cănițele – asemănătoare cu ceștile, dar cu o formă mai zveltă și mai înaltă – nu erau atât de răspândite; sunt sferice, cu gât înalt, cilindric, buză evazată. Străchinile-castroane sunt ori de formă tronconică întoarsă (cele mai multe), ori bitronconice (cu caneluri combinate cu butoane), dar se întâlnesc și străchini cu gât cilindric, ornamentate cu butoane, castroane cu buza lobată cu 4 proeminențe sau străchini cu 4 picioare. Precum se întâlnesc și vase cu gât înalt, corp bitronconic și pereți arcuiți, sau cu umărul mult ieșit în afară, vase de tip cuptor, de tip borcan, strecurători, oale, capace discoidale, platouri (*farfurii de pește*).

În contrast cu simplitatea formală, ornamentarea acestei ceramici este excepțională. Un tip de decor este cel plastic (brâuri alveolate – pe vase mari sau mijlocii – sub buză; proeminențe conice sub buză, în locul torților sau decorând corpul). Decorul adâncit este însă predominant: în formă de striuri; excizii (caracteristice culturii): spirale, linii în zig-zag, cercuri, motive vegetale; incizii: spirala cu cârlig, spirala falsă simplă sau înlănțuită, succesiuni de liniuțe în arcuri, triunghiuri, brăduț; caneluri: pe umăr sau pe corp, verticale sau oblice; amprente textile; încrustații cu alb.

Decorația ceramicii culturii Suciu de Sus cunoaște 3 faze: pentru prima (Mediașul Aurit), caracteristică este incizia amplasată radial, pentru a doua (Culciu Mic), excizia și încrustația, precum și coastele și canelurile (ultimele – pe umărul vasului), iar în etapa a treia, cea *clasică* (Culciu Mare), excizia, spirala descompunându-se spre forme vegetale, la Lăpuș devenind foarte complexă, cu elemente de peisaj, zoomorfe, proeminențe – influența tehnicii de lucru al lemnului fiind evidentă.

Scanned with OKEN Scanner

Incizia și excizia sunt folosite pentru cești și străchini, în timp ce canelurile, brâurile alveolare, proeminențele sunt întâlnite la vasele mari. Iar pentru perioada de început, caracteristice sunt striațiile, nivelul calitativ al acestui tip de ornamentație nefiind unul foarte înalt. La toate aceste tehnici se adaugă și modelarea plastică a vasului.

Ca motive excizate găsim spirale simple sau combinate (spirale *dinamice*), zig-zag-uri, cercuri concentrice, dinți de lup, semicercuri și unele motive vegetale. Prin incizie sunt realizate spirale cu cârlig, ca la o căniță cu toartă inelară și corp globular de la Suciu de Sus, spirale cu motive complementare între ele (volute, cârcei, zig-zag-uri), ca la o căniță cu aceeași formă de la Gornești.

Se mai întâlnesc succesiuni de linii verticale, unghiuri, triunghiuri, motivul în brăduț, motivul solar (realizat nu doar prin cercuri sau cercuri concentrice, ci și prin cercuri cu raze sau prin spirale dinamice). Există și proeminențe conice, precum și caneluri. Mai mult decât în alte culturi, întâlnim o combinare a repertoriului geometrico-spiralic cu cel naturalist. Pe un vas din necropola tumulară de la Lăpuș, o friză îngustă cu patrupede alternează cu motivul cercului solar cu raze.

Analogii ale decorului floral al unui vas Suciu de Sus se pot face cu un pahar micenian din aur; alte analogii – ale unor ornamente florale – se pot face cu decorul unor cești cretane de stil *Kamares* (deși tehnica decorului minoic nu este excizia, ci pictura); un castron de la Gornești (jud. Mureș) are de asemenea un decor de sugestie vegetală; steaua cu 6 (sau 8) colțuri, cu o spirală în mijloc, are relație cu decorul unor discuri miceniene din aur. Boluri megariene par unele străchini-castroane. Pe un asemenea vas de la Culciu Mare, spirale în formă de S-uri verticale, excizate, sunt despărțite de metope cu șiruri orizontale de zig-zag-uri.

Fundul unor străchini este decorat la exterior cu motive solare cu raze haşurate, la mijloc, cu cercuri concentrice sau cu o spirală răsucită.

Un exemplu rafinat ca viziune și ca măiestrie este decorul de pe un vas pe care sunt rezervate spiralele cu un capăt pornind din jurul unei proeminențe mari, după care se arcuiesc și cu celălalt capăt prind – ca brațele unei caracatițe – o proeminență mică, alte spirale excizate înlănțuindu-se.

De menționat sunt și frizele-registre orizontale de pe vase de la Lăpuș. O realizare excepțională este un vas (de peste 60cm înălțime), cu 3 șiruri de dinți de lup și de crestături pe buza lată și evazată, cu gâtul împărțit în mai multe zone prin registre de dinți de lup, care se ridică de pe registre; pe un registru, găsim și motivul solar cu raze arcuite, sugerând o

Scanned with OKEN Scanner

roată care se învârte; pe umăr, 4 proeminențe verticale sunt înconjurate de cercuri concentrice, dar sunt și înconjurate de două benzi cu dinți de lup (un motiv frecvent pe ceramica de Lăpuș), care se ondulează pe partea superioară a corpului vasului.

Tot de la Lăpuș provine un mare vas de provizii (dar ritualic), cu 4 proeminențe conice pe umăr, înconjurate de caneluri circulare.

Din necropola de la Lăpuș, vase de mari dimensiuni (până la 1m înălțime) au torțile, lungi și verticale, modelate în protome animaliere (unele par umane – cu figură rombică, nas reliefat și gură – o incizie curbă), decorate cu incizii sau cu excizii.

Cultura Periam-Pecica (*cultura Mureș*). Aici, caracteristice ca formă sunt elegantele căni și cănițe cu două torți, cu corp piriform. Decorul ceramicii nu dă dovada unei mari imaginații. Incizia este aproape exclusiva tehnică de realizare a decorului, iar ca motive, există linii și benzi, dar se întâlnesc și caneluri.

Lipsesc decorurile spiralic și meandric. Caracteristice sunt în schimb mănunchiurile de linii orizontale de pe gâtul sau de pe corpul vaselor în formă de clepsidră. Dar mai caracteristice sunt grupele de linii arcuite în ghirlande incizate, ce se rotesc în jurul zonei bombate a corpului, ca la vase de la Pecica, ori găsim amprente ale vârfului instrumentului de incizat, ca la cănița globulară de la Periam. De multe ori, de pe liniile orizontale sau de pe ghirlandele arcuite, coboară vertical grupe de linii paralele, partea inferioară fiind astfel împărțită în metope verticale inegale. Metope împart și ornamentația ceșcuței cu două torți și gura polilobată descoperită la Cenad. Iar vasul de la Vârșand (jud. Arad) are umărul cvadrilobat, lobii având perforații pentru suspendarea vasului. Mai deosebită este forma unui vas de ofrandă, etajat, de la Pecica, cu aspect de clepsidră, gura în formă de pâlnie și fund evazat. De asemenea, regăsim uneori o cruce solară incizată pe fundul unui vas. Dar amplasarea motivelor tuturor acestor vase nu este cu adevărat tectonică.

Se disting câteva exemple în care ornamentația combină decorul incizat și canelura. Pe o cană cu toartă supraînălțată, decorul incizat (unghiuri concentrice și grupe de liniuțe verticale) decorează și partea inferioară a gâtului, despărțit de restul corpului prin caneluri orizontale puternice; metopele de pe partea bombată sunt și ele despărțite între ele, dar de două caneluri verticale. Pe alte vase, metopele decorate sunt grupate câte două, după care urmează una nedecorată. Pe o elegantă și sobră cană de la Pecica există două registre decorative: câte un mare pătrat ca o tablă de șah, la care se adaugă benzi reliefate vertical. Decor

Scanned with OKEN Scanner

canelat găsim și pe alt vas, mare, în formă de urnă, de la Pecica, cu picior evazat și gât cilindric.

Originale sunt benzile înguste din două linii paralele cu gropițe în interior, ca la un capac arcuit de la Periam, și mai ales hașururile perpendiculare pe margini, desenând semicercuri concentrice sau zig-zag-uri.

Cultura Vatina. Comune ca formă sunt castroanele tronconice cu buză scurtă lobată și toartă lunată, ceștile cu torți înalte, amforetele cu picior scund, cu corp bombat sau bitronconic și cu gât terminat cu gură largă cu două torți lunate, ulciorașul cu picior inelar sau cu umbo, corp sferic, gât larg, gură evazată, buză răsfrântă, strecurătoarea în formă de cană, cu toartă lunată, vasul-*lampă* (două calote delimitate printr-un prag ornamental) –, în general, forme plastice, diferențiate clar. Predomină acum incizarea și încrustarea cu alb, mai rar există crestături, striuri și relief (brâuri alveolate sub buză). Incizarea ne-a lăsat motive unghiulare (zig-zag-uri, triunghiuri hașurate), curbe (ghirlande, arcade) (acestea și benzile înguste crestate în interior pot fi puse în relație cu decorul culturii Periam).

Ornamentarea este tectonică. De exemplu, gâtul ceștilor cu una sau cu două torți supraînălțate și cu șa (*ansa lunata*) are decor cu linii orizontale ușor arcuite, care urmează linia buzei, dar corpul este împărțit uneori în două registre prin două linii orizontale incizate în jurul diametrului maxim al vasului, registrul superior fiind decorat cu grupe de arcade paralele sau cu zig-zag-uri, registrul inferior rareori fiind decorat cu grupe de linii verticale. Și proeminențe-colțuri găsim pe diametrul maxim al corpului, ascuțite și îndreptate oblic în jos. Un vas de la Moldova Veche are un contur polilobat al umărului și al buzei, o toartă dublă, precum și un decor cu proeminențe sub diametrul maxim. Specific altei culturi (Verbicioara) este decorul canelat al unei pixide globulare de la Bobda (jud. Timiș). Un crater de la Cruceni are un decor de influență Pecica. Proeminențe și influențe Pecica (în decorul metopic gravat) au și două cești de la Cruceni.

Străchinile cu buza circulară sau în 4 colțuri au un decor în registre orizontale: cel de pe partea exterioară a buzei are ghirlande, iar un registru (sau două) pe corp sunt secționate uneori în metope prin grupe de linii verticale, decorate tot cu ghirlande și arcade.

Comună este și urna cu buza răsfrântă, gât cilindric înalt și corp bombat.

Ornamentarea cu tehnica *Furchenstich*, alături de canelurile verticale și oblice, este specifică etapei mai noi a necropolei de la Cruceni.

Scanned with OKEN Scanner

Urnele au pe diametrul maxim al corpului 4 torți verticale, pe gât sunt decorate cu șiruri triple orizontale în tehnica *Furchenstich*, iar pe jumătatea superioară a corpului, cu grupe de câte 3 sau mai multe linii verticale, cele exterioare răsucindu-se în bucle la capete.

Străchinile cu buza în 4 colțuri au decor pe două registre, unul pe exteriorul buzei iar celălalt pe corp, sub influența ceramicii din cultura mormintelor tumulare din vestul Tisei. Predomină canelurile în ghirlande în jurul gâtului sau în stea, în interiorul străchinilor.

În ceea ce privește vasele cu decor plastic, de la Cruceni provine o cană cu toarta suprapusă de o protomă zoomorfă. Decorul cu arcade și cu romburi din incizii duble liniare este mai mult specific culturii Pecica. O ceașcă de la Bobda are și ea o protomă schematizată – de bovideu –, pântecele vasului fiind decorat cu proeminențe.

Ceramica **grupului ceramic Balta Sărată** – încă în curs de periodizare – are un decor cu analogii în cel al ceramicii Vatina, formele primind și influențe ale culturilor Otomani și Wietenberg.

Cultura Verbicioara. Forme comune ale vaselor sunt: vasul-clepsidră, vasul cu etaj, cupa cu picior, strachina, castronul, predominantă fiind ceașca globulară cu două torți supraînălțate, ca ceașca de la Verbicioara (jud. Dolj). Dintre cele 5 faze, ultimele două se încadrează în Bronzul târziu.

Decorul acestei ceramici are puternică influență miceniană.

În primele două faze, decorul este modest, în faza a III-a capătă amploare, atingând apogeul în faza următoare, după care, în faza a V-a urmează decadența. Ornamentația este în general tectonică, iar motivele, nu foarte multe, au caracter liniar geometric.

Ornamentația primei faze (de tradiție Coțofeni și Glina) este sărăcăcioasă: doar brâuri sau dungi orizontale în relief, crestate, sub buză sau pe pântecul vasului, ori grupe de linii paralele verticale incizate pe toată suprafața vasului, ori benzi hașurate incizate.

În faza a II-a, incizia este mai adâncă, motivele fiind benzi orizontale, combinate cu șiruri de zig-zag-uri; acestea sunt uneori ca niște benzi compuse din liniuțe-șănțulețe, alteori colțurile benzilor rotunjindu-se. Moșteniri vechi sunt împunsăturile de ambele părți ale unor linii incizate, precum și benzile înguste cu un șir de împunsături. La acestea se adaugă și liniile paralele incizate sub buză, anturate de câte un șir de puncte. În plus, există și decorul cu măturica (dar aici nu este vorba despre motive).

Scanned with OKEN Scanner

În faza a III-a, decorul se îmbogățește, iar în amplasare se obțin registre orizontale, secționate vertical în metope, uneori caneluri adânci secționează vertical suprafața. Unele motive incizate (triunghiuri, benzi hașurate) se vor regăsi în faza următoare, despre care vom vorbi în Bronzul târziu (împreună cu ultima fază, a V-a).

Cultura Tei. De-a lungul a 5 faze evolutive, ceramica culturii Tei merită mai mult decât o simplă menționare. Formele predominante sunt cănile și cănițele globulare, cu gât înalt și toartă supraînălțată, vasele mari de provizii. Lustrul negru imită vasele din metal. Ca decor, la incizie și la imprimare (ultima predomină), se adaugă și ornamentul plastic. Impresiunile – realizate cu un vârf triunghiular și încrustate cu alb – apar încă de la început. Dispuse inițial tectonic, motivele vor evolua ulterior spre o amplasare ocupând întreaga suprafață a vasului, radial: în faza a II-a, în metope, în faza a III-a, pe registre late pe pântecul vasului. De asemenea, tot mai combinate sunt motivele (izolate la început), de-a lungul fazelor de evoluție. La început, predomină zig-zag-ul (din linii simple sau din benzi verticale), care se combină cu șiruri de impresiuni (triunghiulare, circulare, ovale, rectangulare), linii drepte, ondulate, benzi – incizate, paranteze, ramura de brad. Spirala este foarte rară. În faza a II-a, predominante sunt impresiunile, dispar liniile frânte, dar se adaugă motive noi, combinate între ele: în formă de S, cârlige spiralice, cercuri hașurate sau cu cruce, romburi izolate sau în șiruri. În faza a III-a, predomină în continuare impresiunile, dar apar canelurile; pe lângă spirale, apar și meandre; compoziția se încarcă, motivele fiind combinate între ele. Câteva exemple ale ceramicii Tei sunt edificatoare: ceștile globulare de la București – Băneasa, cu gât evazat, tortița supraînălțată și decor spiralic, ori o cană cu aceeași proveniență, cu fund ascuțit și buza evazată, sau o cană de la Bucureștii Noi, cu decor mai deosebit, precum și o cană de la Tei, cu gât cilindric înalt și gura oblică, decorul fiind amplu, spiralat și în *valuri*.

Celelalte două faze ale ceramicii Tei vor fi prezentate în perioada căreia le aparțin: Bronzul târziu.

PLASTICA MICĂ

Pe fondul noilor credințe și practici uraniene, care iau locul cultului htonian, în continuare nu vom întâlni o plastică bogată în reprezentări, aceasta fiind și caracterizată prin schematism.

Scanned with OKEN Scanner

Cultura Monteoru. Din așezarea de la Sărata-Monteoru provine un *cățel de vatră* din lut ars, modelat superior în formă de protomă de berbec (cu coarnele rupte, astfel încât seamănă mai mult cu o pasăre).

Cultura Wietenberg. Plastica acestei culturi este săracă, reprezentată prin câteva roți de car miniatural, precum și printr-un model fragmentar de car votiv din lut, ornamentat specific culturii. Statuetele din lut ars de la Nicoleni (jud. Covasna) (atribuite de descoperitor culturii Noua) au modelare rudimentară.

Cultura Otomani. Plastica acestei culturi nu este la fel de bogată ca olăria ei (o trăsătură comună, de altfel, întregii Epoci a bronzului): au fost descoperite câteva figurine antropomorfe feminine, cu cap mobil, preluând tipul tesalian: două figurine (feminine) cu cap amovibil și decor incizat au fost găsite la Sălacea (jud. Bihor). Decorația figurinelor, în care este urmărită aceeași simbolistică solară regăsită în ceramică, este o trăsătură a plasticii Epocii bronzului.

Ceva mai numeroase sunt modelele miniaturale: care din teracotă (de la acestea s-au păstrat în general roțile): un exemplar întreg (și realizat dintr-o singură bucată) a fost găsit la Tiream (jud. Bihor). Oricum, simbolistica solară în legătură cu drumul Soarelui realizat în vehicule de acest tip poate fi pusă în discuție.

Cultura Periam-Pecica (*cultura Mureș*). În plastica mică, predomină modelele miniaturale de care, dar găsim și figurine zoomorfe (de păsări).

O figurină în formă de pasăre de la Pecica rezumă picioarele într-un suport unic, iar decorul nu are prea mare acuratețe.

Cultura Vatina. O figurină în formă de pasăre de la Cruceni (jud. Timiș) este foarte schematizată, cu puține detalii, dar expresivă.

Cultura Tei. Plastica acestei culturi ne-a lăsat exemple tipice Epocii bronzului: figurine simple, antropomorfe, cu brațele în cruce, precum și roți provenite de la modele miniaturale de care.

ARTA METALELOR

Producția bronzului a căpătat caracter de masă. Întâlnim o dezvoltată metalurgie a bronzului, dar se realizează și obiecte din aur și din argint, pentru aristocrație. Transilvania devine un centru european important al metalurgiei bronzului. Depozitele de bronz și tezaurele de piese de aur, precum și descoperirile izolate sunt tot mai frecvente.

Scanned with OKEN Scanner

3. ARTA PERIOADEI TÂRZII A EPOCII BRONZULUI (1 500 – 1 300/1 200/850/700 Î.HR.)

Sinteze culturale, dar și mișcări de populații (pătrunderea, intracarpatic și la est de Carpați, a unor grupuri care au venit din stepele de la nordul Mării Negre și dinspre Europa Centrală și, în contact cu populația locală, au dat naștere unor noi culturi) sunt trăsăturile acestei perioade de sfârșit a Epocii bronzului – cea din urmă, instabilitatea populației, traducându-se prin accentul tot mai mare pe păstorit, în legătură cu fenomenul de nomadism.

Continuă și se încheie evoluția unor culturi ale Bronzului mijlociu: după cum spuneam mai sus, în jud. Ilfov se desfășoară ultimele două faze ale **culturii Tei – aspectul Govora-Fundeni** (despre care vorbim în această perioadă, a Bronzului târziu); iar în Oltenia găsim **aspectul târziu al culturii Verbicioara** (despre care vorbim de asemenea în această perioadă). Dezvoltată de fondul culturii Vatina, **cultura Gârla Mare-Cârna (*Cultura câmpurilor de urne*)** (după cimitirul de la Cârna, jud. Dolj) este un aspect local al marelui complex al Câmpurilor cu urne, care ocupă o arie de la Dunărea mijlocie până la est de Jiu și în unele părți din nord-vestul Pen. Balcanice, în Serbia și în nord-vestul Bulgariei; înrudit cu ea și făcând parte din același complex cultural este **grupul Žuto-Brdo** (după un vârf muntos în Serbia; extins în nordul fostei Iugoslavii, iar la noi, în jud. Timiș și în jud. Caraș-Severin); contemporană lor și aparținând aceluiași complex de ceramică imprimată este **cultura Cruceni-Belegiš** (după Cruceni – Timiș, din Banat și Belegiš, din Serbia) (formată pe același fond Vatina). Se încheie și evoluția altor culturi, din Transilvania, Crișana și Maramureș: **Wietenberg, Otomani** (despre faza târzie a culturii Otomani vorbim în această perioadă), **Suciu de Sus**. Constituită între Nistrul mijlociu și superior și Munții Apuseni și între regiunea subcarpatică a Ucrainei și până la zona dintre Siret și Prut, **cultura Noua** (după o suburbie a Brașovului) este o cultură aparte, mixtă, apărută pe fondul culturilor Monteoru și Costișa, răspândită din centrul Transilvaniei până în sudul Moldovei, și căreia îi corespunde, în sud-estul Munteniei și în Dobrogea (precum și în nord-estul Bulgariei), **cultura Coslogeni** (după așezarea din jud. Ialomița) – în Bărăgan, Dobrogea și nord-estul Bulgariei. (La acestea se adaugă cultura Sabatinovka, împreună aceste 3 culturi fac parte din complexul Noua-Sabatinovka-Coslogeni). Nou apărut este și **complexul Zimnicea-Plovdiv**, de origine sud-dunăreană (numit după necropola de la Zimnicea și după

Scanned with OKEN Scanner

depozitul de la Plovdiv), care cuprinde sudul Munteniei și estul Bulgariei, până la sud de Balcani.

AȘEZĂRILE

Mărturie a instabilității despre care vorbeam sunt înseși așezările – de tip cenușar (resturile locuințelor, construite din lemn, sunt în formă de grămezi de cenușă). Mormintele tumulare (Lăpuș) dovedesc că poziția ierarhică este acum o investitură permanentă.

Rămase necercetate, așezările **culturii Gârla Mare-Cârna** erau amplasate pe boturi de deal.

Așezarea de la Cornești (jud. Timiș) aparține **grupului Žuto-Brdo**.

Așezările **culturii Noua**, deschise, situate pe locuri joase, sunt de tip cenușar, din materiale ușoare.

Tot cenușare erau și micile așezări ale **culturii Coslogeni**, doar că erau amplasate pe terase apărate natural.

Cimitirele culturii Gârla Mare-Cârna (*Cultura câmpurilor de urne*), de incinerație – erau amplasate în preajma apelor, chiar pe insule. O mare necropolă a fost descoperită la Cârna (jud. Mehedinți), dar și din grupul Žuto-Brdo a fost descoperită o necropolă de incinerație la Moldova Veche (jud. Caraș-Severin). Necropolele culturii Noua au cimitire plane, de inhumație (Trușești, Piatra Neamț, Cluj-Napoca, Archiud, jud. Bistrița-Năsăud). Iar necropolele culturii Coslogeni sunt tumulare, dar întâlnim aici și incinerația. Incinerația în urne, în tumuli, caracteriza grupul Cruceni-Belegiš (necropola de la Cruceni – Timiș). Mormintele grupului cultural Zimnicea-Plovdiv sunt plane, de inhumație.

CERAMICA

În această perioadă, continuă tratarea suprafețelor vaselor ceramice astfel încât să sugereze vasele din bronz. Un aspect compozit al decorului caracterizează în general sfârșitul Epocii bronzului (care va continua și la începutul Epocii fierului).

Ultimele două faze (IV și V) ale culturii Tei: grupul cultural Govora-Fundeni. Apar acum elemente de decor noi: cercuri concentrice cu spițe sau alte motive în interior, meandre, caneluri.

A IV-a fază reînvie incizia, continuându-se împunsăturile și canelurile – acum mai late și oblice. Motivele sunt: benzi, triunghiuri,

Scanned with OKEN Scanner

romburi haşurate, zig-zag-uri orizontale, cârlige spiralice şi chiar meandrice, romburi cu meandre.

În a V-a fază, dispar spiralele, frecvente fiind triunghiurile, meandrele simple sau din benzi haşurate, precum şi romburi cu meandre concentrice.

Din faza a IV-a a culturii sunt de menţionat pentru decorul deosebit două vase cu câte două torţi, de la Nucet – Popeşti şi de la Giuleşti – Sârbi. Primul are două ovaluri (secţionate în cruciş – între braţele X-ului aflându-se câte un triunghi), cu câte un dreptunghi de-o parte şi de alta – acestea fiind secţionate cu zig-zag-uri şi având triunghiuri pe latura superioară. Al doilea vas este decorat cu două metope (cu ovaluri de-o parte şi de alta – acestea, cu triunghiuri în interior); metopele sunt decorate cu succesiuni verticale de zig-zag-uri şi de romburi. Tehnica de realizare a decorurilor celor două vase a fost *Stichkanaltechnik*: procedeul şănţuleţelor (cu un beţişor crestat). Analogiile cu vasele din necropola de la Cârna vin în sprijinul existenţei contactelor dintre cultura Tei şi cultura Gârla Mare-Cârna.

Aspectul târziu al culturii Verbicioara este reprezentat de ultimele două faze.

În faza a IV-a, impresiunile (triunghiulare şi circulare) se adaugă la incizare; intervin şi motive noi, dar şi mai complexe şi mai divers combinate. Motivele sunt triunghiuri haşurate, ghirlande – realizate prin incizii liniare sau în benzi sau prin linii paralele obţinute cu un obiect dinţat, dar apar şi meandrul, spirala (în cârlig sau în S culcat), cercul solar. Amplasarea este tectonică, organizarea fiind în registre orizontale sau în metope.

Staticul este depăşit în această fază: triunghiurile înalte, haşurate, se repetă într-un registru orizontal, mărginit de incizii liniare însoţite de puncte, rezultând un ansamblu dinamic, ca la ceaşca de la Govora – Sat. Dar există şi ornamentaţie statică. Totuşi, în general, diversificarea motivelor conferă ea însăşi dinamism: ca în ceştile cu roţi solare: una este compusă din 4 cercuri concentrice. Motivul solar din cercuri concentrice este şi el un motiv dinamic: ca pe ceştile ornamentate cu ghirlande care se unduiesc în jurul vasului; celelalte motive ale decorului având şi ele ritmul lor. O mică pixidă elegantă de la Verbicioara, cu picior evazat şi corpul canelat, reproduce vasele din metal. Un mare bazin cu buza cvadrilobată de la Râmnicu-Vâlcea are torţi asimetrice şi fund inelar, iar decorul este incizat. O ceaşcă de la Verbicioara are torţile cu buton cu sugestie de siluetă zoomorfă.

Scanned with OKEN Scanner

Ceramica fazei a V-a are un decor la care se adaugă și motive spiralice, precum există acum și specia neagră canelată, precum și străchini cu marginea îndoită în interior.

Doar descoperiri în necropole (nu și în așezări) au ajuns până la noi din **cultura Gârla Mare-Cârna (*Cultura câmpurilor de urne*)** – o culme a Bronzului târziu în ceea ce privește varietatea formelor și a dimensiunilor, cât și decorația – prin claritate și bogăție, precum și prin tehnica desăvârșită a execuției.

Elegantele și zveltele vase bitronconice, micile căni sferice, turtite, cu capace și torți înalte, urne cu corp conic și gât cilindric, vase duble sunt formele caracteristice ceramicii acestei culturi.

Ca tehnică a decorului, nici incizia, nici relieful (canelura) nu caracterizează decorul vaselor, iar cu excizie există un singur exemplu. Specifice sunt împunsăturile și impresiunile încrustate cu alb: șănțulețe liniare paralele, duble sau triple, împunse continuu cu un vârf crestat (*Stichkanaltechnick*), ori impresiuni individuale cu ștanțe din lemn, os, lut.

În afara câtorva elemente decorative vegetale (tratate și acestea geometric), motivele sunt geometrice și mai ales spiralice și meandrice: linie în val, arcade, ghirlande, spirala simplă sau dublă (spirale antagonice sau în același sens, unite prin tangentă).

Amplasarea este tectonică: fiecare parte a vasului constituie un registru de sine-stătător; distribuirea este armonioasă (în ciuda aparenței încărcate), ritmul și simetria conferind dinamism. În general, predomină amplasarea exterioară (interiorul fiind decorat doar în cazul unor străchini speciale, precum există decor și pe buza unor vase).

Registrele sunt orizontale, dar motivele nu curg neîntrerupt în cuprinsul registrului, ci mai mult se repetă în cadrul fiecărei metope; ori, dacă registrul nu este împărțit în metope, o succesiune de motive se repetă ritmic, identic sau alternând.

Dar și în această cultură numărul motivelor nu este foarte mare, doar că ele suferă modificări parțiale și sunt variat combinate: linii în zig-zag, ondulate, ghirlande și arcade (ca pe urna de la Cârna, în care aceste motive sunt realizate din împunsături succesive), romburi, diverse motive solare (rozete), spirale în S, fugătoare, cârlige spiralice (franjuri spiralice), motivul în formă de M cu capetele răsucite spiralic, precum și complicatul *motiv fără nume*: linii orizontale, cârlige spiralice etc. – căruia nu i se poate preciza un nume; la toate acestea, se adaugă motivele naturaliste (dar tot geometrizate, după cum spuneam), dar și o multitudine de impresiuni

Scanned with OKEN Scanner

circulare: simple, cu un punct sau cu mai multe în interior, sau concentrice, precum și cercuri cu o spirală în interior.

Liniile în zig-zag (simple sau duble, triple) sunt realizate prin împunsături apăsate (foarte rar prin incizie), găsindu-și locul mai ales pe căni cu toarta supraînălțată, dar și pe buzele și pe pântecele urnelor, pe gâtul vaselor cu două torți, mai rar pe străchini (aici – în forma ghirlandelor unghiulare).

Liniile ondulate (grupuri de două-trei) sunt de fapt zig-zag-uri cu colțurile ușor arcuite.

Frecvente (în special pe străchini) sunt ghirlandele și arcadele (simple sau duble), combinate cu franjuri ce coboară în partea inferioară a vasului, realizate prin împunsături succesive.

Triunghiurile (hașurate sau nu) și romburile (concentrice uneori) sunt mai rare și mai ales compun motive complexe împreună cu alte tipuri.

Cercul sau rozeta simbolizează Soarele doar când sunt înconjurate cu raze sau conțin în interior o cruce (roata solară).

În cadrul motivului spiralic, frecvent este cârligul spiralic, la capătul franjurilor, sau spirala combinată cu alte motive. De exemplu, spirala în formă de S cu un capăt răsucit este ori izolată, ori agățată de franjurile spiralice ale motivului în formă de M; spirala fugătoare este în formă de S-uri cu capetele îmbucate dar nu unite, precum și în formă de spirală răsucită ca un ghem, a cărei coadă se leagă de ghemul spiralei următoare. O variantă este motivul în formă de pandantiv-ochelari: două cârlige cu cozile unite, o imitație a pandantivelor din metal.

Meandrul, derivat din spirală, încinge vasul ca o adevărată friză.

Frecvent folosit este motivul în formă de M (caracteristic cănilor, unde apare repetat de trei ori sau alternând cu alte motive), alcătuit din două bare verticale legate superior printr-o linie frântă în zig-zag.

Motivul fără nume este reprezentat, de exemplu, de două-trei linii orizontale, la capete cu o succesiune verticală de semicercuri imprimate; ori linia de bază, întreruptă la mijloc, are capetele răsucite spiralic, pe spațiul din centrul motivului întâlnindu-se o linie verticală; uneori, două motive de felul acesta au fost separate prin altul, simplu: o linie verticală cu câte un C adosat (acesta obținut prin impresiuni semicirculare ori prin împunsături); motivul în forma cifrei 3, tot spate în spate, este realizat prin impresiuni sau cu o ștanță.

Există și motive naturaliste (nemaigăsite pe alte vase), dar tot geometrizate și schematizate: pe partea superioară a două urne. Pe una, friza are motive complicate, cele în formă de M și cele *fără nume* alternând

Scanned with OKEN Scanner

cu un motiv în formă de brăduț (o linie verticală de pe care coboară în ambele părți câte 4 liniuțe terminate prin câte un cerculeț imprimat, ca și cele două capete ale liniei centrale). Celălalt exemplu constă dintr-o serie de lujere înalte terminate cu o floare; unele, încovoiate superior, se termină cu un cerc imprimat sau cu o succesiune de cerculețe imprimate; aceste lujere se ridică în mijlocul unor triunghiuri hașurate, care ar putea fi frunze late.

Ca amplasare pe diferite forme ale vaselor, ne vom opri în continuare la câteva exemple. Pe urne, registrele orizontale înconjură vasul în frize din linii vălurite, zig-zag-uri, ghirlande, arcade, spirale în S cu capete îmbucate sau spirale fugătoare, foarte rar – meandre; în partea superioară, uneori o serie de metope au laturile de sus și de jos în formă de ghirlande. Motivele în general au dinamism, obținut prin alternare ritmică, în ciuda simetriei. Pântecele urnelor este decorat cu ghirlande, arcade, zig-zag-uri.

O urnă de la Balta Verde are pe umăr o ghirlandă cu franjuri verticale ce alcătuiesc metope dreptunghiulare, iar pe pântece, un zig-zag accentuează dinamismul decorului. Pe o urnă de la Ostrovul Mare, decorul vertical de pe gât contrastează cu cel de pe corp: ghirlande alternând cu un meandru. Pe altă urnă, zig-zag-ul este obținut prin excizie. Pe urna de la Cârna cu motivul în brăduț, acesta alternează cu motivul în M și cu cel *fără nume*, numeroasele cârlige spiralice conferind mișcare. La o urnă cu capac de la Cârna, capacul este de fapt o strachină cu buză cvadrilobată, cu o singură toartă (probabil strachina era atârnată pentru a constitui un decor pe un perete).

Pe vasele cu două torți întâlnim de data aceasta două registre individuale și clar distincte ca decorație. Dar dinamismul subzistă și aici, datorat liniilor împunse, a ghirlandelor ce delimitează acest registru.

Un exemplu este un vas de la Cârna, unde, sub triunghiurile hașurate ce delimitează marginea superioară a registrului corpului, coboară franjuri oblice (cu capetele răsucite ca un cârlig spiralic) ce alternează cu franjuri drepte terminate cu două-trei cerculețe imprimate. Uneori, franjurile aparțin unui motiv în M.

În general, metopele sunt decorate cu motive în M sau cu roata solară (de exemplu, cercuri înconjurate de o stea cu multiple colțuri, sau cercuri concentrice cu o cruce în interior, înconjurate de puncte împunse).

Un exemplu aparte este un motiv solar pe un vas de la Cârna: de o parte și de alta a torților, 3 cercuri alăturate, imprimate, au în interior, pe lângă punctul central, un motiv în cruce cu brațele arcuite.

Scanned with OKEN Scanner

Reușit este decorul (foarte dinamic!) de pe un astfel de vas cu două torți de la Balta Verde, unde se repetă de 4 ori un element central alcătuit din ghemuri spiralice mult răsucite; între ele, de un motiv *fără nume* sunt agățate, în partea inferioară, cozile altor cârlige spiralice, rezultând nu mai puțin de 24 de răsuciri spiralice în total.

Străchinile cu picior au fost decorate și pe suprafața interioară, ornamentația fiind tectonică: pe gât, pe corp și pe picior. Cele cu corp tronconic și fără gât au doar un registru decorativ, la care se adaugă decorul de pe buză, de pe picior și registrul circular interior.

Străchinile-capace însă primesc cea mai reușită ornamentație. Cele cu buza în 4 colțuri sunt cele mai numeroase. Decorul împodobește gâtul sub buză, dar și linia de sudură cu umărul. Sub fiecare dintre lobii unghiulari sau arcuiți ai buzei, motivele sau combinațiile de motive se repetă de două sau de trei ori. Motivele de pe buză și de pe baza gâtului sunt similare: sub buză – o ghirlandă alcătuită din juxtapunere de impresiuni semicirculare sau o succesiune de arcade alcătuită la fel. Motivele din mijlocul registrului și din spațiile de sub lobi sunt cârlige spiralice.

Registrul de pe corp este alcătuit din ghirlande compuse din linii împunse, unduite, uneori înlocuite de o linie dublă sau triplă în zig-zag (dinamismul diminuat în acest caz datorându-se sincopării liniei frânte), iar alteori – de arcade. De sub ghirlande coboară franjuri verticali, atunci când o altă ghirlandă le închide și inferior, obținându-se simili-metope. Uneori, desfășurarea circulară se întrerupe sub toarta vasului, intercalându-se unei spirale. Alteori, liniile împunse, succesiunile de semicercuri sau liniile vălurite sunt înlocuite de o friză îngustă de spirale fugătoare sau de meandre. Pe corpul vaselor se întâlnesc și motivul în M și cel *fără nume*. Dinspre fundul vasului, ghirlandele se rotesc ca niște stele cu mai multe colțuri, uneori de pe colțurile acestor stele ridicându-se linii verticale până aproape de umăr.

Un exemplu deosebit prin amploarea decorului este o strachină pe care cârligele spiralice și traseul ondulat al cozilor cârligelor de la colțurile superioare ale motivului în formă de M, repetat de 4 ori – la care se adaugă cârlige ale *motivului fără nume* – imprimă vioiciune ritmului rotitor.

Pe o altă strachină-capac, este folosit doar motivul în M, repetat de 4 ori.

Pe alta, prelungirile colțurilor stelei-ghirlande din jurul fundului compun, ca linii mediane, motivul principal și se bifurcă în cârlige spiralice la 4 dintre colțuri; astfel, fiecare motiv în M are câte 6 cârlige spiralice,

Scanned with OKEN Scanner

obținându-se în total 32 de cârlige spiralice cu cozi lungi, care alternează ca direcție de răsucire.

În ceea ce privește decorul vaselor cu toartă supraînălțată și al celor sferice fără toartă: gâtul și buza sunt registre diferite rotite neîntrerupt (în cazul vaselor fără toartă) sau întrerupt de torți, iar pe corp, decorul este întrerupt sub toartă, sau cursiv dacă aceasta nu există. În afara torților, și colțurile-proeminențe apăsate din interior au avut rolul lor: constituind punctele pe care se axa motivul principal, repetat de 3-4 ori (rezultând astfel simili-metope, uneori de pe colțurile stelei din jurul fundului ridicându-se linii).

Motivele preferate pentru vasele cu toartă supraînălțată sau fără toartă sunt ghirlandele, succesiunile de spirale culcate și înlănțuite, frizele de triunghiuri hașurate de care atârnă cârlige spiralate răsucite în aceeași direcție, roata solară realizată din cercuri concentrice înconjurate de liniuțe-raze cu proeminența în centru. Dacă corpul este împărțit în 3 metope (pe căni) sau 4 (pe vasele cu corpul sferic) – acestea au în interior un motiv în formă de M sau alte motive secundare – ca pe două cești de la Cârna.

Gâtul acestor două categorii de vase este împărțit în câteva registre orizontale, înguste, decorate cu motive ca: impresiuni verticale, linii în zig-zag, ghirlande-potcoave imprimate sau ghirlande-vălurite împunse, succesiuni de spirale în S culcat înlănțuite sau nu, cercuri concentrice, motivul solar.

Există și câteva vase cultice, modelate plastic în formă de pasăre. Au 3 proeminențe (aripile și coada), a patra proeminență fiind înlocuită cu un gât cilindric, terminat cu un cap de pasăre cu cioc, chiar și ochii fiind uneori indicați. Când are formă de strachină, vasul are buza modelată în 4 lobi, unul ridicându-se ca un gât lung de pasăre, cu capul redat ca un cioc. Deosebit este un vas cu corp alungit și deschis superior, ca o barcă cu prora în formă de cap de pasăre. Unele vase modelate plastic au doar un cap de pasăre pe partea superioară a torții, ca cele de la Ostrovul Mare. Un cap de rață – cu cioc și cu ochii indicați prin cercuri concentrice – ornamenta buza unui vas. O excepție este protoma de taur de pe buza unui vas de la Ostrovul Mare.

Decorul de pe aceste vase reia în general decorul vaselor comune ale culturii, dar o particularitate este reprezentată de motivul lirei de pe capul statuetelor antropomorfe, la care se adaugă motivul colierelor de pe pieptul acelorași statuete – motive pe care le găsim pe *pieptul* acestor vase în formă de pasăre.

Scanned with OKEN Scanner

Vasul modelat în formă de pasăre de la Ostrovul Mare are un decor incizat și plastic, care redă detalii de penaj, aripi, dar și motive solare, X-uri, rozete, spirale.

Ultima fază a culturii Otomani. După cum spuneam mai sus, saltul calitativ al olăriei Otomani are loc în faza a III-a (ce aparține acestei perioade, a Bronzului târziu) – de altfel, această fază fiind tot o perioadă de tranziție pentru cultura Otomani, în care se resimt influențe ale culturii Suciu de Sus, în urma contactelor cu aceasta. Din punctul de vedere tehnic, se folosește o pastă fină și apare angoba. Decorul este cel care suferă schimbările cele mai mari, acesta primind treptat – pe lângă geometria incizată – canelura specifică acestei faze. Și aceasta pe lângă faptul că este în general vorba despre o ornamentație deosebit de bogată. Amplasarea este de asemenea tectonică, incizată orizontal pe gât: două sau mai multe linii la distanțe egale (de exemplu, pe căni găsite la Valea lui Mihai) –, iar pe corp: incizii complexe, la care se adaugă caneluri paralele grupate, verticale sau oblice (o cană din aceeași localitate); sub buză, se desfășoară linii orizontale sau în ghirlande în zig-zag; iar sub linia ce desparte gâtul de corpul vasului: triunghiuri hașurate, cu vârful în jos, completate cu mici puncte incizate-împunse. Tot în ceea ce privește amplasarea decorului, apare în această fază împărțirea decorului corpului în metope prin două sau mai multe linii verticale, paralele (pe o cană găsită la Otomani – Cetatea de pământ). Apar așadar noi motive incizate: rozetele cu mici împunsături, dar și triunghiuri hașurate, benzi înguste (hașurate cu liniuțe verticale), șiruri de puncte, dar și ghirlande, spirale. Precum apare noutatea canelurilor, așa cum menționam mai sus: oblice, verticale, circulare, semicirculare, spiralate, toate combinate cu proeminențe. Și formele vaselor sunt tot mai multe și mai elegante. Cestile au toarta supraînălțată, gâtul mult mai înalt decât anterior, despărțit de corp de un mic prag, corpul scund și bombat, exemplarele fiind ornamentate pe toată suprafața cu caneluri. Cănile, față de cești, au buza mult evazată spre exterior, gât înalt și arcuit, corp bombat, toartă tot mai supraînălțată, terminată printr-o proeminență conică; față de cești, gâtul cănilor este decorat, liniile incizate fiind înlocuite treptat cu caneluri verticale sau oblice. Străchinile-castroane au mai multe forme. Cele tronconice au formă aproape pătrată, gura largă, lobată, buză evazată, cu 4 proeminențe, gât marcat prin arcuirea pereților, decorul fiind realizat pe corp cu două șiruri de arcade din linii incizate. Alte străchini au dimensiuni mari, formă neregulată, pereți arcuiți, fiind ornamentate cu șiruri de liniuțe orizontale. Străchinile în formă semisferică au gura largă, decor cu caneluri verticale

Scanned with OKEN Scanner

pe corp și concentrice pe fund. Cele cu buza mult răsfrântă au caneluri late în formă de semicerc, combinate cu 4 butoni conici. Dar există acum și vase cu picior (o formă evoluată a unor tipuri de străchini), precum și vase cu formă cilindrică; cele în formă de bulb de ceapă și cele de tip cuptor sunt specifice fazei a III-a, ultimele continuând și în așa-zisa faza a IV-a.

Putem menționa câteva studii de caz tipice pentru decorul evoluat al acestei faze.

Decorul unei căni se desfășoară orizontal (dar nu în registre) pe toată suprafața vasului: o serie de arcade, ghirlande, șiruri de puncte, linii paralele, rozete circulare de puncte în golurile dintre arcele ghirlandelor.

De asemenea orizontală este și dispunerea ornamenticii unei amforete, pe care alternanța motivelor este diversificată, acestea (motivele) fiind însă destul de puține: ghirlande, rânduri de puncte împunse și grupuri de linii.

Pe căni globulare cu toartă supraînălțată, găsite la Sălacea, întâlnim spirale conjugate, incizate, cu proeminențe în jurul cărora se desfășoară volutele, amplasate în bandă delimitată de câte două linii.

O strachină are buza (modelată în 4 colțuri) acoperită în interior cu o ornamentație în zig-zag, dispusă într-un registru împărțit în 4 zone, iar în exterior cu o bandă hașurată vertical și cu o ghirlandă dublă.

Ornamentația plastică, cu caneluri grupate câte 4-5, completate și cu proeminențe, este cea mai deosebită, de o măiestrie care o face un apogeu al decorației ceramicii Otomani, particularizând-o. Se întâlnește mai ales pe amfore – unde canelurile înconjură proeminențele pe partea superioară a vasului, ori se arcuiesc deasupra lor –, precum și pe străchini-capace, unde sunt dispuse radial, ca pe strachina de la Sălacea.

...Sau ca pe o amforă (de cca 40cm înălțime), cu un ansamblu deosebit combinat al decorului, compus din incizii și caneluri: câte un rând de proeminențe (în formă de butonaș imediat sub gât și conice pe diametrul maxim al vasului), înconjurate de câte o canelură circulară și cu câte o fâșie de incizii verticale începând în spațiile dintre proeminențe și care ajunge până între proeminențele cu caneluri de pe mijlocul corpului.

Pe un vas-butoi, cilindric, cu două torți inelare, sugerând o situlă, de la Ciumești – Berea (jud. Satu Mare), decorul dispus radial alternează 22 proeminențe cu 24 fascicule.

Inclusiv motive complicate precum spiralele se întâlnesc în cadrul acestei ornamentații deosebite cu caneluri: precum cele de pe un vas cu două tortițe de la Otomani.

Scanned with OKEN Scanner

După unele opinii, ar exista și o a IV-a fază (aparținând perioadei în discuție: Epoca târzie a bronzului), care preia, pe de o parte, forme ale vaselor din faza anterioară a culturii: străchinile tronconice, cu buză evazată și cu proeminențe, ornamentate cu caneluri semicirculare și cu cerculețe; cănile de tip amforă, cu două torți mari cu butoni, gât tronconic ornamentat cu caneluri verticale, picior cu talpă, gol în interior; cești bitronconice, cu buza evazată și toartă supraînălțată, umărul puternic pronunțat și fundul plat – în general neornamentate sau având caneluri late și oblice; oale de uz comun, decorate cu brâu alveolar sau cu proeminențe. Dar, pe de altă parte, apar și forme noi: străchini bitronconice, ornamentate cu grupuri de caneluri verticale sau orizontale, cu mici cerculețe, cu brâuri crestate, dar în special cești aparțin acestei faze: bitronconice cu gât înalt, cilindric sau arcuit, buza evazată, toartă supraînălțată, neornamentate sau decorate cu caneluri înguste în partea superioară; sau cești aproape semisferice, buză evazată, gât scurt, toartă, precum și cești cu corp înalt, aproape cilindrice, cu buză dreaptă, ambele neornamentate și cu toartă supraînălțată. În privința decorului (în care întâlnim canelarea, proeminențele, precum și mici împunsături), analogii ale ceramicii fazei a IV-a se pot face cu grupurile Hajdubagos, Berkesz-Demecser și Piliny, precum și cu grupurile Igrița și Biharea din Crișana.

Ceramica **culturii Noua** este săracă, cu lustru negru. Formele vaselor (ceașca cu două torți, cu arcuirea terminată în creastă, șa, buton) sunt moșteniri ale culturilor Monteoru, Costișa, Wietenberg. Decorarea este simplă și sărăcăcioasă, redusă la caneluri oblice pe centrul corpului, ca la un vas de la Trușești (jud. Botoșani); precum există și caneluri-pliseuri, la două-trei linii canelate orizontal pe gât, ori la brâuri în relief, simple, crestate sau alveolate, proeminențe mici, ca la un vas de la Trifești.

Cultura Coslogeni. Ceva mai multă variație găsim la ceramica acestei culturi, deși decor găsim doar pe 1% din vase.

Ca forme, există ceașca ovală, cu gură strâmtă, cu torți supraînălțate, ca ceașca de la Ceacu (jud. Ialomița), oale și castroane cu două torți, uneori supraînălțate, vase-sac, ca urna de la Rasa (jud. Ialomița). Torțile au profil sau sunt profilate cu o creastă, iar decorul ocupă umărul vasului, un decor geometric, cu triunghiuri concentrice cu vârfurile în jos și cu bazele pe o bandă orizontală.

Cel mai des întâlnite sunt benzile orizontale în relief, precum și benzile, tot reliefate, în formă de potcoavă, o bandă în relief alveolată decorând buza – combinate cu proeminențe organice sau cu decorul

Scanned with OKEN Scanner

incizat (triunghiuri hașurate, benzi paralele orizontale, unele cu crestături în relief) și, foarte rar, cu încrustația cu alb.

O excepție este un mare vas globular de la Coslogeni, ce combină două tipuri de ornamente: în relief și incizate, judicios organizate.

Complexul Zimnicea-Plovdiv nu are vase decorate, vasele cu decor din necropola de la Zimnicea fiind importuri ale culturilor Gârla Mare-Cârna și Verbicioara. Caracteristice acestui complex cultural sunt formele globulare – vase cu două torți (*kantharoi*), căni cu buza oblică (de influență sudică, a unui curent balcano-dunărean care a intrat în contact cu cultura Tei, dar și cu Verbicioara, Gârla Mare-Cârna, Coslogeni).

PLASTICA MICĂ

Schematismul caracterizează plastica mică și în Bronzul târziu; de altfel, au ajuns până la noi doar exemple sporadice de artefacte.

Însă **cultura Gârla Mare-Cârna (*Cultura câmpurilor de urne*)** constituie o excepție în întreaga Epocă a bronzului în ceea ce privește plastica mică – în general sărăcăcioasă din cauza dispariției treptate a cultului fecundității și fertilității. Aici figurinele feminine depășesc nivelul unor exemple modeste. De altfel, statuetele acestea au fost găsite doar în morminte de copii, reprezentând poate o divinitate protectoare a lor. Plastica are caracteristic, pentru elegantele sale statuete antropomorfe (exclusiv feminine pe teritoriul țării noastre), tipul de rochie-clopot (*en cloche*), la care se adaugă elemente stilizate: anatomice, detalii de pieptănătură, detalii ale costumului, podoabe. Iar rochia-clopot nu este o moștenire gumelnițeană – de această cultură, Gârla Mare fiind despărțită de 7-8 secole –, ci se datorează unui nou impuls cultural venit din regiunea egeeană.

Există două variante de statuete: cea mai numeroasă – cu capul modelat în continuarea bustului, la care se adaugă varianta care amintește de statuetele de tip tesalian ale culturilor Gumelnița, Cernavoda III, Sălacea – cu capul modelat aparte, având o gaură ce pătrunde vertical în toată înălțimea bustului; există și o a treia variantă, cu o singură figurină, *Dansatoarea de la Ostrovul Mare*: fără cap, în locul căruia apar două brațe ridicate în sus, ca o *ansa cornuta*. Corpurile tuturor statuetelor sunt la fel ca formă și ca tehnică; doar decorurile diferă de la exemplar la exemplar, deși comună este și geometrizarea.

Prima grupă este cea cu capul în continuarea bustului, ca o prismă cilindrico-dreptunghiulară sau doar sugerat printr-o terminație relativ

Scanned with OKEN Scanner

ascuțită a acestuia. Mai deosebite sunt capetele statuetelor de la Ghidici, cu un disc orizontal în partea superioară. Bustul tuturor statuetelor grupei întâi este în forma unui disc vertical sau a unui romb plat (în acest din urmă caz sunt cuprinse, în redare, și coatele); în partea din față, busturile au indicate brațele – prin incizii sau prin îngroșarea marginilor bustului – cu mâinile pe abdomen sau îndoite și ridicate pe piept. Rochia-clopot este strânsă într-o centură lată. Un motiv rombic cu colțuri involutate este caracteristic culturii. Dimensiunile variază între 15 și 23cm, cea mai mare statuetă descoperită are puțin peste 25cm înălțime. Decorul corpului împuns sau imprimat cu ștanțe și încrustat cu alb, cu un efect de broderie, sugerează – cu precizie și cu finețe a execuției – detalii anatomice și de costum, podoabe. Detaliile anatomice se rezumă de fapt la cap: fața stilizată, ca o liră, are ochii, nasul și gura indicate, iar urechile (inelele buclelor?) – sugerate prin motive solare pe laturile capului; părul coboară pe spate în șuvițe. Sânii sunt ori reliefați, ori în formă de gropițe înconjurate de puncte împunse. Proeminențele șoldurilor pot semnifica și podoabe de costum (ele fiind înconjurate uneori de ornamente circulare). Mânuțele au 3 degete, la care se adaugă 3 brățări, sau sunt doar sugerate printr-o proeminență pe partea anterioară, la baza bustului, ca la fragmentul de statuetă de la Tismana (jud. Mehedinți). La o statuetă de la Cârna, o linie amplu arcuită sugerează corsajul decoltat, pe care se găsește un pandantiv schematizat.

Ca podoabe, regăsim o diademă pe cap, un pandantiv în formă de ochelari desenat pe piept, agățat de un șnur trasat în jurul gâtului, un *torques* pe piept sau și pe spinare, cu capetele spiralice, precum și alte coliere cu pandantive în forme diverse. Ornamentele de pe brațe sau de pe bust ar putea fi elemente de costum (manșete), ca și întotdeauna prezenta centură: din două-trei linii orizontale, neîntrerupte – deci fără cataramă – sau cu cataramă indicată la spate. Rochia-clopot era de fapt partea de jos a unei cămăși lungi, peste care sunt aplicate alte două piese, una în față și alta în spate. Cele mai multe statuete de la Cârna au partea din față secționată pe mijloc de o bandă orizontală de 1cm, bandă care lipsește în cazul statuetelor din alte necropole ale acestei culturi. Pe *catrințe*, se întâlnește sub centură un triunghi hașurat, cu liniile laterale prelungite și răsucite spiralic, sau se întâlnește un motiv în formă de romb sau de bandă, iar în partea inferioară, *catrința* primește rareori ornamentică. În spate, *franjurile* care coboară de la centură până la bază indică piesa de costum care se prindea peste cămașă.

Scanned with OKEN Scanner

Există și 3 statuete în formă de pasăre, cu un corp modelat expresiv, cu o creastă orizontală pe mijloc. Statueta mare are capul rupt. Cealaltă are cap de pasăre, cu creastă pe creștet și cu ochii ca două mici proeminențe. Micile suporturi ale acestor două figurine țin loc de picioare. Decorul de pe corp este cel specific ceramicii acestei culturi. A treia statuetă de pasăre, modelată stângaci, a fost interpretată și antropomorf, dar nici forma, nici decorul nu sunt cele caracteristice statuetelor antropomorfe.

Cultura Noua. O realizare modestă de la Trușești este mica piesă din os cu partea superioară tăiată în 3 colțuri în formă de capete (de animal sau de om). Tot din os este și figurina de la Popeni (jud. Vaslui), o siluetă simplificată, cu picioarele marcate, dar fără brațe.

Un cap antropomorf din piatră de la Ibănești (jud. Vaslui) are o mare expresivitate izvorâtă din stilizarea iluzionistă, necaracteristică Epocii bronzului. Alt cap provenit din aceeași așezare are față dublă, pe care se disting clar tendințele spre portretizare și detaliere.

ARTA METALELOR

Metalurgia bronzului evoluează și se perfecționează în această perioadă: tipologic, dar și tehnic, tehnica dominantă fiind acum turnarea; rețelele de difuzare a bronzului polarizează în jurul marelui centru din Carpații Apuseni și nordici, cuprinzând tot teritoriul actual al României. Se dezvoltă și metalurgia metalelor prețioase.

Scanned with OKEN Scanner

II. ARTA EPOCII FIERULUI
(CCA 1 150/1 000 – 50/70 Î.HR.-DATA CONSTITUIRII STATULUI DAC)

Un nou avânt în dezvoltarea forțelor de producție are loc o dată cu răspândirea celuilalt metal, mai practic, fierul, a cărui metalurgie, descoperită de hittiți, a ajuns și pe teritoriul României de astăzi. Se intensifică tot mai mult agricultura (prin generalizarea folosirii uneltelor din fier, utilizarea plugului cu brăzdar din fier), dar păstoritul este acum o ocupație de bază, furnizoare de bogăție. Totuși, treptat, datorită limitării migrațiilor, se va reveni parțial la sedentarizare, dar infiltrațiile de grupuri răsăritene vor continua în întreaga Epocă a fierului. Meșteșugarii ocupă un loc aparte în societate; apar negustorii, datorită schimbului tot mai intensiv de mărfuri. Societatea continuă să se diferențieze din ce în ce mai mult în clase distinctive. Consolidarea uniunilor de triburi va duce la conflicte tot mai ample.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

1. ARTA PRIMEI PERIOADE A EPOCII FIERULUI (HALLSTATT) (CCA 1 150/800 – 450/300 Î.HR.)

Hallstattul este o epocă denumită după marea necropolă eponimă din Austria, în cadrul clasificării Epocii fierului din anul 1874 a lui Hildebrand. Până în anul 800 î.Hr., perioada se confundă cu sfârșitul Epocii bronzului. În Hallstatt se cristalizează identitatea triburilor nord-pontice; are loc acum despărțirea proto-tracilor în geto-daci nord-dunăreni (proprii fiindu-le culturi cu ceramică decorată cu caneluri) și traci sud-dunăreni (cărora le aparțin culturi cu ceramică imprimată, în grupul tracic meridional). La vechile aspecte ale spiritualității Bronzului se adaugă altele noi: perpetuarea cultului solar, diminuarea numărului necropolelor, practicarea concomitentă a inhumației cu incinerația, dar în Hallstattul târziu incinerația se va extinde treptat (urmând ca în Latène acest rit să devină fundamental).

Un estetic nu foarte prezent în artă este o altă trăsătură a perioadei, dar de semnalat este aducerea de către sciți, în plastica mică (nu foarte abundentă nici aceasta), a stilului zoomorf: animale reprezentate naturalist, în mișcare sau în atitudini complicate.

a) ARTA ÎNCEPUTULUI HALLSTATTULUI (HA A) (SEC. AL XII-LEA – SEC. AL XI-LEA Î.HR.)

Este perioada de trecere de la Epoca bronzului la Hallstatt. O restructurare teritorială și culturală (datorată stabilizării situației de la sudul Dunării) marchează această perioadă de tranziție, caracterizată prin instabilitate în relațiile dintre comunități și dintre grupurile de comunități (zonele culturale), dar și printr-o economie relativ unitară.

AȘEZĂRILE

Așezările au locuințe a căror construcție reflectă caracterul predominant pastoral al economiei. Sunt provizorii, *cenușare*, cu locuințe de tip *frunzar*.

CERAMICA

Aspectul compozit al decorului ce caracteriza sfârșitul Epocii bronzului va continua și la începutul Epocii fierului.

PLASTICA MICĂ

Caracterul predominant pastoral al economiei este reflectat de figurinele zoomorfe din lut găsite în număr mare (Lechința de Mureș) (*turma de la Lechința* reprezentând multe specii de animale domestice).

ARTA METALELOR

Apar primele produse din fier, deocamdată piese de import, care nu rivalizează cu cele din bronz – a cărui metalurgie atinge apogeul la începutul Hallstattului. Cele mai timpurii obiecte din fier (nu obiecte artistice!) apar în necropola tumulară de la Lăpuș (un celt) și în depozitul de la Rozavlea (o limbă de mâner de cuțit), la care se adaugă apoi pumnalul din bronz cu miez din fier de la Tirol, acul din bronz cu capul discoidal, cu miezul din fier, și o spadă, amândouă din localități necunoscute, precum și brățara din necropola de la Bobda (Banat), împreună cu un cuțit de la Căuș (jud. Satu Mare).

Scanned with OKEN Scanner

b) ARTA HALLSTATTULUI TIMPURIU (HA A-B) (CCA 1 200/1 150 – 850/800/750 Î.HR.)

Începe o perioadă de dezvoltare fără precedent a forțelor de producție. Economia este bazată și pe agricultură și pe păstorit. Liniștirea migrațiilor de la sudul Dunării s-a răsfrânt și asupra teritoriului de la nord printr-o nouă încercare de stabilizare, fondul local asimilând noi pătrunderi – vestice. Noile forme de organizare, departe de formele statale (totuși, triburile tracice de pe teritoriul țării noastre cunosc un proces de unificare), permit să se reziste presiunilor exterioare. Se cristalizează acum conștiința colectivă, precum și unitatea miturilor comune (în cadrul cărora se regăsește probabil mitul lui Zalmoxis) și a primelor credințe unitare.

Două mari complexe culturale se conturează acum pe teritoriul României: complexul cultural cu ceramică canelată și complexul hallstattian timpuriu cu ceramică incizată și imprimată. Din primul complex (al ceramicii canelate), fac parte **cultura Gáva-Holihrady**, **Orizontul cu ceramică canelată din sud-vestul și sudul României** și **cultura Corlăteni-Chișinău**. **Gáva-Holihrady** este denumită după o localitate din Ungaria și una din Ucraina și are ca arie de răspândire bazinul Tisei (nord-estul Ungariei, sud-estul Slovaciei, nord-vestul României și Ucraina transcarpatică), cu extindere în sud-vestul României, zona submontană a Ucrainei, Pod. Sucevei, nord-vestul Moldovei, sudul Poloniei, precum și în bazinul râului San, afluent al Vistulei. Culturile Otomani, Suciu de Sus, precum și Cruceni-Belegiš, pot fi regăsite la baza formării culturii Gáva-Holihrady. În **Orizontul cu ceramică canelată din sud-vestul și sudul României** evoluează o serie de grupe culturale: **grupul cultural Susani** (în centrul și nordul Banatului, pe fondul grupului Balta Sărată), **grupul Bobda** (în vestul și nord-vestul Banatului, nord-estul Vojvodinei – născut din Cruceni-Belegiš), pe același fond cultural formându-se și **grupul Ticvaniu Mare-Karaburma III** (în zona de contact între limita vestică a piemontului Banatului, sud-vestul Banatului, sudul Vojvodinei); la care se adaugă, tot cu aportul culturii Cruceni-Belegiš, grupurile din sudul Banatului și al Olteniei: **Moldova-Nouă** și **Hinova**; evoluția acestora va fi întreruptă în Banat prin apariția scurtă a culturii Gáva-Holihrady, întreruptă și ea de apariția dinspre vest a grupului **Gornea-Kalakaca** (sudul Banatului). **Cultura Corlăteni-Chișinău** (cu o origine nu foarte bine precizată) face parte și ea din primul complex cultural, al ceramicii canelate; este denumită după descoperirile de la Corlăteni și cele din Chișinău și are ca arie de răspândire regiunea deluroasă și de silvostepă dintre Carpații Răsăriteni și bazinul

Scanned with OKEN Scanner

Nistrului, în afara părții nordice ocupate de cultura Gáva-Holihrady. Din al doilea complex (al ceramicii incizate și imprimate) fac parte **cultura Babadag** (răspândită în nord-estul Munteniei, sudul Moldovei și nordul Dobrogei, nordul Bulgariei), în cadrul căruia s-a conturat **grupul (faza?) Târnăoani** (sudul Moldovei, nord-estul Munteniei și nordul Dobrogei), treptat cultura Babadag extinzându-se în toată Dobrogea și în Muntenia, când este perioada relativei unități culturale cu **grupul Insula Banului** (Porțile de Fier) și cu **grupul Cozia** (sudul și centrul Moldovei). Aparte (sau poate o prelungire a fazei III a culturii Babadag – după unii cercetători) este **grupul Stoicani** (sudul Moldovei), după necropola din localitatea eponimă.

AȘEZĂRILE

Treptat, se înregistrează procesul de stabilizare a așezărilor. Fortificate, acestea se dezvoltă pe promontorii, având latura expusă apărată de șanț. Locuințele devin mai solide și mai ordonat dispuse.

Așezările **culturii Gáva-Holihrady** erau și deschise – pe terasele sau pe luncile râurilor –, dar și fortificate, pe înălțimi cu pante abrupte, apărate cu valuri (consolidate cu mici ziduri din piatră în interior) și șanțuri cu palisade (Sighetul Marmației, Teleac, Dej, Subcetate, Bozna, Ciceu Corabia, Șona – Transilvania; Preutești, Siret – Moldova). Așezările erau întinse, locuirea – slabă; locuințele erau de suprafață sau parțial adâncite.

Așezările **culturii Corlăteni-Chișinău**, situate pe terase inferioare, erau deschise (doar cea de la Cândești era fortificată), cu locuințe de suprafață, din materiale ușoare.

Cultura Babadag avea așezări amplasate în apropierea unor ape (Dunărea, râuri mari, lacuri), dar există 3 așezări în interiorul Dobrogei situate la distanță mare de cursuri de apă; majoritatea erau amplasate pe promontorii înalte sau pe terase, nefortificate, dar există și așezări fortificate cu șanțuri și valuri de pământ cu piatră. Locuințele acestei culturi sunt și de suprafață, dar și bordeie. Cele de suprafață au forme rectangulare sau neregulate, dimensiunile diverse, pereții fiind construiți din împletituri de pari, nuiele și stuf, placate și lipite cu lut. Bordeiele sunt larg răspândite în această cultură: rectangulare, cu colțurile rotunjite, adânci până la 1m, dar se găsesc și bordeie ovale.

Pentru **grupul cultural Insula Banului**, caracteristice sunt așezările-sălaș.

Societatea în culturile Gáva-Holihrady și Susani era deja ierarhizată (ne-o spun necropolele cu morminte plane (Sanislău, Culciu Mare, jud.

Scanned with OKEN Scanner

Satu Mare, Reci, jud. Covasna, Cucorăni, jud. Botoșani), dar și tumulare (Volovăț, Pod. Sucevei, sau Lăpuș), de incinerație. 44 de morminte au fost cercetate în necropola plană de incinerație de la Hinova a grupului cultural cu același nume. Ritul funerar al culturii Corlăteni-Chișinău era caracterizat prin morminte plane, de incinerație (Vaslui, Cotu Morii, Iași).

Un probabil (?) complex de cult, singular pentru cultura Babadag, a fost descoperit la Gura Canliei: o locuință rectangulară, cu podea pietruită, cu temeliile și pereții din piatră, cu o vatră rectangulară.

CERAMICA

Ceramica acestei perioade are forme elegante, cu decor tot mai simplificat – dar nu înspre o sărăcire a expresivității, ci înspre rafinamentul acestuia –, o modificare treptată a viziunii formale și decorative înregistrându-se treptat. Tehnic, lustrul caracteristic imită vasele din metal.

Orizontul cu ceramică canelată are ca formă comună vasul mare bitronconic, cu numeroase variante, cu buză răsfrântă, gât tronconic, un turban ce separă cele două jumătăți ale corpului, partea inferioară tronconică, fund plat. Alte forme frecvente sunt strachina, cu variantele sale, precum și amfora, ceașca.

Decorul – scos în relief de culoarea neagră sau brun-închisă și lustruită a vaselor – combină canelurile cu proeminențele, ele însele canelate și înconjurate la bază de caneluri semicirculare.

Cultura Gáva-Holihrady. Ca formă, caracteristice acestei culturi sunt: vasul bitronconic cu marginea răsfrântă și gât înalt, amfora, urna, cana, ceașca cu toartă supraînălțată, strachina, vasul cu picior gol, iar decorul specific este cel cu proeminențe conice (pe umăr) și caneluri (arcade sau ghirlande), precum și cele cu incizii și cu striuri (acestea din urmă fiind specifice ceramicii de uz comun). În ceea ce privește tehnica, vasele au lustru puternic negru în exterior și culoare roșie în interior.

Un vas de provizii de la Brașov are decor canelat, cu ghirlande sub umăr. O ceașcă de la Simeria (jud. Hunedoara), cu toartă supraînălțată, umăr carenat și buză evazată, are pe corp tot un decor canelat în arcadă, motivul fiind stelat. Arcade profilate între cele 4 proeminențe conice și caneluri plate, circulare, în jurul acestora, reprezintă decorul unei oale globulare.

Străchinile sunt tronconice, neornamentate (Sanislău), ori cu buza trasă spre interior (Pișcolț). Tot de la Sanislău provin și vase cu picior gol, de formă tronconică, cu pereți curbați, buză dreaptă, neornamentată.

Scanned with OKEN Scanner

Orizontul cu ceramică canelată din sud-vestul și sudul României

Aceleași forme întâlnim și în ceramica **grupului cultural Susani** ca și la ceramica Gáva-Holihrady: vasul bitronconic, amfora, urna, strachina, și același decor cu proeminențe conice (pe umăr) și caneluri (arcade sau ghirlande). În ceea ce privește tehnica însă, vasele au culoare cenușie, ardere și lustru omogene.

Un vas de la Susani are un decor alcătuit dintr-un registru orizontal canelat și o bandă de ghirlande – pe gât, și din caneluri oblice – pe turbanul central.

O fructieră din aceeași localitate are piciorul scurt, pântecele evazat, conic, umăr profilat și gâtul decorat cu caneluri orizontale.

Din anterioarele vase cu proeminențe și din străchinile cu decor radial din Epoca bronzului, se dezvoltă acum vasele stelate, ca cel descoperit la Pădurea Verde (jud. Timiș).

O cupă de la Susani are decorul stelat, format din caneluri în interior. Tot decor stelat are și un castron cu două torți și caneluri pe pântec.

Două cești din depozitul de la Susani fac parte din ampla serie *depas amfykypelon* care se răspândește acum.

Grupul Bobda. Interesant este decorul canelat interior – în cazul unor vase cu gura largă (străchini, cești cu gura sugrumată în punctul de prindere ale torții și cu gura lobată): o strachină de la Bobda are interiorul decorat cu 7 caneluri într-o bandă care desenează o stea cu 6 colțuri și cu laturile arcuite în ghirlandă. Există și urne cu forme complicate, cu proeminențe ascuțite dispuse radial.

Grupul Ticvaniu Mare-Karaburma III are vase bitronconice, de culoare brună, brună-neagră, adesea lustruită, precum și străchini cu marginea arcuită spre interior, ca și cești cu torți supraînălțate.

Cultura Corlăteni-Chișinău. Predominante sunt vasele bitronconice pântecoase, dar lipsește unitatea celor din cultura Gáva-Holihrady. Caracteristice sunt ornamentele de pe umăr: proeminențele duble, îndreptate în sus și în jos, care întrerup canelurile oblice.

Complexul hallstattian timpuriu cu ceramică incizată și imprimată

Pentru cultura Babadag, reprezentativă este tot ceramica (cea fină, cea de bună calitate și cea grosieră). Formele principale sunt: vasele bitronconice (cu buza mai mult sau mai puțin evazată, gât prelung sau mai scurt, corp bombat sau mai suplu), cestile cu buza evazată și fund în formă de umbo, cu o toartă sau două, supraînălțată, sau fără torți, căni derivate

Scanned with OKEN Scanner

din vase bitronconice, din cești sau din vase-borcan, străchini tronconice și buză invazată, vase-borcan cu buză evazată sau dreaptă, strecurători, vase ritualice: pahare-pixidă cu capac (Babadag) – pahare cu baza plată și pereți arcuiți înspre interior, dar și pahare cu picior, cu decor exclusiv incizat (precum și capace de pixidă au fost găsite).

Ca tehnică de realizare, în decorul acestei ceramici predomină impresiunile încrustate cu alb, realizate cu un *torques* sau cu un pieptene (fals *torques* – un fir metalic torsionat, sau chiar un pieptene ori șnur răsucit – un asemenea instrument de decorație a fost găsit la Cozia, jud. Iași), inciziile, canelurile, dar există și butoni conici sau semilunari, brâuri alveolate sau crestate.

Motivele sunt geometrice: cel mai frecvent și mai caracteristic este motivul din benzi orizontale, cu marginile realizate prin impresiuni, cu interiorul cu cercuri cu sau fără punct central, legate printr-o tangentă oblică, obținându-se aspectul unor spirale fugătoare.

O ceașcă cu două torți supraînălțate și gură evazată de la Babadag este specifică pentru decorul incizat și încrustat, motivele fiind cele ale căpriorilor.

Uneori mai complicat, decorul poate avea aspectul unui zig-zag cu cercuri concentrice la vârfuri; sau o succesiune de triunghiuri concentrice sub două linii orizontale.

Impresiunile se pot combina cu incizii sau cu proeminențe plate.

La o oală globulară de la Luncavița, umărul este decorat cu caneluri oblice. Tot caneluri decorează și umărul unei cești joase și bombate, cu gât tronconic și toartă supraînălțată de la Babadag.

Mai rar întâlnit este decorul de pe un vas de la Babadag: 3 proeminențe în formă de coarne dispuse simetric pornesc din umărul profilat.

Dacă ar fi să separăm decorul celor 3 faze ale ceramicii acestei culturi, am constata ca în primele două faze predomină liniile incizate în zig-zag, punctele incizate, benzile liniare imprimate cu *torques*-ul, combinate cu șiruri de împunsături. În a treia fază, canelurile sunt exclusive.

În prima fază, vasele tronconice sunt decorate cu incizii în șiruri de cercuri concentrice cu tangente, încadrate de benzi paralele, eventual suprapunând ghirlande, sau grupuri de linii în zig-zag, serii de împunsături, șiruri de brăduți, serii paralele de alveole, dar și butoni conici, unii încadrați de cercuri concentrice. Pe cești, găsim tot incizii, benzi asociate tot cu ghirlande, zig-zag-uri, alveole, torțile fiind și ele decorate cu linii asociate

Scanned with OKEN Scanner

cu împunsături, linii în zig-zag; pe unele cești, caneluri orizontale pe umăr sunt întrerupte de mici proeminențe. Dar găsim și motivul brăduțului, triunghiuri hașurate, precum și brâuri crestate aplicate. Străchinile au buza invazată decorată cu caneluri oblice, dar întâlnim mai puțin tehnica inciziei; motivele sunt brăduțul, linia în zig-zag, ghirlanda.

În faza a doua, vasele bitronconice au decorul realizat prin imprimare, cu benzi de cercuri concentrice, benzi de linii, șiruri de S-uri culcate, triunghiuri hașurate, mici alveole, caneluri orizontale, proeminențe conice sau împinse din interiorul vasului (ca la un exemplar de la Babadag). La fel, pe cești și pe căni, se întâlnesc variante ale benzilor, alveolelor, canelurilor (oblice), regăsite și pe torți. Străchinile combină benzile cu șiruri de S-uri imprimate, caneluri oblice, unele străchini având sub buză proeminențe-apucători aplicate. Dar întâlnim și romburi și triunghiuri hașurate, inciziile fiind acoperite cu pastă albă – pe pixide.

Ceramica fazei a treia are același tipuri de vase, dar acum, pe cele tronconice, predomină proeminențele, dispuse în cruce, sau sunt decorate cu caneluri oblice. Deosebite sunt vasele bitronconice de la Enisala, unul cu o mare proeminență conică pe umăr, cu vârful în sus; al doilea, scund, are gâtul scurt, cu 4 proeminențe pe umăr, dispuse în cruce, umărul fiind decorat și cu caneluri oblice. Regăsim și cești și căni, ornamentate tot cu caneluri, care predomină în această ultimă fază: pe umăr sau pe gât, la care se adaugă crestături oblice pe umăr, alveole incizate, proeminențe. Străchinile sunt asemănătoare fazelor anterioare, doar că lipsesc decorurile incizate și imprimate, continuând decorul cu motive canelate; puțin numeroase sunt ornamentele proeminențelor-apucători. Dar întâlnim și strecurători, pixide...

Ceramica din **grupul Insula Banului** are un decor *imprimat cu torques-ul*, curgător, dispus în registre orizontale, dar există și metope – pe gâtul vasului. Varietatea și bogăția acestui grup cultural se referă atât la tehnică (impresiuni, caneluri, incizii, reliefuri – combinate între ele), cât și la forme (vase bitronconice cu buza evazată; căni și cești; străchini și castroane; borcane; un vas dublu cu toartă mediană – *solniță* – a fost descoperit la Vârtop, jud. Dolj, unde a fost găsit și un vas cu amenajare pentru foc, susținut de 3 picioare sub care se poate face focul), precum și la motive (dispuse tectonic, precumpănitor geometrico-spiralice, deși motivul brăduțului poate fi considerat de inspirație vegetală).

Ca motive, amintim: benzi de linii hașurate, șiruri de mici dreptunghiuri sau de cercuri concentrice sau cercuri cu o cruciuliță, o rozetă sau un punct în mijloc, șiruri de spirale în formă de S, uneori cu

Scanned with OKEN Scanner

capete înlănțuite (formând spirale fugătoare, paranteze, potcoave, W-uri, M-uri).

În ceea ce privește sistemul de ornamentare, de exemplu, sub sugrumătura de sub buza răsfrântă găsim șiruri orizontale de impresiuni și un zig-zag cu cerculețe imprimate la vârfuri. Alteori, gâtul este decorat cu șiruri orizontale de impresiuni diferite sau cu o serie de caneluri orizontale paralele, precum pe urne gâtul este ornamentat cu șiruri orizontale de impresiuni, sub care se găsesc ghirlande de caneluri largi. Decorul gâtului vasului poate fi și vertical, de exemplu, 4 serii de câte două șiruri de impresiuni circulare coboară până la șirul orizontal de cerculețe imprimate din zona limitei dintre gât și partea bombată a corpului. Sau un șir vertical de impresiuni în formă de M coboară până la banda orizontală cu impresiuni din dreptul proeminențelor. Brăduții secționează vertical suprafața gâtului, amplasați la distanțe egale, metopele formate între ei fiind incomplete, dar există și metope complete, între șiruri verticale de S-uri imprimate ce coboară de pe proeminențe.

Partea bombată a corpului vaselor bitronconice mari (net separată de gât) este ornamentată cu un decor orizontal, combinat cu proeminențele mari din această zonă. Dar există și exemple în care profilul gâtului trece lin în cel al părții centrale, fără arcuire puternică, marcarea fiind realizată de prezența proeminențelor. Această parte centrală a vasului este decorată în întregime cu caneluri orizontale, uneori la limita superioară existând șiruri orizontale de impresiuni, sub care se aflau șiruri de impresiuni diferite, ghirlande canelate sau ghirlande de mici impresiuni, sau grupe de caneluri arcuite sub proeminențe canelate. Pe un fragment de vas, deasupra zonei bombate se află un șir orizontal de romburi concentrice, un romb concentric decorând și proeminența. Un mare vas de provizii, bitronconic, de la Ostrovu Șimian (Drobeta-Turnu Severin), este decorat cu caneluri orizontale pe gât, precum și cu brâu profilat și torsadat și cu apucători la întâlnirea umărului cu pântecul.

Ceștile sunt decorate în special cu caneluri. Cănile au două registre orizontale: cel dintre partea superioară, de sub buză, și cea bombată, a corpului – era decorat vertical. Cel de sub buză este alcătuit dintr-un șir de cerculețe. Partea bombată a corpului are ghirlande de caneluri, cu benzi de linii zimțate, șiruri de cerculețe imprimate. Între registrul de sus și cel de jos coboară vertical pe corp șiruri de motive (cerculețe, motive în W). Șiruri verticale de impresiuni decorează și torțile.

Străchinile au un decor mai sărăcăcios: fațete oblice sau caneluri largi pe buza întoarsă spre interior. Unele străchini au ornamente pe

Scanned with OKEN Scanner

ambele fețe: ghirlande de caneluri în interior, șiruri de impresiuni, la exterior. De exemplu, sub buza canelată, pe unele străchini se află pe peretele interior un șir orizontal de triunghiuri hașurate, un șir de zig-zag-uri, șiruri de cercuri tangente, șiruri de W-uri, de spirale fugătoare, de S-uri culcate.

Decorul în relief al vaselor-borcan – brâu alveolar, șiruri de alveole – nu are o mare valoare artistică.

Formele găsite în ceramica **grupului cultural Cozia** sunt: urne în formă de sac, bitronconice sau ovoide, străchini, pahare, boluri, oale cu umăr pronunțat. Pentru decor, caracteristice sunt brâurile alveolare, micile proeminențe, dar mai ales impresiunile încrustate cu alb și, uneori, combinate cu inciziile. Din cauza absenței vaselor întregi, sintaxa nu este ușor de stabilit. Dar este evidentă desfășurarea orizontală și motivele geometrice. Predomină benzile late, în zig-zag, alcătuite din 4-8 linii paralele, mărginite de o bandă liniară formată din 2-3 șiruri de impresiuni. Aceste benzi în zig-zag nu înconjură întotdeauna complet vasul, ci uneori sunt închise prin câte o linie verticală imprimată sau prin mici alveole la capătul fiecărei linii.

În afara alveolelor, apar și mici cercuri imprimate, în mijloc cu un punct, o cruce sau un cerculeț. Mai rare sunt triunghiurile hașurate oblic, brâurile crestate de șiruri de impresiuni, inciziile sau canelurile, combinate întotdeauna cu cele imprimate. Inciziile sunt în formă de benzi în zig-zag, triunghiuri hașurate sub o bandă imprimată, ori motivele în ramură de brad.

La un pahar plat, păstrat întreg, partea centrală arcuită în afară este singura decorată, înconjurată de o bandă lată cu un pseudo-zig-zag în interior, iar pe lateral, în afara benzii mărginite de câte un șir de impresiuni, se află un alt șir de impresiuni. Pe un fragment de vas cu corpul arcuit, zig-zag-ul este alcătuit din 4 șiruri de impresiuni sub 3 șiruri de impresiuni orizontale. Pe alt fragment, o bandă în zig-zag din șiruri de impresiuni late are în spațiile triunghiulare rămase deasupra și dedesubt cerculețe cu un punct în interior. Ori, sub două benzi umplute cu pseudo-zig-zag-uri incizate, au fost imprimate triunghiuri hașurate.

În cazul strachinilor, decorată este doar buza îngroșată: cu șiruri oblice de impresiuni.

Scanned with OKEN Scanner

PLASTICA MICĂ

Plastica mică demonstrează în continuare existența unor ritualuri magice.

Figurine zoomorfe au fost găsite în așezarea de la Grănicești aparținând **culturii Gáva-Holihrady**: tauri, cai, porci.

Rarele reprezentări zoomorfe ale **culturii Babadag** atestă și ele practicarea cultului fecundității și al înmulțirii animalelor. De exemplu, figurina fragmentară descoperită în așezarea de la Babadag nu are partea din spate (neputând fi identificată rasa animalului). Un pandantiv ornitomorf tot de la Babadag este realizat din lut de bună calitate, ars redactor, maroniu-cenușiu.

În ceea ce privește statuetele antropomorfe, aici cultul fertilității stă la baza acestor idoli, destul de numeroși în Hallstatt.

Culturii Babadag aparțin două truse magice descoperite la Babadag, ce conțin, între alte obiecte, și figurine antropomorfe. Din prima, cele 5 figurine sunt modelate stilizat, atent finisate, în pastă de lut gălbui amestecat cu nisip fin, arse la temperatură scăzută. A doua trusă are 14 figurine: stilizate (7) și abstractizate (7), realizate din pastă amestecată cu cioburi și cu pietricele, aspectul lor fiind rudimentar.

O figurină cu corp tubular și gât foarte lung a fost descoperită tot în așezarea de la Babadag: modelată dintr-o pastă de bună calitate, cu cioburi și pietricele, arsă reducător, de culoare maronie, cu pete cenușii – la exterior.

ARTA METALELOR

Producția de bronz a acestei perioade este caracterizată prin tehnica sumară și prin metalul de calitate proastă. Decorul este tot mai abstract, mai ornamental, simbolismul diminuându-se și dispărând în schematizarea accentuată a motivelor și a ansamblurilor. Produsele din fier nou apărute sunt acum imitații locale ale celor din bronz (spade, celturi – topoare cu înmănușare longitudinală) realizate prin turnare; se va extinde treptat ciocănirea, tehnică specifică fierului. Obiectele au încă forme simple și puțin numeroase, dar apar în cadrul unei autohtonizări a metalurgiei fierului, transmisă dinspre Grecia sau dinspre coastele Asiei Mici. Apar diferite unelte și arme (cuțite, topoare plate cu aripioare, topoare bipene, dălți, seceri, teci pentru spade), mai puțin podoabe. Pentru acestea se folosește însă și aurul, prelucrat încă din Neolitic, care

Scanned with OKEN Scanner

acum ne lasă câteva descoperiri dificil de datat (probabil acestei perioade de tranziție aparțin și brățările de tip Firiteaz, falerele de la Săcuieni și Grăniceri, vasul de la Biia, tezaurul dintr-o localitate necunoscută din Bihor). Oricum, descoperirile artefactelor din aur și din argint încep să fie tot mai puține în această perioadă.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

c) ARTA HALLSTATTULUI MIJLOCIU (HA C) (CCA 850/800 – 650 Î.HR.)

PROTOISTORIA DACILOR

Populații indoeuropene din ramura nordică se revarsă acum și peste Dunăre, din proto-traci luând naștere ulterior triburile geto-dace (ordinea cronologică a apariției acestor noțiuni în sursele antice ar presupune folosirea denumirii geto-daci, nu daco-geți), încă de la jumătatea Epocii fierului încheindu-se unificarea triburilor tracice de pe teritoriul țării noastre și formarea populației unitare geto-dace, pentru care va urma o evoluție lentă influențată de Europa Centrală celtică, Sudul elenistic, la care se adaugă influențe orientale. Este o perioadă de bunăstare. Obiceiurile funerare sunt inegal cunoscute: s-au descoperit morminte izolate de incinerație (Iernut, Chendul Mare, jud. Mureș, Blejești, jud. Teleorman, Ciurelu – București, Izvoru Dulce, jud. Buzău, Matca, jud. Galați), necropole de incinerație (Dălișteș), tumuli (Bujoru) și morminte de inhumație (Șoldănești, pe Nistru), necropole de inhumație (Basarabi).

Paralel cu lenta evoluție a geto-dacilor, se dezvoltă pe teritoriul actual al Dobrogei o societate grecească colonială, ce acum intră deja în istorie, în Antichitate, și care va avea o influență civilizatoare asupra societății getice limitrofe (Dobrogea, sudul și centrul Moldovei, estul Munteniei). Grecii, de altfel, au avut cea mai mare și mai complexă influență asupra dacilor, prin formele de tradiție greco-romană, care vor fi prelucrate și integrate tradiției locale, precum și prin cetățile grecești, care au constituit centre urbane ale lumii dacice.

În cea mai mare parte a teritoriului României se dezvoltă marea sinteză culturală: **complexul cultural Basarabi** (denumit astfel după localitatea eponimă din jud. Dolj), extins și în nordul Bulgariei și în nordul fostei Iugoslavii, apărut pe fondul local hallstattian (asemănările cu culturile Epocii brozului: Tei, Gârla Mare, Wietenberg nefiind întâmplătoare); acesta cuprinde Banatul, Vojvodina, Serbia, Oltenia, Câmpia Română, sudul Moldovei (până la Nistru), bazinul Mureșului, malul Dunării, de la Novi Sad până în Dobrogea și între Balcani și Dunăre. Acest complex cultural reprezintă deja individualizarea geto-dacilor în cadrul neamului tracic.

Pe teritoriul Dobrogei, aceasta este perioada în care are loc întemeierea primelor așezări (*apoikiai* – orașe comerciale pentru

schimburile cu populația locală geto-dacică), pe țărmul Mării Negre, de către coloniștii greci care au găsit aici o civilizație tipică pentru Hallstattul C.

AȘEZĂRILE

Ciocnirile dintre triburi duc în această perioadă la amplificarea sistemelor de fortificație, apar marile așezări fortificate cu șanțuri și valuri de pământ și bârne.

În **cultura Basarabi** există în continuare așezări deschise de tip sălaș, la care se adaugă mari cetăți de pământ (Remetea-Pogănici, jud. Caraș-Severin, Hunedoara, Popești, jud. Giurgiu, Poiana, jud. Galați, Teleac, jud. Alba, Bernadea, jud. Mureș) – așezări fortificate (în afara Bernadei), cu șanțuri și palisade și valuri de pământ (cele cercetate, de la Remetea – Pogănici și de la Popești având un miez de pământ ars împotriva eroziunii), în care existau și cenușare, și bordeie, și locuințe de suprafață, probabil din lemn încheiat.

Pe teritoriul Dobrogei, din sec. al VII-lea î.Hr. provin primele atestări sigure ale prezenței grecești în bazinul Mării Negre: cea mai veche colonie fiind colonia milesiană Istros (Histria) (com. Istria, jud. Constanța). Aceasta devine un important centru comercial în sec. al VI-lea î.Hr. (importanța sa scăzând la mijl. sec. al III-lea î.Hr., o dată cu năvălirea celtă la Dunărea de jos). O dată cu întemeierea Istrosului (dacă nu chiar mai devreme, după ultimele cercetări: mijl. sec. al VII-lea î.Hr.) a luat naștere și Orgame (Argamum) (Capul Dolojman, com. Jurilovca, jud. Tulcea), căreia, negăsindu-i-se monumente din această perioadă, nu i se poate reconstitui imaginea. Dar aici s-a găsit – într-o necropolă tumulară – cel mai vechi mormânt grecesc din Dobrogea (mijl. sec. al VII-lea î.Hr.). Probabil (datele întemeierii sunt cunoscute doar pentru Histria și pentru Callatis) că în a doua jum. a sec. al VI-lea î.Hr. va fi fost înființată colonia Tomis (Constanța), a grecilor ionieni veniți de asemenea din Milet (al cărei rol începe să fie tot mai important din sec. al III-lea î.Hr.), iar în ultimele două decenii ale sec. al VI-lea î.Hr. ia naștere ctitoria doriană Callatis (Mangalia), întemeiată de grecii veniți din Heracleea Pontică (devenită importantă abia în sec. al IV-lea î.Hr.). Despre cetățile de pe teritoriul Dobrogei ale coloniștilor greci vom mai discuta în prezentarea așezărilor și construcțiilor arhitecturale din perioada antică.

Oricum, probabil caracteristic tuturor acestor orașe-cetăți era urbanismul grecesc implementat aici, cunoscut din ceea ce s-a putut

Scanned with OKEN Scanner

identifica în cazul orașului Histria: acesta a fost organizat după o rețea stradală în grilă ortogonală; această ordonanță s-a complicat, după construirea ultimului zid de incintă, prin juxtapunerea altei grile ortogonale, paralelă cu linia zidului de incintă. Sectorul sacru al marilor temple grecești, amplasat pe acropolă, în partea de nord-est a cetății, este databil în sec. al V-lea – al III-lea î.Hr. Câte o *agora* exista în Istros și în Tomis (inscripțiile atestă acest lucru), cu porticuri și edificii neidentificate pe teren, dar cunoscute prin piesele descoperite (arhitrave, frize, capiteluri). O ordonanță hippodamică a fost remarcată și în orașul Callatis, unde se păstrează urme ale zidului de apărare din sec. al IV-lea î.Hr. (alcătuit din blocuri de calcar și în interior cu pietre necioplite, amestecate cu pământ). Din păcate, în cazul Tomisului, suprapunerile de construcții romane și romano-bizantine fac ca resturile arhitecturale să fie rare. Totuși, în jurul clădirii vechi a muzeului au fost descoperite ziduri grecești databile în sec. al VII-lea – al IV-lea î.Hr.

Se generalizează în această perioadă ritul incinerației – în cimitire tumulare și plane. S-au găsit atât necropole de inhumație, tumulare (mărturii ale pătrunderii illyrice) (Balta Verde, Gogoșu, Basarabi), cât și de incinerație (autohtone) (Blejești, Balta Verde), rit care se impune.

CERAMICA

Se menține decorul canelat, la care se adaugă noul decor realizat prin incizii, excizii și imprimeuri încrustate cu alb. Motivele noi, apărute alături de spirale, meandre și motive geometrice hașurate (crucea de Malta, triskelionul, pasărea acvatică sau alte reprezentări zoomorfe) dovedesc unitatea credințelor religioase.

Cultura Basarabi păstrează tehnica de ardere reducătoare. Ca forme, continuă să existe cele precedente: căni cu o toartă, cești elegante, cu o toartă supraînălțată, ca cea de la Govora (jud. Vâlcea), care este o formă caracteristică ce anticipează viitoarele cești dacice, sau există cești cu două torți supraînălțate (ca cea de la Ostrovul Mare), căni înalte cu toartă suprapusă de un buton, ca cea de la Basarabi (din aceasta se va dezvolta ulterior eleganta cană dacică), străchini evazate și invazate, vase în formă de sac (ca urna de la Bancu-Jiu, cu proeminențe radiale pe umăr – variantă pentru urna dacică, ori ca vasul bitronconic de la Popești, jud. Giurgiu, cu brâuri alveolare pe buză – o formă ce anticipează și ea ceramica dacică de uz comun), sau cupe cu picior, ca cea de la Basarabi, cu evazare a marginii, cu decor cu spirale conjugate pe buză, incizate și imprimate, cu

Scanned with OKEN Scanner

zone hașurate. Un mare castron de la Ieșelnița (jud. Mehedinți), cu apucători-proeminențe axiale, este derivat din vechiul vas stelat.

În cele 3 faze de evoluție, ceramica Basarabi este realizată și din pastă grosolană, în care specifice sunt urnele în formă de sac, ca cea de la Mătăsaru (jud. Dâmbovița), cu decor cu butoni pe umăr și brâie în ghirlande pe pântece, dar găsim și ceramică din pastă fină, cu forme plastice: fructiere – ca cea de la Basarabi, cu spirale conjugate pe buză, din benzi imprimate, încrustate cu alb – sau străchini cu buza lată și răsfrântă.

Tehnic, ornamentarea combină impresiunile fine realizate prin ștanțare, cu inciziile, exciziile, reliefurile, încrustarea cu alb fiind cu atât mai evidentă pe suprafața lustruită a vaselor – neagră, cenușie, brună –, tipică fiind, în cadrul sistemului decorativ, izolarea motivelor prin mari benzi de fond (o fructieră de la Locusteni, jud. Dolj, are decor de spirale conjugate plecând din baze triunghiulare, hașurate în eșichier).

În ceea ce privește motivele, celor specifice, meandro-spiralice și geometrice, hașurate alternativ, li se adaugă simboluri: crucea de Malta, triskelionul, pasărea acvatică – purtătoare a bărcii sau a carului solar, cunoscută încă de la sfârșitul Epocii bronzului –, dar și alte reprezentări zoomorfe.

Cele mai multe vase aparținând acestei culturi (dintre cele descoperite) au avut o funcție cultică.

Amplasarea decorului, în stil curgător, pe registre orizontale, este tectonică, pe părțile mai importante ale vaselor. De exemplu, în cazul cești lor – pe zona proeminentă a corpului sau pe buză; ori, la străchini – pe buză și sub ea și uneori în interior (la străchinile cu buza trasă în interior), iar la cele cu buza răsfrântă – interiorul nu este decorat, iar partea inferioară este foarte bogat ornamentată.

Pentru impresiuni, unelte-ștanțe au cruțat motive precum spirale culcate, în formă de S, cârlige spiralice, cercuri, redate succesiv. Unele unelte au vârful de 1-2mm lățime, crestat fin, cu care se realizează șănțulețe încrustate cu alb, cu traseu orizontal sau în ghirlande ondulate. Inciziile sunt în formă de benzi, încrustate cu alb. Exciziile cruțau benzi înguste în formă de zig-zag sau de spirale fugătoare, spațiul din jur fiind crestat cu incizii fine sau cu zgârieturi tremurate, încrustate tot cu alb. În relief sunt realizate canelurile și mai puțin proeminențele. O cupă conică de la Lechința de Mureș are umărul profilat torsadat, crestele torsadei fiind dublate de șiruri de puncte, șiruri oblice de înțepături găsindu-se și pe gura scundă.

Scanned with OKEN Scanner

Ca motive, spiralele sunt realizate prin incizii și prin impresiuni, dar și prin excizii. Spiralele incizate sunt mai mari, au o coadă lățită în triunghi (împărțită ca o tablă de șah sau cu triunghiuri hașurate alternând cu cele netede) și se îmbucă cu alte spirale. Se adaugă și spirale în S orizontal (îmbucate), spirale fugătoare în benzi-șănțulețe, cârlige spiralice cu aceleași cozi hașurate, precum și șiruri de S-uri îmbucate – imprimate uneori în interiorul unor benzi –, dar găsim și spirale în S-uri oblice, colțuroase, mărginite de triunghiuri hașurate, precum și spirale cruțate fugătoare.

Meandrul perfect lipsește, dar o bandă îngustă, cruțată prin excizie, are aspectul unei spirale fugătoare cu traseu frânt în unghiuri drepte.

Triunghiuri, pătrate, romburi se combină între ele, în șiruri orizontale, dar nu apar exclusiv pe un vas.

Zig-zag-urile cruțate au aspectul unor benzi înguste vălurite (cu colțurile rotunjite), mărginite de triunghiuri hașurate și încrustate cu alb.

Benzile incizate și hașurate în interior – cu incizii fine sau cu șiruri de impresiuni ori cu șănțulețe – sunt amplasate fie orizontal, fie în formă de ghirlande orizontale. Fascicule de incizii drepte, verticale, pe pântece se adaugă fasciculelor de incizii în ghirlandă de pe umăr – ca pe un vas tronconic arcuit, cu gură cvadrilobată de la Lechința de Mureș.

Tot geometric este și motivul în foma crucii de Malta (alcătuită dintr-un romb și triunghiuri hașurate).

Mai puțin geometric este motivul care seamănă cu o *pasăre în vârful unui stâlp*, ca și cel în forma unui patruped schematizat, repetat de 5 ori pe partea inferioară a unui suport din necropola de la Basarabi.

Ca amplasare, decorul ceramicii Basarabi se desfășoară curgător, în jurul corpului vasului, metopele-cadre fiind rare. Acest din urmă tip este ilustrat de două străchini cu buza întoarsă în interior și una cu buza răsfrântă în afară. Pe primele două exemple, decorul imprimat și cel cruțat, desfășurate orizontal pe exteriorul străchinilor, sunt întrerupte de două ori de câte un cadru – pe unul dintre vase, cadrele fiind semicirculare și conținând o tablă de șah din romburi și triunghiuri hașurate, din care se desprind două cârlige spiralice, iar pe celălalt, numai baza cadrelor este arcuită, formată de ghirlande. Pe al treilea exemplu (strachina cu gura răsfrântă), banda îngustă cruțată derivată din spirala fugătoare se desfășoară pe marginea buzei, întreruptă de 4 metope care ocupă toată lățimea buzei; metopele conțin în interior triunghiuri cruțate, cu triunghiuri hașurate în interior.

Scanned with OKEN Scanner

În ceea ce privește legătura decorului cu formele caracteristice ceramicii acestei culturi, canelurile scurte și oblice, uneori arcuite, sunt amplasate pe buza întoarsă spre interior a străchinilor, conferind un aspect torsionat, sau le regăsim pe umărul străchinilor. Câteodată, o bandă oblică, cu șiruri de impresiuni sau cu grupe de triunghiuri în interior, întrerupe aceste caneluri. Pe alte vase (căni înalte, vase mari cu sau fără torți), canelurile orizontale decorează gâtul sau umărul, ca pe cana globulară cu gât înalt și canelat de la Popești, unde pe corp regăsim motivele stelate în ghirlande sau acoperind întreaga suprafață inferioară. Foarte rar, canelurile trasează motive: de exemplu, trei serii de câte două unghiuri concentrice pe partea inferioară a unei cești.

Dar canelurile sunt de regulă combinate cu alte tehnici: de exemplu, pe străchini – fața exterioară are un decor din zig-zag-uri cruțate prin excizie în mijlocul unor benzi late, ori șiruri imprimate de mici spirale îmbucate, ghirlande-șănțulețe. Cești sau alte vase sunt decorate pe buza-gât și pe corp cu incizii în bandă orizontală, vălurită sau în zig-zag, cu incizii sau cu zgârieturi în cruciș, încrustate cu alb, ca pe o cană de la Poiana; pe o ceașcă de la Basarabi, de aceeași formă (cu două torți supraînălțate), două ghirlande pe corp descriu motivul stelat. Sau găsim, sub buză, șănțulețe, impresiuni, bucle, succesiuni de S-uri imprimate, îmbucate sau nu, alcătuind spirale fugătoare. Deosebit este decorul jumătății inferioare a unei cești de la Popești – Novaci: un triskelion pe fund, realizat prin impresiuni și șănțulețe, cu brațe spiralice înlănțuite cu alte spirale.

În aproape toate cazurile, decorul se desfășoară în registre orizontale, variate ca aspect datorită tehnicilor diverse.

Câteva exemple merită menționate. O cană de la Poiana are un decor în tehnica șănțulețelor: gâtul este decorat cu o linie vălurită, sub care se află o serie de caneluri, la baza gâtului fiind cruțat prin excizie un ornament vălurit în formă de spirală fugătoare; registrul lat al pântecului este delimitat spre umăr de o bandă orizontală, în rest fiind acoperit de două ghirlande arcuite; dedesubt, regăsim 3 triskelioane.

O cană din aceeași așezare are aceeași dispunere a decorului: registrul gâtului și cel al umărului. Registrul lat al gâtului este împărțit în 3 zone. Sub buză, o bandă excizată are cruțat un zig-zag; la baza gâtului, o bandă incizată este umplută cu impresiuni în formă de paranteze unghiulare; mijlocul gâtului a primit 3 triunghiuri cu interiorul împărțit în 4 mici triunghiuri, cel central fiind nehașurat. Registrul umărului are o bandă excizată arcuită, mai lată decât cea de pe gât, cu un zig-zag cruțat în interior, cu cerculețe imprimate la colțuri.

Scanned with OKEN Scanner

Tot de la Popești, un vas mare are un decor mai deosebit. Tot 3 subregistre are gâtul: sus – două benzi incizate și hașurate oblic în interior; la mijloc – caneluri orizontale, mai jos – o bandă excizată cu un zig-zag cruțat. Pe umăr, apare un deosebit pseudo-meandru excizat; iar pe corp, sub o succesiune de spirale culcate și îmbucate, se arcuiește o ghirlandă – toate incizate.

La un alt vas, buza evazată are un decor circular asemănător cu cel al buzei late a străchinilor: 4 grupe de câte 3 triunghiuri hașurate cu șiruri de impresiuni; gâtul lat are un decor doar în partea superioară, cu o friză de cârlige spiralice, cu un șănțuleț dedesubt, iar la baza gâtului: o sucesiune de S-uri culcate, tot cu un șănțuleț dedesubt; pe pântec, o mare ghirlandă – dintr-o bandă de 5 șănțulețe – are vârfurile sub cele 4 proeminențe de pe umăr.

Un vas cu două torți de la Balta Verde are, pe lângă alte elemente, câte o cruce de Malta pe gât, între cele două torți, incizată și hașurată, cu mijlocul ca un romb și cu brațele în formă de triunghiuri.

În cazul străchinilor, pe buză se combină motive unghiulare și spiralice: triunghiuri hașurate sau cu romburi în interior, unele hașurate în tablă de șah, ori cârlige spiralice îmbucate, intercalate cu triunghiuri sau cu zig-zag-uri. O astfel de strachină are o succesiune de spirale înlănțuite, triunghiurile rămase fiind hașurate. O altă strachină are în interior o stea cu multe colțuri, în centru cu o bandă excizată, ce cruță în interior un zig-zag.

Suprafața exterioară a străchinilor are mai multe registre: sub buză, cârlige unghiulare sau zig-zag, iar pe picior, caneluri orizontale sau oblice, șiruri de impresiuni, benzi orizontale hașurate, benzi excizate, cu zig-zag-uri cruțate.

Ceramica grecească găsită pe **teritoriul Dobrogei** de astăzi provine de la Histria, Tomis, Orgame. Ceramica arhaică de la Orgame are amprenta atelierelor din vestul Asiei Mici sau din insulele vecine (Milet, Samos, Chios) (cele mai vechi artefacte de acest fel sunt datate în al treilea sfert al sec. al VII-lea î.Hr.). Formelor uzuale (*oenochoai*, cratere, farfurii, boluri, amfore, *skyphoi*, *kantharoi*) li se adaugă decorul sumar cu benzi de firnis negru, ori cu păsări, rozete, ochi, decor în relief. De la Histria, provin vase pictate cu păsări, ca ulciorul cu un cap de rață, ori cu cocoși și personaje, pe o cupă, ori satiri și menade dansând și 2 sfincși afrontați în fața unui arbore al vieții, pe un crater sau tot un dans dionisiac, pe o hidrie (unde se adaugă și registre cu motive decorative în eșichier și în petale). Un decor geometric și floral, stilizat liniar, apare pe un *kantharos*. Tot la Histria a fost

Scanned with OKEN Scanner

găsit și celebrul vas modelat plastic în formă de sirenă, evidentă fiind influența tradițională a atelierelor ionice (zvelțețea nemaiputându-se constata la *aryballos*-ul modelat tot în formă de sirenă din același oraș). Un alt vas plastic este prelucrat în forma unei zeițe (Afrodita?) cu o porumbiță.

PLASTICA MICĂ

Plastica mică a acestei perioade nu este foarte abundentă, dar o mențiune este rezervată celei zoomorfe, stilul animalier fiind adus de sciți; este o plastică foarte spontană și în care speciile sunt ușor recognoscibile în ciuda stilizării, animalele fiind surprinse în mișcare, cu trăsături precise și stilizate, cu justețe a proporțiilor, cu modelaj suplu.

Cultura Basarabi ne-a lăsat figurine de țap, oaie, taur, într-un stil vivace, deși naiv.

Și din coloniile grecești de pe **teritoriul Dobrogei** a ajuns până la noi plastică mică. Mici statuete din teracotă din Histria reprezentând-o pe Cybele datează încă din epocile de început ale Antichității de pe aceste meleaguri. La o reprezentare din marmură, zeița are o coafură cu plete, peste care se ridică *calathos*-ul; ea stă pe tron și ține în mână un timpan. Tot pe un tron stă și o zeiță a fertilității, elegantă, zveltă, îmbrăcată cu un *chiton* strâns sub sâni și cu o hlamidă amplă, drapată pe umeri și cu același *calathos* pe cap. De la Tomis provine un cap de la o statuetă din teracotă reprezentând un silen. Elegante statuete de Tanagra au fost găsite la Callatis: pictate după ardere, ele sunt grațioase și proporționate. Ulterior, acestor piese deocamdată de import (ca și vasele modelate plastic) li se vor adăuga, din sec. al IV-lea î.Hr., figurine de teracotă produse la Callatis sau la Histria (mărturie stând numeroasele tipare de lut ars).

ARTA METALELOR

Fenomenul început anterior, de schematizare și de simplificare a pieselor de bronz, se va accentua, atingând apogeul în această perioadă. Depozitele se împuținează în Transilvania. Începe în schimb marea dezvoltare (o adevărată revoluție) a metalurgiei fierului, cu un repertoriu tipologic bogat și divers. Locul armelor din bronz este luat de cele din fier, realizate în tehnica specifică fierului: ciocănirea. Bronzul era folosit pentru podoabe și vase.

Scanned with OKEN Scanner

Siderurgia în continuă dezvoltare se va răspândi pe tot teritoriul actual al României, ducând și la dispariția pieselor litice.

Arta aurului ne-a lăsat tezaure și piese izolate, rupte din contextul lor cultural-arheologic, fapt care a dus la dificultatea datării lor.

Scanned with OKEN Scanner

d) ARTA HALLSTATTULUI TÂRZIU (HA D) (650 – 450/400 Î.HR.)

Influențele scito-grecești asupra fondului tracic se regăsesc în zona subcarpatică, din Oltenia până în Ucraina subcarpatică, unde se formează **complexul cultural Ferigile-Bârsești** (denumit după o localitate din jud. Vrancea și una din jud. Vâlcea). În Transilvania și în nordul Moldovei se delimitează **grupul cultural Ciumbrud** (Pod. Transilvaniei), care atestă prezența sciților agatârși. Așezați în Transilvania la înc. sec. al VI-lea î.Hr., ei vor sfârși asimilați în masa traco-dacică la mijl. sec. al V-lea î.Hr. Sciții ocupă stepa nord-pontică în sec. al VII-lea – al VI-lea î.Hr. În sec. al V-lea î.Hr., în Transilvania, ei au constituit doar o enclavă, în timp ce în Dobrogea, grupuri scitice au exercitat o anumită hegemonie; în schimb, în Dacia ciscarpatică, Moldova, Câmpia Dunării, ei au fost doar în trecere. Oricum, influența lor asupra dezvoltării societății autohtone a fost efemeră.

Pătrunderea grupului scito-iranic în Transilvania (fapt ce nu a dus însă la dispariția comunităților autohtone), precum și apariția aspectului Ferigile-Bârsești, în care se practica incinerația, încheie etapa de formare a religiei geto-dacice. Dezvoltarea comunităților umane are aceleași trăsături, dar este inegală în diferitele zone ale teritoriului locuit de geto-daci. Societatea este diferențiată, apare aristocrația militară – în cadrul complexului Ferigile-Bârsești sau al geto-dacilor timpurii din Dobrogea. În Moldova, societatea are caracter rural și egalitar; necesitatea coeziunii structurale se face simțită. În Transilvania, tradiția hallstattiană anterioară continuă, la populația rurală și egalitară din marile fortificații (Drâmbari – Teleac) adăugându-se un trecător grup alogen, specializat, militar, repede dispărut, care ne lasă *cimitirele de inhumație scitice*, cu bogate inventare de arme (aparținând grupului Ciumbrud).

AȘEZĂRILE

Așezări ale **culturii Ferigele-Bârsești** nu sunt cunoscute. De altfel, în perioada târzie a Hallstattului, documentația arheologică se întemeiază în primul rând pe descoperirile funerare.

Totuși, s-au descoperit așezări ale sec. al VI-lea – al V-lea î.Hr.: cetăți de refugiu, mari cetăți de circumvalație în vechea tradiție hallstattiană (Stănești, Beștepe, Teleac) și cetăți mici, pe promontorii, fortificate cu valuri de turte – construcții caracteristice locului, cu

Scanned with OKEN Scanner

infrastructură din lemn, un parament din turte (chirpici de pământ) și o palisadă în partea superioară. Așezarea de la Poiana, din sec. al VII-lea – al VI-lea î.Hr., era amplasată pe un platou cu pante povârnite, situat la 200m înălțime.

Tendința de stratificare din pătura luptătorilor a dus treptat la constituirea unei adevărate aristocrații. Cetățile reprezentau centre rezidențiale ale dinaștilor autohtoni, ocupând suprafețe variabile, de la câteva hectare, la câteva zeci de hectare.

Grupuri de morminte constituie în continuare structura necropolelor (plane sau tumulare). La Bârsești (jud. Vrancea) și la Ferigile (jud. Vâlcea) s-au găsit necropole tumulare – cea de la Bârsești, de sec. VI-IV î.Hr., are cca 200 de morminte de incinerație, bogate în depozite. Necropola tumulară de incinerație de la Ferigile (jud. Vâlcea) are cca 150 de tumuli. Grupul Ciumbrud are necropole tipice, cu morminte de inhumație.

CERAMICA

Continuă tradițiile culturii Basarabi: în complexul Bârsești-Ferigile. Descoperirile izolate de vase raportabile la formele acestui complex sunt catalogate drept *proto-dacice*.

Grupul Bârsești-Ferigile. Deși cele două grupuri sunt înrudite, o diferență ar exista în ceramică, cea de la Bârsești fiind mai săracă în forme și aproape lipsită de decor, față de cea de la Ferigile.

O formă caracteristică acestui grup cultural este ceașca conică cu toarta supraînălțată de un buton evazat. Preponderent este decorul canelat în ceramica acestei culturi, la care se adaugă creste în relief în grupe paralele, între care spațiile rămase sunt similare canelurilor.

Canelurile imprimă concepția ornamentală specifică acestei culturi. Amplasate pe registre orizontale, motivele sunt geometrice: triunghiuri haşurate, zig-zag-uri, cercuri concentrice, spirale, deși tehnica aceasta nu este cea mai indicată pentru realizarea unor astfel de motive și, cu toate acestea, execuția are o mare precizie. Pe buza răsfrântă spre interior a străchinilor, canelurile scurte sunt răsucite; pe umărul arcuit, canelurile sunt oblice, multe și scurte sau mai puține, lungi și late. Uneori, există și în interiorul străchinilor caneluri largi și probabil spiralice. În cazul străchinilor cu buza răsfrântă în afară, decorul este interior. Fața internă a buzei constituie un registru decorativ de sine-stătător, ca și întreaga suprafață

Scanned with OKEN Scanner

internă a vasului, dar uneori cele două alcătuiesc un singur registru. Foarte rar există și decor exterior (caneluri oblice pe umărul arcuit).

Cel mai simplu decor este cel reprezentat de două caneluri între 3 creste perpendiculare pe margine, repetate de 4 ori la distanțe egale – pe buză. Apoi, găsim pe toată buza: caneluri și creste, grupe de 3 caneluri, în care alternează cele cu vârful pe margine sau cu vârful înspre interior. Ori buza este acoperită cu succesiuni de triunghiuri hașurate, tot din caneluri, alternative în același mod, sau este întreruptă succesiunea de triunghiuri hașurate de 4 ori de grupe de 3 caneluri perpendiculare sau de 4 mici proeminențe semicirculare. Ori pe buza interioară a străchinii, un zig-zag din două caneluri fine trasează o stea cu 8 colțuri. Sau buza este decorată spiralic: 7 perechi de bucle spiralice înlănțuite, separate de 3-4 creste-caneluri; 4 grupe de câte două grupe bucle spiralice au câte o creastă sau două caneluri între ele; ori canelurile sunt în forma a 4 spirale în S culcat.

Mai puțin realizat artistic este decorul în formă de caneluri ce desenează cercuri concentrice acoperind întreaga suprafață interioară a străchinii. Uneori, o singură canelură lată se răsucește pe întreaga suprafață a corpului, mai deosebit fiind un tetraskelion spiralic. În interiorul unei străchini, canelurile trasează 4 grupe de câte două triunghiuri concentrice, alcătuind o mare cruce centrală. Uneori, această cruce este desenată din două benzi de triunghiuri hașurate, încrucișate într-un cerc, cu 4 grupuri de astfel de triunghiuri în interior. La altă strachină, întreaga suprafață interioară este acoperită cu grupe de caneluri cu trasee diferite.

În cazul cești lor cu buton în partea superioară a torților supraînălțate (decorate cu caneluri paralele), butonul are suprafața plată acoperită cu incizii și puncte, în cruce, sau cu o spirală canelată), dar butonul poate fi și zoomorf, în formă de cap de cornută (de exemplu, un cap de cerb stilizat sau unul de berbec). Și cești le au decor doar în interior. Cel mai simplu este registrul cu triunghiuri hașurate de sub buză, sub care se află o serie de caneluri concentrice. Uneori, se adaugă, pe lângă cele două registre, un cerc acoperit cu 6 triunghiuri hașurate, cu vârfurile întâlnindu-se în centrul fundului.

Două cești au un decor de excepție. Una (fragmentară), cu o spirală canelată pe buton, are ca decor o canelură răsucită spiralic, de sub buză până în mijlocul cănii, secționată din loc în loc de câte 3 creste-caneluri. Cealaltă are întregul interior acoperit de două caneluri spiralice late, înlănțuite ca un melc, una dintre caneluri fiind acoperită cu o succesiune de triunghiuri hașurate.

Scanned with OKEN Scanner

Alte cești (tot cu buton pe toartă) au uneori toată suprafața exterioară decorată cu caneluri orizontale. Ceștile cu toarta supraînălțată (dar fără buton) au pe partea bombată caneluri verticale sau oblice, întrerupte de câte 3 proeminențe. Rareori, sub buză sau pe gât întâlnim caneluri orizontale.

Canelurile sunt și ornamentele cănilor înalte cu o toartă, precum și ale vaselor cu două torți (dar nu desenează motive). Uneori, un registru de triunghiuri hașurate întâlnim pe gât sau pe partea centrală a corpului. Frecvente sunt canelurile în formă de ghirlandă și de arcade de pe partea centrală a corpului. Dar deosebite sunt cele spiralice, înlănțuite și fugătoare, desfășurate pe partea arcuită a corpului vasului, de exemplu pe o cană mare, bitronconică, de la Ferigile. Sau există motive în cârlige spiralice; găsim și un exemplu de canelură în formă de spirală-melc, ce decorează fundul unei căni.

Vasele-borcan primesc decor în formă de brâuri alveolare și de proeminențe. Un exemplu conține și două spirale-ochelari în canelură, pornind dintr-o proeminență, precum în alt exemplu, sub brâul de la baza gâtului, se află grupe de caneluri oblice.

Deși frecvente în decorul ceramicii grupului cultural Bârsești-Ferigile – mai puțin valoroase artistic sunt proeminențele și brâurile alveolare.

Incizia este rar întâlnită, și nici valoarea acestei tehnici nu este foarte mare.

Ceramica din mormintele **grupului Ciumbrud** nu are trăsături foarte specifice, iar tehnica de o calitate nu prea înaltă a făuririi vaselor se adaugă lipsei aproape totale a ornamenticii.

PLASTICA

Un loc aparte îl ocupă la sfârșitul Hallstattului sculpturile de mari dimensiuni.

Cele 3 statui din piatră de la Sibioara (1,28m; granit), Stupina (0,77m – căreia îi lipsește cel puțin 1/3 din partea inferioară; calcar) și dintr-un loc neprecizat în Dobrogea (1,27m – și acesteia lipsindu-i partea inferioară; tot calcar) sunt socotite traco-scitice (pe de o parte, Dobrogea făcând parte în sec. al V-lea î.Hr. din regatul trac al Odrizilor, iar pe de altă parte, statui de acest gen fiind cunoscute în regiunile ocupate de sciți). Acestea și statuia mult mai veche de la Hamangia, precum și cele de la Baia de Criș (despre care vom vorbi în prezentarea statuarei din perioada

Scanned with OKEN Scanner

preromană, ea fiind încadrată acestei perioade sau chiar celei romane) sunt singurele statui preistorice și protoistorice de pe teritoriul României. Toate cele 3 statui din jud. Constanța reprezentau de fapt monumente funerare (dar nu au fost găsite in situ), stilizând – sumar și neîndemânatic, fără a dovedi înțelegere a valorii plastice a corpului omenesc – decedații.

Analogii se pot face cu descoperiri de pe coasta Mării Negre, Delta Donului, Pen. Kerci, Varna.

ARTA METALELOR

Se remarcă o dezvoltare deosebită a metalurgiei fierului în această perioadă. Caracteristică este înlocuirea armelor din bronz cu cele din fier, unele cu un deosebit aspect decorativ, după cum vedea în exemplele din capitolul despre artefactele în metal ale întregii Epoci a metalelor. Fierul era obținut direct din minereu, fără etapa fontei. Reducerea în două etape, cu forjare, era folosită pentru obținerea unui grad înalt de puritate. Cuptoarele erau de tipul celor de mangal: simple vetre amenajate în pământ, cu canale de colectare a metalului ducând la o groapă exterioară în care se forma lupa. Pe această vatră se clădeau în straturi alternative minereu concasat de fier și cărbune de lemn, apoi totul se acoperea cu pământ. Prin canale se făcea focul, iar metalul produs prin reducere curgea prin aceleași canale până la groapa pentru lupă.

Scanned with OKEN Scanner

2. ARTA CELEI DE-A DOUA PERIOADE A EPOCII FIERULUI (LATÈNE) (450 (PT. ZONELE DIN SUD) / 300 (PT. ZONELE DIN NORD) Î.HR. – 106-271 D.HR.)

Mari progrese se înregistrează în această a doua perioadă a Epocii fierului (denumită după *oppidum*-ul și locul de cult al celților helveți de lângă La Tène, de pe malul lacului Neuchatel, Elveția, în cadrul clasificării Epocii fierului din 1874 a lui Hildebrand). În afara generalizării roții olarului și a metalurgiei fierului – amintim introducerea brăzdarului de fier pentru plug, ce înclină balanța acum din nou spre agricultură, care devine ocupația de bază. Dezvoltarea meșteșugurilor și a specializării producătorilor va intensifica schimburile comerciale, determinând utilizarea tot mai mare a monedei. Societatea geto-dacilor cunoaște o restructurare datorată sporirii producției, acumularea de bogății ducând la dezvoltarea proprietății private și a familiei în detrimentul gintii. Conflictele intercomunitare se amplifică, ceea ce a dus la strângerea legăturilor intertribale. Uniunile de triburi devenind tot mai stabile, are loc acum o dezvoltare a artistocrației tribale. Se produce marea migrație a celților (în sec. al IV-lea î.Hr. ajung și în aceste locuri). Deși nici aceștia nu au afectat foarte mult societatea și nici teritoriul Daciei, fiind cu vremea asimilați (au pătruns în nord-vestul și centrul Transilvaniei, precum și în Moldova, în Transilvania constituind o enclavă), influența lor asupra culturii dacice va fi mai importantă decât a sciților, mai ales prin implementarea unor structuri organizatorice care vor fi preluate ulterior de către daci.

Religia este axată pe cultul lui Zalmoxis, simbol al credinței în viața de după moarte; ca urmare, ritul incinerației (care elibera sufletul nemuritor) se generalizează în lumea geto-dacilor.

Se dezvoltă cultura și arta dacilor.

Pe teritoriul Dobrogei de astăzi, existența populației getice este atestată de *Istoriile* lui Herodot, dar așezări fortificate sunt documentate din sec. al V-lea î.Hr., descoperirile demonstrând relațiile autohtonilor cu coloniștii greci.

Scanned with OKEN Scanner

a) ARTA ETAPEI DE FORMARE (450 – 300 Î.HR.)

Primele știri scrise despre geții dintre Balcani și Dunăre datează din sec. al VI-lea î.Hr. (Herodot), despre cei de la Dunărea de Jos se știa încă din sec. al V-lea î.Hr., iar despre daci se vorbește abia în sec. al II-lea î.Hr. (Mai multe despre geți și daci vom găsi în prezentarea artei din perioada antică). Aria de răspândire a neamurilor nord-tracice a fost spațiul carpato-dunărean.

AȘEZĂRILE

Una dintre cele mai importante și mai vechi *dava* de pe teritoriul României este cea de la Zimnicea (mijl. sec. al VI-lea î.Hr. – sec. I î.Hr.): trapezoidală, întărită printr-un șanț, cu bordeie, cât și cu locuințe de suprafață. În vestul Câmpiei Dunării, cetățile sunt numeroase și multe sunt cercetate (Bucovăț, Coțofeni din Dos, Bâzdâna, jud. Dolj, Mărgăritărești, jud. Olt, Pleașov, Orbeasca de Sus, Trivalea – Moșteni, Albești, jud. Teleorman). În Dobrogea, cercetate sunt cetățile de refugiu. Densitatea locuirii și stabilitatea erau destul de mari în unele zone ale Moldovei.

În ceea ce privește practicile funerare în aria de răspândire a grupului nord-tracic, de menționat sunt credințele despre moarte și despre viața de apoi. Ritul de înmormântare preponderent era incinerația, dar nu lipsește nici cel al inhumației; oricum, problema este mai complexă și mai dificil de lămurit. Se pare că în sec. al V-lea – al III-lea î.Hr. caracteristică era incinerația, pentru ca, din sec. al II-lea î.Hr., paralel cu aceasta să se practice și inhumația. Mormintele din așezarea de la Zimnicea erau în principal de incinerație, dar există și cele de inhumație.

Un tumul cu construcție din piatră (din sec. al IV-lea î.Hr.) a fost descoperit și la Cucuteni – „Dealul Gosan" (jud. Iași), precum și la „Movila Răbâii", Albița (jud. Vaslui).

Mormântul princiar de la Agighiol (jud. Tulcea) este o dovadă a existenței unor formațiuni statale în Dobrogea, în sec. al IV-lea î.Hr. În el a fost găsit un bogat inventar (al unei căpetenii probabil).

CERAMICA

În Laténe, olăria era lucrată la roată – însă mai ales formele străine –, dar în paralel va continua producerea vaselor autohtone, dacice, lucrate

Scanned with OKEN Scanner

cu mâna, după tradiția neolitică. Ulcioare cu gât înalt, strâchini, oale, căni cu o toartă, de o mare varietate de forme, fructiere, boluri, chiupuri – sunt doar câteva dintre formele comune. Tehnica ornamentării cunoaște slipul, care poate fi comparat cu lacul olăriei grecești. Poate cea mai caracteristică și mai răspândită formă este ceașca sau cățuia dacică (utilizată ca opaiț), vas autohton, de formă tronconică, particulare fiind cele două torți inelare (dar și doar una sau chiar trei), cu dimensiuni între 5 și 10cm înălțime și 12-20cm diametrul gurii, cu pereți oblici și ușor arcuiți, lucrată doar în mod excepțional la roată, dintr-o pastă cu impurități. O cățuie dacică provenită de la Porolissum are forma comună, tronconică. Asemănătoare este cățuia dacică cu o singură toartă, inelară, de la Comolău (jud. Covasna), cu buza ușor răsfrântă. Tot de la Porolissum, o fructieră, de asemenea modelată manual din pastă cenușie, are forma obișnuită, cu buza lată și cu rebord pe piciorul galbat. Fructiera de la Popești, arsă oxidant la roșu-cărămiziu și angobată cu alb, este decorată cu brâu crestat la bază și pe buză și cu ghirlande între proeminențele în formă de butoni cu coarne. Urna bitronconică, arsă reducător la negru, cu brâu alveolar pe umăr, tot de la Porolissum, se adaugă celei de la Ocnița (jud. Vâlcea) (Buridava), arsă oxidant la roșu, lustruită, al cărui brâu este crestat, striuri în ghirlandă incompletă acoperind gâtul. Vasele-borcan continuă să reprezinte una dintre cele mai frecvente forme (care evoluează de la bombare accentuată, la zveltețe), cu dimensiuni de cca 15-25cm înălțime, dar ajungând și până la 60cm, folosite ca urnă sau pentru provizii, unele cu aspect grosier, cu pereți groși și sfărâmicioși, altele cu aspect îngrijit, în ciuda pastei de calitate inferioară (chiar acoperite cu slip sau cu barbotină). Arderea incompletă le conferă o culoare neuniformă. Decorul este plastic, cu reliefuri în brâie (alveolate, crestate) sau cu proeminențe (butoni cilindrici, tronconici, conici), precum și decor adâncit incizat sau imprimat, dispus de regulă pe jumătatea superioară a vasului, sau chiar pe treimea de sus. Și cănile sunt o formă caracteristică, ca cea descoperită la Drobeta-Turnu Severin (jud. Mehedinți), bitronconică, modelată pe roată, arsă reducător, la cenușiu deschis, lustruită. Ca și cana de la Zimnicea, din pastă fină, arsă reducător la cenușiu, a cărei formă este preluată (dar și adaptată) din ceramica grecească. Ca formă a cănilor, cea mai răspândită este cea cu o toartă, lucrată cu mâna (cu lustru și cu un decor din proeminențe conice pe partea bombată, cu pastile pe umăr, ori cu incizii) sau la roată (cu un decor mai bogat, în cadrul căruia mai puțin frecvent este cel în relief), dar de la sf. sec. al II-lea î.Hr. datează și căni de lux, din pastă fină, cenușie sau roșie,

Scanned with OKEN Scanner

mai mari, cu proporții elegante, cu gât prelung, buză evazată, fund înalt și inelar; decorul este cu nervuri în relief, incizii.

O mențiune specială ar trebui făcută pentru decorul animalier al ceramicii geto-dacice, aceste reprezentări fiind întâlnite încă în sec. al IV-lea î.Hr.: pentru perioada aceasta dinaintea epocii antice, de menționat fiind cana de la Daia (cu incizii reprezentând capride), cana (cu un șarpe reprezentat) și *pithos*-ul (acesta din urmă, cu decor imprimat) de la Zimnicea, precum și fragmentul de ceașcă de la Budureasca (aici este incizat stindardul dacilor, *drakones*, alt semn magic, ca și șarpele menționat mai sus). În general, reprezentările zoomorfe sunt variate, predomină animalele sălbatice; influența este elenistică, maniera este realistă, dinamică, expresivă, iar legătura cu anumite ritualuri ale timpului poate fi luată în considerare.

Pe **teritoriul Dobrogei**, vasele grecești cele mai vechi aparțin stilului *caprelor sălbatice* de la sf. sec. al VII-lea î.Hr., boluri rodhiene decorate cu păsări, rozete, fileuri paralele, *ochiuri*, flori de lotus. Din sec. al VI-lea î.Hr. pătrund vasele din stilul *Fikellura*, din grupul samian, precum și cele attice (cupele *micilor maeștri*), iar pentru sec. al V-lea î.Hr., frecvente sunt vasele attice cu figuri negre (cele cu figuri roșii continuă să fie rare). De pe teritoriul Dobrogei, vasele grecești (amfore de Rhodos, Chios, Thasos și Lesbos, boluri attice) sau cele imitate de olarii locali (o fructieră de sec. IV-III î.Hr. de la Murighiol, jud. Tulcea, lucrată la roată, cu 4 torți orizontale în torsadă pe buză și cu decor interior de feston triplu, realizat cu pieptenele) ajung la aristocrația getică din sudul Munteniei (ceramică de Thasos, Heracleea Pontică, Rodhos la Zimnicea, jud. Teleorman), precum și la șefii de trib din Moldova (Curteni, jud. Vaslui, Cotnari, jud. Iași, Stânceşti, jud. Botoșani). Rodhosul este cel mai important centru pe piața getică: produsele lui cuprind întreaga zonă extracarpatică, dar ajung și în zonele intramontane încă din sec. al IV-lea î.Hr., ele cunoscând cea mai mare răspândire în sec. al III-lea – înc. sec. al II-lea î.Hr.

Vase autohtone lucrate cu mâna au fost găsite în număr mic pe teritoriul Dobrogei, cele din Histria aparținând doar categoriei grosolane, poroase, cu pastă arsă reducător la temperatură joasă (400-500 de grade), amestecată cu nisip, mică, pietricele, scoici, granule de calcar, cioburi pisate: urne (cu decor cu brâu alveolat), căni, străchini, treptat apărând transpunerea în ceramica lucrată cu mâna a unor forme grecești. Ceramica geto-dacică devine spre sec. al II-lea î.Hr. tot mai abundentă (o dată cu afluxul populației getice atrase spre oraș).

Scanned with OKEN Scanner

b) ARTA ETAPEI DE RĂSPÂNDIRE (300 – 100 Î.HR.) (SEC. AL III-LEA – AL II-LEA Î.HR.)

Epoca aceasta de până în sec. I î.Hr. – secol în care geții și dacii vor constitui o autentică unitate etno-culturală – este deocamdată o perioadă cu o istorie mai puțin cunoscută, izvoarele antice referitoare la ea și la acest spațiu sunt sărace în informații (din cauza diminuării legăturilor grecilor cu spațiul nord-dunărean, ca urmare a invaziei celtice în Balcani, precum și din cauza crizei orașelor elenistice, căzute ulterior sub stăpânire romană). Dar la acestea se adaugă și situația locală, internă, lumea geto-dacă aflându-se acum în prefaceri continui, politice – cu puternice formațiuni tribale –, la care se adaugă începuturile monetăriei (circulația monetară fiind cunoscută de geto-daci încă din sec. al IV-lea î.Hr.) și dezvoltarea unei noi forme de cultură. (Domeniul monedelor va fi tratat pe larg în prezentarea artei din perioada antică.)

Bastarnii ne-au lăsat în Moldova **cultura Poienești-Lukaševca** – după necropolele din localitatea din jud. Vaslui și din localitatea Lukaševca=Lucașeuca, regiunea Orhei; pătrunși la sf. sec. al III-lea î.Hr., bastarnii nu au avut decât o participare indirectă asupra societății dacice deja constituite, astfel încât au sfârșit prin a fi asimilați.

Dar pătrunderea bastarnilor, prezența sciților, scăderea influențelor grecești și sud-tracice au constituit impedimente în dezvoltarea societății autohtone. (În sec. al II-lea î.Hr., distrugerea fortificațiilor getice din nordul Moldovei: Stânceşti – Botoșani, Moșna, jud. Iași, Cotnari – Cătălina, Bunești a dus la o puternică dislocare a populației, care este posibil să se fi așezat apoi în ținuturile estice ale Transilvaniei.)

Totuși, generalizarea metalurgiei fierului va duce la o dezvoltare a societății geto-dacilor, care, spre sf. sec. al II-lea î.Hr., ajunge la un tot mai înalt nivel cultural și al urbanizării, ce vor face posibilă viitoarea organizare de stat unitară.

AȘEZĂRILE

Spre sfârșitul perioadei, brusca dezvoltare a geto-dacilor a dus la intrarea acestora în scena istorică, multe așezări de tip oppidan întemeindu-se: centre politico-militare și religioase ale noii societăți (probabil existau și fortificații de prestigiu).

Scanned with OKEN Scanner

Schimbări petrecute în viața autohtonilor se traduc prin părăsirea unor așezări fortificate din zona extracarpatică (Arsura, Moșna, Brăhășești – Moldova; Orbeasca, Trivalea Moșteni – Muntenia; Coțofenii din Dos, Bâzdâna – Oltenia; Mahmudia – Dobrogea). În Transilvania însă, apar (în sec. al IV-lea î.Hr.) și apoi se înmulțesc treptat monumentele celtice.

Existența autohtonilor poate fi urmărită în așezări precum cea de la Zimnicea, ori în cetăți din Moldova (Cotnari, Bunești – Averești sau cele de la Poiana, Cetățuia – Cucuteni), din Muntenia (Sărata-Monteoru), din Transilvania (Moreşti, Ciumești, Mediaș, Sebeș).

În jurul așezărilor cvasi-urbane – centre economice, politice, religioase, cu o densitate mare pe un teritoriu relativ mic – se găsesc așezările rurale, simple grupări – de bordeie, în majoritatea cazurilor, amplasate pe maluri de ape ori pe promontorii și chiar pe insule sau peninsule.

Importanta așezare getică de la Popești (jud. Giurgiu) va cunoaște o mare înflorire în epoca lui Burebista. Dar încă de acum, în sec. al II-lea î.Hr., vechea fortificație hallstattiană, de sec. VIII-lea – al VI-lea î.Hr., a fost folosită, întărită cu șanț și val cu turte de pământ, cu o palisadă adăugată la sf. sec. al III-lea î.Hr. Un întins complex de încăperi și culoare alcătuia *palatul*. Este singurul complex de asemenea proporții descoperit într-o așezare getică, dar planul său nu poate fi reconstituit în întregime. Totuși, evidente sunt aspectele de compoziție urbană. (Vom vorbi despre acest palat și în prezentarea arhitecturii din perioada antică.)

Marile cetăți dacice încep încă în sec. al II-lea î.Hr. să fie întemeiate și își vor continua existența și dezvoltarea în timpul lui Burebista, astfel încât ele își găsesc locul și între construcțiile perioadei antice dinaintea cuceririi romane; după cucerirea romană, ele își vor înceta existența. Sunt așezate pe înălțimi (nu au fost găsite la câmpie fortificații dacice cu ziduri), pe terase artificiale, elipsoidale, concentrice.

Ansamblurile acestea sistematizate erau constituite din cetatea – care ocupa poziția cea mai înaltă –, platoul – care avea în apropiere sanctuarele, pe terasele din vecinătate –, mai îndepărtate fiind terasele cu așezările gospodărești sau meșteșugărești. Mai jos de incinta de la Sarmizegetusa, pe pantă au fost descoperite peste 100 de platforme de locuințe semicirculare, unele fiind ateliere meșteșugărești, altele fiind bordeie. Unul dintre cele de pe *Movila Crestată* de la Grădiște are formă ovală (de 5,8x4,2m și o adâncime de 1,13-1,80m), cu peretele vestic săpat în forma a două arce de cerc, cu un suport masiv între ele, pentru

Scanned with OKEN Scanner

stabilitate, și cu numeroase amenajări interioare (trepte, lavițe, postamente, alveolări).

Folosind avansata tehnică greco-elenistică, cetățile au ziduri de cca 3m grosime, din blocuri cioplite, două paramente din pietre paralelipipedice, cu emplecton din piatră locală și pământ, legarea între paramente și miezul zidului făcându-se prin bârne din lemn introduse în locașuri în formă de coadă de rândunică, ori prin așezarea pe cant a blocurilor, perpendicular pe fața zidului, blocurile paramentelor fiind unite între ele prin scoabe de fier. Aspectul monolit nu lasă loc profilurilor, jocurilor de volume, simplitatea fiind trăsătura lor definitorie.

Sarmizegetusa Regia de la Grădiștea Muncelului este cea mai mare așezare dacică, un rar exemplu de gândire urbanistică unitară, ridicată fiind în jurul cetății și al sanctuarelor. Ansamblul cuprinde, în afara piesei centrale (cetatea de pe dealul Grădiștei), ansamblul de la Costești și cel de la Blidaru, care o străjuiesc în nord-vest, cetățile de la Vârful lui Hulpe și Fețele Albe, în nord, Piatra Roșie, în vest.

Suprafața cetății de la Grădiștea – de cca 3ha – era un patrulater neregulat (hexagon alungit). În interior au fost găsite urme ale unor construcții, locuințe sau cu caracter utilitar – ateliere, depozite. În mod curios, cetatea nu avea nici elemente palațiale, nici turnuri-locuințe, dar s-au descoperit două porți ce se aflau pe laturile vestică și estică, între care se întinde un drum pavat cu lespezi și dublat de o rigolă: *Calea Regală* sau *Via sacra*.

Cea mai nordică dintre fortificațiile din zona Orăștiei, cetatea de la Costești – Cetățuie (jud. Hunedoara) era un castel-locuință, întărit cu un val de pământ, apoi cu un zid de incintă, din piatră. Astfel de ziduri își găsesc analogii în tehnica fortificațiilor grecești dintre sec. al V-lea î.Hr. și sfârșitul perioadei elenistice (la noi – analogii se pot face cu zidurile de incintă elenistice ale cetăților Histria și Callatis). Datările fortificației sunt diverse, coborând până la înc. sec. al II-lea î.Hr., dar chiar și până în sec. al IV-lea î.Hr.

La cetatea de pe vârful Blidarul au fost descoperite turnuri de pază, fortificația compunându-se din două incinte denivelate. Cea mai veche, cea estică, aparținea locuinței comandantului. În faza a doua, cetatea se extinde cu noua incintă, cu intrare separată, de formă trapezoidală neregulată, tot cu turnuri la colțuri. Ulterior, transformările defensive vor continua, orientând-o spre o fortificație militară.

La Piatra Roșie (jud. Hunedoara), cetatea era alcătuită tot din două incinte alăturate – una dreptunghiulară, pe vârful dealului, din blocuri de

Scanned with OKEN Scanner

piatră, și una pătrată, din val de pământ și piatră, cu o latură pe cetatea mică. Pe terasa cetății, se află cea mai mare locuință dacică cunoscută, asemănătoare peristilurilor datorită cerdacului cu stâlpi care o înconjoară în 3 părți.

Fortificația de la Fețele Albe are o serie de ziduri care înconjură 5 terase; la o casă circulară (cu asizele inferioare din calcar) se adaugă și locuințe și un hambar.

Cetatea de la Bănița (jud. Hunedoara), cea mai sudică din Transilvania, are fortificația alcătuită dintr-un val de pământ și piatră, zidul, cu turnuri, fiind din blocuri de calcar fasonat; o poartă cu scări monumentale din lespezi de calcar se deschidea în zidul de incintă.

Și cetatea de la Piatra Craivii (jud. Alba) întrebuințează aceeași tehnică *opus quadratum* (ziduri din piatră cioplită), cu paramenți și emplecton. Este amplasată într-o poziție strategică, pe o stâncă, pe terase amenajate, susținute de ziduri uriașe. Probabil avea în interior turnuri și locuințe.

Din Moldova, amintim cetatea de la Bâtca Doamnei, cu un val de pământ cu palisadă, în exteriorul căreia se află un șanț triplu. Zidul interior din piatră avea turnuri din piatră la partea inferioară și din cărămizi uscate la soare în partea superioară.

În ceea ce privește locuințele dacice, existau în continuare și locuințele adâncite: bordeie – la 0,8-2m adâncime (cu o singură încăpere, căptușită cu împletitură din nuiele între pari din lemn, ce susținea acoperișul) – și semibordeie (ovale, aproximativ rotunde, patrulatere și poligonale – la 0,2-0,5m adâncime (cu pereți din schelete de pari consolidați cu scânduri și o împletitură din nuiele, acoperită cu o lipitură din lut, acoperișul fiind în două ape).

Atât cât ne este dat să cunoaștem prin reconstituiri, locuințele de suprafață aveau 3 tipuri de planuri: rectangular, absidat, circular, la care se adaugă locuințele-turn. Cele din primul tip aveau una-două sau mai multe încăperi, dispuse în șir sau grupate; o prispă se adaugă la intrare. Se duce astfel mai departe tipul de megaron anatolian – spre viitoarea noastră arhitectură populară. Acoperișul este în două ape, iar unele locuințe se poate presupune că au avut și etaj. Pe temeliile din piatră se ridică pereții din stâlpi sau din pari, între ele golurile fiind umplute cu dulapi, grinzi sau împletitură din nuiele.

Dacă la construcțiile de cult încăperea absidată este închisă și amplasată central, la cele civile, aceasta este deschisă și dispusă la exterior.

Scanned with OKEN Scanner

Locuințele cu forme rotunde, ovale sau poligonale erau înconjurate de o prispă simplă sau de un cerdac cu stâlpi și cu parapet; eventual, aveau și etaj (presupus după grinzile din lemn găsite, carbonizate amestecate cu lipitură arsă – precum și după ferestrele de deasupra intrării – care apar în reprezentările de pe *Columna traiană*). Acoperișul devine conic în cazul acestui tip de construcție.

Puține sunt locuințele-turn, cu plan rectangular, acestea având doar caracter militar-defensiv. Concepții constructive superioare, acestea sunt mici fortificații cu parter și etaj, cu câte o încăpere la fiecare cat – legate prin scări, interioară și exterioară –; încăperea de la parter, cuprinsă în soclul de piatră, era un depozit, iar cea de la etaj era locuința. Construcția zidurilor de la parter este cea a fortificațiilor dacice, cu blocuri de piatră, pe când zidul etajului era realizat din cărămizi slab arse, legate cu mortar din lut. Șarpanta era în două ape.

În ceea ce privește construcțiile religioase, sanctuarele dacice, patrulatere, circulare sau absidate, încep a fi construite și ele în această perioadă, de dinaintea sec. I î.Hr. (datate sunt în general în sec. al II-lea – I î.Hr.), deci ne putem opri asupra lor și în prezentarea de față (discuția urmând a fi reluată și în prezentarea Arhitecturii din perioada preromană).

La Sarmizegetusa, exista incinta sacră, cu 2 terase pe coasta abruptă a muntelui, între care legătura era realizată prin scări monumentale. Două tipuri de sanctuare găsim aici: sanctuare dreptunghiulare (5), compuse din 6 sau mai multe rânduri de coloane așezate pe baze masive, și sanctuare circulare (3 – unul dintre acestea fiind *Soarele de andezit*, un altar, de altfel).

Incintă sacră se întinde la 100m de poarta de est a cetății, la capătul unui drum de acces pavat cu dale din calcar, dispuse în trepte mici, drum deschis într-o piațetă de asemenea pavată. De-o parte și de alta a piațetei, două brațe de la un canal de apă au probabil semnificație cultică.

În jurul cetății de la Costești se ridicau cele 4 sanctuare patrulatere (două pătrate), neacoperite (aliniamente din mai multe rânduri de tamburi), amplasate pe 4 terase (1, *intra muros*, 3, *extra muros*). Lipsa grupării lor în spațiu duce gândul la inexistența unui ansamblu: ele vor fi fost probabil construite succesiv.

La Piatra Roșie, în incinta mare, clădirea de sec. I d.Hr. avea două încăperi, latura de nord fiind absidată.

Rectangulare sunt și sanctuarele de la Bănița, Căpâlna, Barboși, Blidaru, Piatra Craivii, Bâtca Doamnei.

Scanned with OKEN Scanner

Circulare sunt și sanctuarele de la Meleia, cel de la Rudele și cel de la Pustiosu. Situate la mari altitudini (fără analogii în lumea dacică), cele de la Rudele și de la Meleia au fost identificate uneori cu stâne. Și la Racoș au fost găsite două sanctuare. Sanctuarele de la Fețele Albe – alcătuind cel mai maiestuos complex religios din Munții Orăștiei (după Sarmizegetusa) – sunt dispuse pe 3 dintre cele 5 terase ale ansamblului. Nu sunt construite *intra muros* și nu au vreo cetate în apropiere.

De tipul liniar mai erau sanctuarele de la Tei, Cetățeni, Pecica, Popești, Cârlomănești, Căpâlna (absidate, cu mai multe încăperi). Acest tip reprezintă cea mai simplă clădire de cult închisă.

Sanctuarul de la Tei este săpat în pământ, cu latura de nord absidată, iar cel de la Pecica este absidat, cu o singură încăpere.

O mențiune ar trebui făcută în ceea ce privește suprastructura sanctuarelor patrulatere: întreaga colonatură era probabil consolidată și legată în partea superioară printr-o rețea de grinzi care făcea trecerea spre acoperișul simplu, în două ape, nu foarte înălțat, posibil cu streașină, terminat cu timpane triunghiulare și cu o învelitoare din șindrilă sau din scânduri prinse în cuie. Dar faptul nu este confirmat arheologic.

Din cultura Poienești-Lukaševca, necropola de incinerație de la Poienești (jud. Vaslui) este o mărturie a pătrunderii și locuirii bastarnice în toată zona de la Dunăre, care se încheie înainte de sf. sec. al II-lea î.Hr., o dată cu unificarea triburilor dacice.

Ulterior părăsirii multor așezări fortificate din spațiul extracarpatic, are loc și fenomenul dispariției necropolelor, precum și a mormintelor princiare.

CERAMICA

Ceramica **dacică** a perioadei acesteia (sec. al III-lea – al II-lea î.Hr.), de dinaintea *clasicismului* civilizației geto-dacice, duce mai departe tradiția hallstattiană anterioară. Revin forme mai vechi, lucrate manual: oala-sac, oala-clopot și oala-borcan. Dar există și ceramică lucrată la roată: fructiera, strachina, caracteristică fiind în continuare ceaşca sau căţuia dacică. Decoraţia este simplă dar rafinată, frecventă este decoraţia cu brâuri alveolare sau cu proeminenţe, acest tip de decor urmând să fie transmis mai departe şi ceramicii populare româneşti. Ceramica găsită la Popești cuprinde toate categoriile vaselor geto-dacice: olăria lucrată manual (cea grosieră, poroasă, și cea fină, lustruită), precum și olăria lucrată la roată (cenușie și mai rar roșcată – cu reproduceri ale tipurilor

Scanned with OKEN Scanner

tradiționale locale). Caracteristice olăriei de la Popești sunt și capacele de oale cu vârf modelat în cap de vultur. La acestea se adaugă și importurile: amfore din Rodhos și Cos, precum și mici vase pictate. Vasele geto-dacice găsite în așezarea de la Băiceni sunt lucrate cu mâna, arse neuniform, în cuptoare primitive, dat fiind petele de diferite nuanțe, cu o pastă cu cioburi, pietriș și chiar pleavă ca degresant; dar și ceramică lucrată la roată, din pastă de calitate superioară (aici fiind găsite și fragmente de vase de tip bastarnic, precum și fragmente de amfore grecești, probabil rodiene, și chiar fragmente celtice, lucrate la roată, cu buza îngroșată și cu pastă amestecată cu grafit).

Pe teritoriul Dobrogei, importurile grecești continuă, dar ateliere locale (ca cele de la Histria, de sec. III și II î.Hr.) produc vase cu angobă și cu firnis.

Întâlnim și imitații de lux după formele grecești (de exemplu, un *kantharos* cu un decor imprimat cu șiruri de palmete ce înconjură vasul, având deasupra un șir de cercuri cu cruciulițe, decor cu cruciulițe împodobind și partea superioară a torților), ori după amfore rodiene ori, în stil original – după vase deliene (megariene) – vase emisferice fără torți și fără picior și cu un decor în relief, acoperite cu firnis, făurite din pastă de bună calitate, arse și la roșu și reducător. Cele mai multe fragmente de cupe deliene grecești s-au găsit la Histria, decorate cu frunze de lotus. Dar s-au găsit și la Tomis, Callatis, Tuzla. La cele de la Histria, formele sunt variate, clasificabile în 3 categorii: cu margine ușor înclinată spre interior, cu marginea îndoită în afară și cu margini drepte. Decorul este compus în general din ove, baghete, rozete, spirale, meandre, elemente vegetale, zoomorfe, antropomorfe, fundul fiind ocupat de un medalion. Datarea lor începe încă din sec. al II-lea î.Hr., ele continuând să existe până în epoca romană, când vor fi înlocuite cu *terra sigillata*. Bolurile megariene de la Tomis și de la Callatis sunt importuri, un exemplu fiind un bol cu caliciu vegetal de la Tomis, sau bolul tot de aici cu medalionul central decorat cu o rozetă din frunze de lotus, cu bustul zeiței Tyche în centru.

Geto-dacii au copiat de la greci în general amforele și cupele deliene, adaptându-le. Le găsim în așezările de la Zimnicea, Popești, Piscul Crăsani, București. Au pereți mai groși decât ai celor grecești (1cm), sunt lucrate la roată și în tipare de lut, cu buza îngroșată și forme conice spre fund, cu umăr, dar întâlnim și forme semisferice, cu umăr redus. Decorul este împrumutat și el de la greci, dar se păstrează și elemente autohtone, ca spiralele și cârlionții (regăsiți și pe coifurile de la

Scanned with OKEN Scanner

Agighiol și de la Coțofenești) sau motive decorative proprii ornamenticii noastre populare: cornițe, bastonașe, cârlige imitând frânghia. Bogăția decorului acestui tip de vase le plasează în registrul olăriei ritualice, mărturie putând constitui, de exemplu, motivul palmei drepte de pe un vas de la Zimnicea, care poate fi pus în legătură cu gestul orantului. O imitație de cupă deliană găsită la București are un decor realizat cu un tipar: două linii paralele încadrează o linie în zig-zag și puncte în relief, în rest fiind repetate de 4 ori șiruri de proeminențe despărțite de un ornament în formă de ace de brad. Cupa deliană găsită la Snagov (jud. Ilfov) este semisferică, cu suprafață cu luciu metalic și cu un decor și cu un element deosebit: 6 cercuri în relief, ce cuprind impresiunea unei monede dacice.

Cultura Poienești-Lukaševca este o cultură compozită, dezvoltată în 3 faze, corespunzătoare descoperirilor de la Poienești, Boroșești, Doliniany, în care ceramica este caracteristic bastarnă, cu un primitivism ce distonează cu ceramica getică contemporană (cenușie, lustruită): este lucrată cu mâna, dintr-o pastă zgrunțuroasă, de calitate slabă, arsă reducător la negru și lustruită. Formele predominante sunt: urne mari, tronconice, cu fund îngust și pereți evazați și arcuiți, străchini și castroane tronconice, capace sau străchini foarte evazate, cu fund îngust, olărie de bucătărie cu suprafața barbotinată, olărie fină, neagră, lustruită, cu torți în X.

Două vase din pastă grosolană de la Poienești sunt modelate cu mâna; astfel de vase sunt rare pe teritoriul României (ca și în stepele nord-pontice).

Scanned with OKEN Scanner

c) **ARTA ETAPEI DE ÎNFLORIRE (CLASICĂ A CIVILIZAȚIEI GETO-DACICE SAU ETAPA BUREBISTA-DECEBAL)**
(100 Î.HR. – 106 D.HR.) (SEC. I Î.HR. – ÎNC. SEC. AL II-LEA D.HR.)

d) **ARTA ETAPEI DE STINGERE TREPTATĂ**
(SEC. AL II-LEA – AL III-LEA D.HR.)

Aceste două perioade întregesc tabloul clasificării Latène-ului de pe teritoriul României, dar nu mai fac parte din Preistorie, Etapa de înflorire (clasică) marcând începutul Antichității în țara noastră.

Scanned with OKEN Scanner

III. ARTA PIESELOR DIN BRONZ ȘI DIN FIER ÎN EPOCA METALELOR (PÂNĂ ÎN SEC. I Î.HR.)

În ceea ce privește Artele decorative (în afara CERAMICII – discutată pe larg, în cadrul culturilor), importantă este **ARTA PRELUCRĂRII METALELOR** (ce va fi numită TOREUTICĂ începând cu viitoarea Epocă antică), care la noi se oprește doar la arme și la vase din metal (deși majoritatea nu sunt decorate, astfel încât nu intră sub incidența *artei*), precum și la alte câteva obiecte mici (oglinzi, aplice) (statuete din metal nu au fost găsite). Acesteia i se adaugă capitolul **PODOABELOR.**

Scanned with OKEN Scanner

1. ARTA PRELUCRĂRII METALELOR

În ceea ce privește tehnica obținerii obiectelor din metal, acestea erau realizate în special prin turnare în tipare, și doar arareori prin ciocănire, în timp ce tehnica decorării lor era de cele mai multe ori gravarea (pentru obiectele din bronz) și tehnica *au repoussé* (pentru cele din foaie de aur).

De asemenea, în general, în decorul întrebuințat trebuie remarcată aceeași esență geometric-spiralică existentă și în cazul Artei ceramicii: cu traseu mai ales unghiular dar și curb, la care se adaugă foarte rarele elemente figurative (zoomorfe și antropomorfe), precum și aceeași concepție tectonică, legată de forma suprafețelor decorate.

Scanned with OKEN Scanner

a) ARME

TOPOARELE de luptă aparțin în special perioadei Bronzului mijlociu. Originea topoarelor cu disc, decorate, este în Transilvania și la vest de granițele Crișanei. Și forma lor este mărturie pentru măiestria meșterilor, precum este și o dovadă pentru faptul că erau mai mult însemne ale puterii șefilor de trib, decât arme propriu-zise. Celor cu disc li se adaugă și cele cu creastă deasupra găurii pentru coadă (precum toporul din bronz de la Ernei sau cel din aur din tezaurul de la Țufalău, jud. Covasna), topoarele cu o ciupercă semisferică (în locul discului), decorată cu crestături (ca și marginile manșonului de la gaură) (depozitul de la Drajna de Jos) sau toporul-sceptru (din același depozit) – cu vârful răsucit spiralic. Decorat artistic este toporul de la Țufalău. Acesta are lama sinusoidă, cu tăiș arcuit, cu mașon prelung. Este ornamentat prin gravare.

Ornamentarea topoarelor cu disc era realizată tectonic, cu linii și puncte gravate.

Discul este decorat mai ales cu motivul tetraskelionului și mai rar cu o stea-rozetă. Un asemenea vârtej spiralic cu 4 brațe îl găsim pe discul toporului de la Someșeni (jud. Cluj), în jurul proeminenței centrale de pe buclele celor 4 brațe spiralice (benzi gravate) desprinzându-se alte mici cârlige spiralice în sens contrar. Pe alte artefacte, tetraskelionul este de fapt un vârtej spiralic cu mai multe brațe (5 – Apa, 6 – Gepiu, 7 – Gaura, Săpânța), ori degenerează, pierzându-și unitatea, cârligele răsucindu-se în direcții diferite între ele, iar zona centrală fiind ocupată de o spirală în S (Păuliș). Uneori, în jurul vârtejului spiralic se rotește și o succesiune de motive geometrice (triunghiuri, romburi cu punct în interior). În cazul decorului în stea-rozetă (Ighiel), centrul acestei stele cu 10-12 colțuri hașurate – închisă într-o ghirlandă dintr-o succesiune de semicercuri continui – este vârful discului (marginea fiind ocupată de motive secundare).

Cele 4 fețe ale corpului topoarelor cu disc, precum și manșonul găurii pentru mâner sunt bogat decorate cu motive geometrice în partea superioară a celor două fețe late, iar sub registrul găurii de mâner întâlnim ori cârlige spiralice, ca la un topor de la Păuliș, ori motive unghiulare: triunghiuri hașurate, triunghiuri afrontate și gravate, ori în șiruri verticale, cu succesiuni de spații rombice între ele (la toporul de la Ighiel). Fețele înguste nu sunt ornamentate într-un registru unitar, ci cu motive diverse pe mai multe registre înguste (Apa). În jurul găurii sau al manșonului, un motiv se desfășoară circular.

Scanned with OKEN Scanner

Topoarele de tipul cu *spinarea* găurii prelungită au un decor mai simplu, deși bogat. Un exemplar de la Apa este decorat pe creasta spinării cu grupe de linii verticale, iar pe ambele părți ale ei, cu o succesiune de triunghiuri hașurate cu câte o cruce *en pointillé* dedesubt; una dintre fețele înguste ale lamei este secționată orizontal de grupe de linii paralele. Un topor similar a fost găsit la Ernei.

Preocupare pentru estetic găsim și la celturile descoperite la Drajna de Jos (jud. Prahova), la cele de la Sabangia (jud. Tulcea), cu caneluri, ori la cele de la Casmicea (jud. Tulcea), cu decor în formă de frunză.

SPADELE aparțin Bronzului mijlociu și târziu, precum și începutului Epocii fierului. Una dintre cele mai vechi, o spadă de la Boiu, are un decor gravat doar în partea superioară a lamei, sub mâner, cu două ghemuri spiralice alăturate, înconjurate de o bandă acoperită cu hașururi și de o serie de linii gravate. Similar este decorul de pe spada scurtă de la Șincai. Tot de la mijlocul Epocii bronzului datează și spadele scurte de la Apa, Oradea, Livada, mult mai bogat ornamentate – cu motive analoge cu cele de pe topoarele cu disc. Primele două (una de la Apa și cea de la Oradea) au decorul mânerului mai puțin bogat, dar a doua spadă de la Apa și cea de la Livada au mânerul migălos decorat. Motivul principal este reprezentat de șiruri de triunghiuri hașurate, combinate cu grupe de linii orizontale, romburi cu puncte la mijloc, linii în zig-zag, semicercuri, cruciulițe.

Spadele din perioada cuprinsă între sfârșitul Bronzului și începutul Hallstattului au decorul, bogat, amplasat doar pe mâner. Pe discuri și pe *cupele* mânerelor se înșiră: spirale înlănțuite sau fugătoare, stele-rozete cu multe colțuri și cu triunghiuri hașurate în jurul lor, ori o stea centrală înconjurată de grupe de cercuri și având pe margine o succesiune de triunghiuri simple, alternând cu cele hașurate; dar întâlnim și motive mai deosebite: butonul sau centrul discului sunt înconjurate de mai multe cercuri concentrice, cu o cruce sau cu alte motive cu brațe în mijloc, iar în jur – un motiv ondulat combinat cu cerculețe concentrice; sau găsim 3 șiruri concentrice pe fața interioară a discului-cupă, la rândul lor, acestea fiind formate din câte o succesiune circulară de cerculețe concentrice. Partea centrală a mânerului (un butoiaș înalt cu laturi arcuite) are ori un decor vertical din șiruri de spirale în S îmbucate, cu câte o spirală cu capete răsucite sau cercuri concentrice – pe ambele părți ale mânerului; ori mânerul este împărțit în 5-6 registre înguste, unele decorate alternând cu cele nedecorate (grupe de liniuțe, spirale în S-uri îmbucate, cu un punct în

Scanned with OKEN Scanner

mijloc, succesiuni de cercuri concentrice cu puncte, un șir sau chiar două). Garda mânerului este decorată și ea: grupe de cercuri concentrice, un motiv ondulat derivat din spirală, triunghiuri haşurate. Chiar lama spadei primește decor: cea de la Frumoasa are sub gardă două succesiuni verticale de linii ondulate, separate de altele drepte. Deosebită este prezența decorului pe partea superioară a lamelor unor spade cu antene: motivul solar al cercului concentric cu raze, combinat cu linii punctate și cu un motiv liniar ondulat (Șimleul Silvaniei), sau cu o succesiune verticală de triunghiuri haşurate în lungul tăișurilor (Vadu Crișului) sau cu cercuri și semicercuri concentrice, la care se adaugă și alte motive, de ambele părți ale nervurii centrale (Curteni, Bunești).

Două spade cu antene involutate (una cu involutarea liberă, la cealaltă, involutarea fiind unită printr-o bară) au fost găsite la Bunești (jud. Brașov) și, respectiv, la Silivașu de Câmpie (jud. Bistrița-Năsăud); interpretări mai noi le consideră importuri meridionale, balcanice, în mediul nord-dunărean.

Deosebită este și spada din bronz de la Ghenci (jud. Satu Mare), cu mâner terminat în cupă cu buton, datată în Hallstattul timpuriu. Această piesă dovedește înaltul nivel al tehnicii artistice la începutul Epocii fierului, prin bogatul ansamblu, simetric și echilibrat.

PUMNALELE din aur ale tezaurului de la Perșinari (11 pumnale de paradă și un fragment de spadă de tip micenian) demonstrează marea virtuozitate tehnică a meșterilor, dar sunt nedecorate.

Un unicat este pumnalul fragmentar din bronz de tip oriental de la Epureni (jud. Vaslui), de proveniență străină, cu mâner profilat, îngroșat la capăt, cu bulb în apropierea gărzii, gardă cu bordură și volute îndreptate în jos, lamă evazată, cu nervură mediană.

Armele de tip scitic – SĂBIILE-PUMNALE *AKINAKES* – aparținând grupului Ferigile-Bârsești (deci traco-geților) și cele din aria grupului Ciumbrud (deci sciților) – sunt și ele ornamentate. Întâlnite din Siberia centrală până în Câmpia Tisei, acestea au o mare varietate tipologică și dimensiuni diferite, caracteristice spațiului carpato-dunărean fiind cele de dimensiuni reduse, analogii putându-se face cu spațiul nord-caucazian. Datarea este în majoritatea lor în sec. al VI-lea – al V-lea î.Hr. (cele de tip Orbeasca datează încă de la sf. culturii Basarabi: înc. și prima jum. a sec. al VII-lea î.Hr.).

Scanned with OKEN Scanner

Au o gardă în formă de inimă, cele două variante fiind: cu măciulia dreaptă-orizontală și, respectiv, cu antene. Cele din cadrul grupului Ferigile au mânerul decorat cu șanțuri verticale (asemănător canelurilor de pe mânerul oglinzilor scitice) și cu benzi incizate, unele cu șiruri de puncte impunse în interior. Cele mai bogat ornamentate (incizat) sunt două exemplare de la Curtea de Argeș: unul are măciulia decorată cu două șiruri orizontale de triunghiuri hașurate, dispuse în zone orizontale, celălalt, cu serii de linii frânte întrerupte de un X. Un exemplar de la Ferigile are decorată și lama.

Sabia de fier de la Dobolii de Jos (posibil o piesă scitică autentică) este deosebită de tipul *akinakes* prin lungime și nici garda nu este cordiformă.

Pe sabia-emblemă de la Medgidia (tot de tipul *akinakes*), elementele decorative par tot scitice. Decorul mânerului este un unicum în arta animalieră prin îmbinarea de elemente tracice, scitice, grecești și iraniano-persane. Caracteristice sunt unitatea și echilibrul compoziționale.

De la Măcișeni (jud. Galați) și de la Cipău (jud. Mureș) provin două pumnale-*akinakes* tipice pentru stilul scitic, unul cu mâner în T și altul cu mâner cu antene.

Celebru este *akinakes*-ul din bronz de la Firminiș (jud. Sălaj), tipic pentru aria tracică a *akinakai*-urilor. Este datat la mijl. sau în a doua jum. a sec. al VII-lea î.Hr.

O frumoasă garnitură de teacă de pumnal de la Ferigile are un decor cu analogii cu teaca pumnalului *akinakes* de la Firminiș.

Scanned with OKEN Scanner

b) PIESE DE ARMURĂ

O APĂRĂTOARE DE BRAȚ ȘI COT de la Satu Mare (sat, jud. Arad) este realizată dintr-o sârmă groasă din bronz, terminată cu volute la ambele capete.

Piese de ceremonial (părți componente ale armurilor de paradă), dar și cultice (decorul o dovedește), COIFURILE din aur și din argint aparținuseră șefilor militari. Influențele scitice și persane se împletesc cu cele grecești. Probabil o piesă – plină de fantezie – lucrată într-un atelier grecesc, dar de un meșter local (dat fiind primitivismul execuției), casca din aur de la Poiana-Coțofenești este o comandă traco-getică (dat fiind unele motive – rozete, spirale). Spontaneitatea se simte în spatele provincialismului – în realismul ce denotă simțul de observație a realizatorului. Și din punctul de vedere formal se constată aceeași stângăcie în ceea ce privește neadaptarea formelor rigide segmentelor anatomice pe care trebuia să le protejeze.

Asemănător, dar mai sobru în decorație, este coiful din argint parțial aurit din tezaurul de la Agighiol (jud. Tulcea) (datat în primul sfert al sec. al IV-lea î.Hr.), o piesă de paradă, făurită pentru un principe get înmormântat aici (împreună cu soția, probabil scită), pe care l-am putea cunoaște după inscripție (deși aceasta ar putea însemna numele unei zeități tracice). Calota face corp comun cu apărătoarele pentru frunte și ceafă, precum și cu obrăzarele.

Coiful din argint parțial aurit din tezaurul de la Peretu (jud. Teleorman) (datat puțin mai târziu, în prima jumătate a sec. al IV-lea î.Hr.) era destinat de asemenea unui principe (rămas necunoscut). Piesa este de tipul getic cunoscut.

Coiful din argint de la Porțile de Fier (aflat la Detroit Institut of Arts) (datat în jurul anului 400 î.Hr.), produs într-un atelier local traco-getic, și mai apropiat stilistic de arta locală, are influențe grecești, etrusce, orientale (rozetele – persane ca origine, prelucrate de greci), motivele figurative fiind socotite scitice.

Din Moldova, de la Băiceni – Cucuteni (jud. Iași), provine coiful princiar getic fragmentar din aur – aparținând tezaurului în întregime din aur găsit aici (datat la sf. sec. al V-lea î.Hr. – dată când încă nu se instalase criza aurului din întreg sud-estul Europei). Detaliile decorului (*au repoussé*), proprii sciților, sunt mărturie pentru faptul că meșteșugarul lucrase pentru

Scanned with OKEN Scanner

comanditari sciți, dar realizează acum o piesă pentru un principe get din Moldova.

Un coif din bronz de la Pișcolț (jud. Satu Mare) (cultura Basarabi) are calota ogivală și un buton rotund în vârf. Coifuri fragmentare au fost găsite și la Uioara, Gușterița, Șpălnaca, Zalău.

Aparținând Hallstattului târziu, coiful din bronz de la Găvojdia (jud. Timiș) este de tip greco-illyric (aparține Hallstattului târziu). Piesa, păstrată într-o stare bună de conservare, are analogii în Grecia, la Olimpia, și în spațiul fostei Iugoslavii, la Isthmia (legăturile dintre illyri și nord-dunăreni sunt evidente). Este realizată prin ciocănire, dintr-o singură bucată de tablă și primește diverse oramente.

De tip celtic sunt coifurile de la Ciumești (jud. Satu Mare) și de la Silivaș (jud. Cluj). Coiful de la Ciumești (unul dintre cele mai vechi artefacte celtice de pe teritoriul României), lucrat prin ciocănire dintr-o foaie de bronz, este surmontat de un corb (vultur? șoim?). Cel de la Silivaș are decor în niello pe apărătoarea de ceafă, cu motivul cârcelului, și o buterolă cu același decor.

3 SCEPTRE din bronz de factură scitică provin din jud. Tulcea (Zebil, com. Sarichioi, Nalbant, com. Nalbant, Telița „Celic Dere", com. Frecăței). Au formă de protome de pasăre de pradă, cu cioc încovoiat și cu un decor cu linii paralele, două dintre piese terminându-se cu o bară hexagonală în profil, ochii fiind reliefați semisferic.

CNEMIDELE de la Agighiol (jud. Tulcea) (sec. al IV-lea î.Hr.) au o ornamentație cu caracter simbolic. În lumea elenică a sec. al VI-lea – al V-lea î.Hr. erau răspândite cnemidele cu masca Gorgonei (în paralel cu cele simple, fără figuri), dar realizarea este în cazul nostru tracică, în ceea ce privește sugestiile de tatuaj de pe față, proeminențele accentuate, reliefurile care subliniază musculatura.

Scanned with OKEN Scanner

c) VASE

Preocupare pentru forme armonioase, dar și pentru ornamentică elegantă, se remarcă și în privința vaselor din bronz, ce au fost decorate *au repoussé* cu șiruri de proeminențe sau cu motive complicate, greu de reconstituit din cauza stării fragmentare. Cele decorate gravat sunt mai deosebite. O ceașcă (un căuș) cu o coadă arcuită, cu sugestie zoomorfă, provine din depozitul de la Sângeorgiu de Pădure (jud. Mureș) și este o formă caracteristică pentru arta bronzului.

Numeroase sunt căldărușele cu două torți răsucite ca un *torques*, decorate sub buză cu registre înguste acoperite cu grupe de liniuțe paralele, drepte și în unghi, triunghiuri, ghirlande, puncte gravate (ca cele de la Brăduț). Cestile cu o tortiță lată (*Stilfried*) au corpul uneori decorat cu șiruri orizontale de butoni despărțiți de șiruri de puncte gravate, similar fiind decorate și cupele (Fizeșul Gherlei). Gălețile (situlele) au decorul constituit tot din șiruri de proeminențe-butoni. Cea de la Oradea are un decor în partea superioară, cu 4 șiruri orizontale de proeminențe, încadrate de 5 șiruri de puncte gravate; cea de la Brâncovenești are șiruri orizontale de triunghiuri pictate cu negru (bitum?); o raritate este situla de la Remetea Mare (jud. Timiș) (cultura Basarabi), prin sugestiile figurative dintre butonii de pe umăr (capete de păsări acvatice).

Situla din bronz de la Sângeorgiu de Pădure (jud. Bistrița-Năsăud) (cultura Basarabi), în formă de calotă, are două torți (torsadate) prinse în două verigi cu atașe cruciforme, capetele torților fiind modelate în formă de protome de păsări.

O ceașcă plată de la Lechința de Mureș (jud. Mureș) (cultura Basarabi) are buza evazată și toarta supraînălțată, cu marginea profilată.

Vase din aur au fost găsite în Bihor: cești largi, cu o toartă prinsă doar de buză: trei au decor în forma canelurilor verticale *au repoussé* și a șirurilor orizontale de perle, al patrulea are o ornamentare deosebită. Adevărată capodoperă, celebrul vas din tezaurul de aur de la Biia (aparținând culturii Wietenberg), în formă de *kantharos*, este o sinteză între forma emisferică din Epoca bronzului, cu decorul italic al butonilor reliefați, înconjurați de 3 cercuri concentrice, și cu decorul cercurilor orizontale de perle, veneto-illyre și central-europene. Interesante sunt și vasele din foaie de aur din tezaurul de la Rădeni (jud. Neamț) (aparținând Hallstattului): 3 cești semiglobulare (deformate intenționat, probabil înainte de depunerea în pământ), cu margine răsfrântă, cu gâtul delimitat de corp printr-un prag și cu una-două torți supraînălțate fixate prin nituri.

Scanned with OKEN Scanner

Deosebit de prețios este rytonul din argint aurit de la Poroina (jud. Mehedinți), datat între sec. al V-lea și sec. al III-lea î.Hr. Este probabil o piesă locală. Este lucrat cu acuratețe, în formă de corn, cu fundul în formă de protomă stilizată de taur (și cu partea superioară redând gâtul animalului). Realizarea capului este în contrast cu stângăcia scenelor. În ciuda atribuirii scitice (de exemplu, influențe în privința hainelor personajelor, tipice sciților din Cappadocia din sec. al IV-lea – al III-lea î.Hr.) sau tracice – caracterul provincial, dar și motivul canelurilor, ce ornamentează reprezentarea rytonului din mâna personajelor, plasează piesa într-o perioadă mai târzie (sec. al III-lea î.Hr.), produs al unui meșter ce cunoștea rytonii de la Panaghiurište (cu care se fac analogii).

Pocalele din argint din tezaurul de la Agighiol, cu formă gâtuită la mijloc (două trunchiuri de con sudate, la care se adaugă fundul, sudat și el la corpul vasului), cu buză răsfrântă, au un decor *au repoussé* și gravat, foarte bogat și dinamic, cu exagerări, dar cu fluiditate a liniei elegante: sub buză – o ghirlandă cu capete de vultur, cu cioc reliefat și creastă hașurată.

Similar (ca organizare a decorului) celui de-al doilea pahar de la Agighiol este și cel de la Porțile de Fier (Metropolitan Museum, New York).

Capul antropomorf din tezaurul de la Peretu era probabil un vas-ryton (precum a fost socotit și un vârf de sceptru, ori o garnitură de mobilă sau de oiște de car). Realizată din argint prin batere, repusaj, gravare, sudură, aurire, cizelare, piesa este un unicum prin forma atipică. Cu oarecare asemănări cu una dintre cnemidele de la Agighiol, efigia feminină de la Peretu are chipul stilizat tracic.

Cazane scitice din bronz (vase de cult, folosite la ospețe ritualice) au fost găsite în Moldova (Avrămeni, Iacobeni), în Muntenia (Viziru), în Dobrogea (Scorțaru, jud. Brăila, Castelu, jud. Constanța). Specific artei scitice sunt atât simplitatea decorului, cât și forma vaselor (semisferică și cu un picior), precum și multitudinea torților verticale de pe buză (8 la cel de la Scoțaru), dar și forma lor (similarități ale artefactului de la Castelu sunt găsite cu cazanele scitice descoperite în fosta URSS).

O situlă din bronz de la Craiova (jud. Dolj) (de o formă târzie) are un decor de tip celtic: încrustații din metal în relief (niello).

O adevărată capodoperă este carul din bronz cu căldare găsit la Orăștie (jud. Hunedoara), care simbolizează cu putere de sugestie vasul cu apa vieții și carul tras de păsări, ca și drumul pe apă al Soarelui. Un ansamblu alcătuind un model-miniatură de car votiv de la Bujoru (jud. Teleorman) (cultura Basarabi) este un suport de vas asemănător, dar mai simplu. Este o variantă de car votiv villanovian etrusc.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

d) OGLINZI

Oglinzile din bronz găsite în morminte atribuite sciților au fost inițial cópii după modele grecești. Toate sunt realizate cu îngrijire, au discul circular, cu rama îngroșată pe partea posterioară, discul având 15-20cm în diametru, egal cu lungimea mânerului masiv, tratat ca o coloană cu caneluri și cu un fel de capitel la partea superioară sau cu un animal tratat în stil scitic. De exemplu, oglinzi de la Feiurd, Jacu, Păuca au formă de cerb cu coarne ramificate și cu detalii ale ochilor și ale urechilor.

Rare în Moldova, oglinzile de tip scitic ne-au lăsat un exemplar provenit dintr-un mormânt de la Pocreaca (jud. Iași) (sfârșitul primei Epoci a fierului), care are pe una dintre fețe o bordură în jurul circumferinței, mânerul fiind terminat la un capăt cu un cerb ghemuit, așezat pe un soclu, iar la celălalt, cu o felină așezată de asemenea pe un soclu.

e) APLICE

Aplice în fomă de *pelta* (descoperite la Uioara de Sus, jud. Alba) erau decupate din tablă de bronz, perforația din centru datorându-se destinației lor, de a fi cusute pe veșminte. Probabil dispunerea lor delimita o imagine solară.

În formă de ochelari, cu spirale cu umbo central și cu două ochiuri de la conjugarea spiralelor, este aplica din depozitul de la Partoș (jud. Alba), foarte îngrijit realizată.

Din aur sunt aplicele descoperite la Izvorul Bârzii (jud. Mehedinți), în formă de frunză, precum și cele triunghiulare și treflate din depozitul de la Cajvana (jud. Suceava), care aparțin Hallstattului târziu.

În formă de protomă de ursuleț – între extremitățile semilunei care se termină în protome de șerpi – sunt unele aplice din argint (turnate și cizelate, realizate în relief tridimensional) din tezaurul de la Agighiol (jud. Tulcea). Altă aplică din același tezaur (martelată) are placa semicirculară decorată cu hașurури și volute, surmontate de o protomă de harpie, cu cunună de șerpi încolăciți.

Aplicele cruciforme din bronz pentru tolbă aparțin sciților. Cea găsită în Moldova, la Armășoaia, are cele 3 brațe scurte în formă de protome de vultur stilizate. Similar este decorul aplicei de la Bârsești: doar că aici schematizarea se aplică unor capete de grifon. Aplica de la Teiuș are brațe scurte ce redau un animal de pradă care înghite o cornută, brațul lung având reprezentarea unui cal, culcat cu picioarele sub el. Brațele scurte ale aplicei de la Salonta redau partea superioară a unui cal (capul, gâtul, picioarele din față), mijlocul fiind similar cu cel al aplicei de la Armășoaia. Pe aplica de la Mădăraș, decorul este redus la un cerc cu gaură la mijloc pe cele 3 brațe scurte și cu creste paralele pe cele 4 brațe.

De la Sf. Gheorghe provine o aplică mai deosebită, în formă de cerb îngenuncheat; factura și detaliile sunt scitice, dar nu a fost lucrată pe teritoriul României. Aplica de forma unui disc plat (ornamentat cu o spirală incizată) de la Șeica Mică se prelungește într-un cap de cerb schematizat, cu coarne răsucite spiralic și cu ochiul ca un cerculeț la capătul unei spirale incizate.

De factură scitică este și aplica (de harnașament) de la Argamum (jud. Tulcea), decorată prin turnare cu o protomă de cap stilizată. Cele 28 de aplice din argint (uneori aurit) din tezaurul de la Craiova (sec. al IV-lea î.Hr.) sunt stilizări, rigide, simetrice, ale unor protome zoomorfe la capătul unor forme geometrice (așadar, trăsături atât scitice cât și tracice).

Scanned with OKEN Scanner

Tezaurul de la Peretu are și acesta aplice tetraskelion terminate cu capete de animale.

Probabil o piesă de harnașament, o placă mare din aur din cetatea de la Stânceşti a fost atribuită sciților, datorită combinației hibride a reprezentării, similară peștelui din tezaurul scitic de la Witaszkovo-Veterdfelde, Polonia – redat aici însă în întregime ca pește.

La piesele din aur de la Mișca (jud. Arad), cu forme de rozetă cruciformă, simbolismul solar este evident.

Scanned with OKEN Scanner

Tezaurul de la Peretu are și acesta aplice tetraskelion terminate cu capete de animale.

Probabil o piesă de harnașament, o placă mare din aur din cetatea de la Stânceşti a fost atribuită sciților, datorită combinației hibride a reprezentării, similară peștelui din tezaurul scitic de la Witaszkovo-Veterdfelde, Polonia – redat aici însă în întregime ca pește.

La piesele din aur de la Mișca (jud. Arad), cu forme de rozetă cruciformă, simbolismul solar este evident.

Scanned with OKEN Scanner

f) PLĂCI DIN FOAIE DE AUR

Acestea trebuie considerate ca fiind scitice (deși unele opinii le-au atribuit artei traco-getice). La o placă din foaie de aur găsită într-un mormânt de la Gurbănești, însăși poziția este un indiciu al apartenenței scitice, dar și stilul de realizare; stilul moale, fără decuparea mușchilor și fără fațetarea volumelor, își găsește analogii în Tracia.

Scitice pot fi considerate și cele 3 plăcuțe treflate din aur de la Blaj, ornamentate semi-globular, cu mici proeminențe *au repoussé* în jurul marginilor și mai mari în mijloc (analogii se pot face cu piese scitice din fosta URSS).

Tot de la Blaj provine placa dreptunghiulară cu ornamente triunghiulare și granulații ștanțate (atribuită de unii culturii Basarabi).

Scanned with OKEN Scanner

2. ARTA PODOABELOR

a) BRĂȚĂRI

Unele dintre cele mai frecvente piese de podoabă din perioada aceasta, de până în sec. I î.Hr., sunt brățările. O formă comună a acestora este cea circulară, cu capete libere sau sudate, cu bara în secțiune rombică, din aur (Firiteaz), cu decor gravat pe fața exterioară (ca cele din depozitul de la Partoș, jud. Alba). Brățările în forma benzilor înguste sunt decorate cu creste paralele, ca cea de la Dragomirești, sau sunt gravate cu motive strict geometrice, unghiulare și mai rar curbe (niciodată spirale), unele cu succesiuni de ghirlande pe margini (și fără decor pe mijloc) (Șpălnaca), altele cu două șiruri de triunghiuri hașurate pe margini; cele mai multe au secțiuni în compartimente verticale mai mari alternând cu altele mai mici, ce au în interior gravate triunghiuri hașurate, ramuri de brad, X-uri; sau întâlnim motive ovale înconjurate de un șir de puncte interior și unul exterior. Mai complicat este decorul de pe brățările din depozitul de la Vadul Izei: în compartimentele mari au o succesiune de triunghiuri hașurate, cu puncte în vârfuri, pe laturile unei benzi înguste cu un șir de puncte. Decor în compartimente are și brățara din bronz de la Vinga (jud. Arad), în bară cu secțiune rotundă, cu capete subțiate și apropiate. De asemenea, pe brățări de la Șpălnaca – masive, de formă ovală, îngroșate la mijloc, cu secțiune rotundă sau semirotundă, capete subțiate și deschise –, benzi în unghi închid în ele romburi cu cercuțe concentrice în interiorul unora dintre ele. Brățara masivă de la Deapoli are compartimente decorate cu triunghiuri hașurate și cu succesiuni verticale de linii în unghi, în două compartimente fiind gravate romburi concentrice, cu cercuțe concentrice la mijloc. Două panouri dreptunghiulare gravate pe o frumoasă și fin decorată brățară de la Berzasca (jud. Caraș-Severin) sunt separate printr-o zonă de hașururi și fascicule.

Un alt tip de brățări sunt cele în care o foaie lată din bronz se răsucea în jurul antebrațului (terminate, unele, la capete printr-o spirală). Decorul constă într-o creastă reliefată. Brățările din depozitul de la Pecica sunt gravate cu șiruri de ghirlande, cercuțe concentrice, șiruri de puncte.

Brățări din bară torsionată au fost găsite de asemenea, precum cea de la Telița „Celic Dere" (jud. Tulcea).

Brățările masive din bronz cu ambele capete răsucite în câte două spirale apar încă din Epoca bronzului mijlociu. Cele din tezaurul de la

Scanned with OKEN Scanner

Sacoșu Mare (jud. Timiș) sunt terminate în dublă volută sau, asimetric, cu un capăt terminat într-o singură volută, iar celălalt, în dublă volută.

Se găsesc și brățări în formă de spirală. Una mare de la Ghilad (jud. Timiș) descrește în grosime la unul dintre capete, acestea, capetele terminându-se în volute. Și în Dobrogea au fost găsite brățări spiralate, de exemplu cea aparținând geților, cu 3 spire și cu capetele teșite și terminate în protomă de șarpe (Enisala, jud. Tulcea).

În formă de spirală, brățara poate constitui și apărătoare a antebrațului, atunci când lungimea ei este mare (ca în cazul celei găsite la Maglavit, jud. Dolj).

Din aur, brățările pot fi simple, din fir gros sau mai ales din bară cu secțiune cvadriangulară cu capetele apropiate sau petrecute (de exemplu, brățările din tezaurul de la Ostrovu Mare), decorul fiind în formă de crestături sau de liniuțe gravate. Reprezentative sunt cele cu capetele terminate cu câte o semilună mare și lată (Biia, Pipea, Transilvania), care au decorul – pe corp și pe semilune – geometric, unghiular și spiralic. Cea de la Biia are – pe lângă decor cu linii, cercuri, puncte, linii vălurite sau în zig-zag, *valuri ce se sparg* – și 3 butonași din aur sudați după turnare; cea de la Pipea este ornamentată asemănător: bandă ondulată; iar cea din Transilvania are o bandă cu laturile formate din succesiuni de arcuri, iar pe semilune sunt ghirlande cu cerculețe la vârfuri. O brățară de la Boarta, lucrată într-o foaie lată, este decorată cu caneluri orizontale și cu șiruri de puncte gravate. Decor gravat fin, cu striuri orizontale și benzi striate în zig-zag, găsim pe un fragment de brățară descoperit în jud. Hunedoara, a cărui simplitate este tipică pentru sfârșitul Epocii bronzului.

Există și brățări din aur cu capete terminate în protome de animale. Unul dintre capetele brățării găsite la Apold se termina probabil într-o protomă de bovină, iar celălalt, într-o protomă de berbec; brățara de la Vad se termină în protome de cal; brățările descoperite la Târgu Mureș și într-un loc neidentificat din Transilvania au capetele terminate în protome de taur și un decor din șiruri de perle în relief.

Brățările cu capetele răsucite în formă de spirală simplă sau dublă, ca cele din tezaurul de aur de la Firighiaz (Firiteaz) (jud. Arad), reprezintă artă prin forma lor, la care se adaugă uneori și decor cu crestături verticale sau gravat cu succesiuni de puncte, linii în zig-zag despărțite de linii verticale însoțite de puncte. O variantă – a celor cu câte o spirală la fiecare capăt – are corpul format dintr-o foaie lată, cu capete semilunare, cu nervuri în relief și uneori cu șiruri de perle (Aciș, Perecei, Săcuieni).

Scanned with OKEN Scanner

Brățările din foaie lată de la Oradea au nervuri longitudinale și decor gravat, în forma unor zig-zag-uri punctate, triunghiuri hașurate, liniuțe.

Brățările-manșon din tezaurul de la Turnu-Măgurele sunt decorate pe mijloc cu brâuri-nervuri orizontale, iar cilindrul mic are și zig-zag-uri gravate. Două brățări-manșon cilindrice compun și grupul al doilea (în afara celui alcătuit din două inele spirale) al tezaurul dintr-un loc necunoscut din România, nesudate, cu marginile perlate.

Scanned with OKEN Scanner

b) DIADEME

O diademă provine din tezaurul de podoabe din aur de la Hinova (jud. Mehedinți).

Cele două mari manșoane (diademe) din foaie de aur bătută cu ciocanul din tezaurul de la Galeș – Poarta Albă (jud. Constanța) (aparținând Hallstattului) au formă tronconică galbată, cu margini evazate și decor pe margini cu câte 3 șiruri de puncte *au repoussé*.

Scanned with OKEN Scanner

c) INELE, INELE DE BUCLĂ

INELELE de tip Brăduț au corpul decorat cu creste fine, verticale sau în unghiuri.

Dintr-un loc necunoscut de pe teritoriul țării noastre provine un tezaur (poate erau de fapt două tezaure diferite?) din care un grup este format din două inele spiralice din bară convexă de aur.

INELELE DE BUCLĂ (specifice Bronzului mijlociu și târziu, dar datând chiar dinaintea începutului Epocii bronzului) (apărute inițial în Asia Anterioară) sunt și din bronz și din aur, cu decor gravat și împuns *au repoussé*: creste în relief, zig-zag-uri, grupe de linii gravate (Pecica, Alba Iulia, Brașov, Vețel, Târgușor, Curtea de Argeș, Sărata-Monteoru – de aici provenind și inele cordiforme, cu capetele petrecute, și inele cu frunză – cu o parte lățită ce stilizează o frunză). Găsim asemănare cu *frunzele din aur* de la Sântana (jud. Arad) – cu o nervură în relief pe mijloc, prinse câte două la capetele unui fir de aur.

Scanned with OKEN Scanner

d) COLIERE

Colierele din bronz (semn de distincție socială) apar încă de la începutul Epocii bronzului. Cele masive nu sunt decorate. Unele de la Bocșa Română, Uioara, Gherghеș au un decor similar cu cele ale brățărilor: compartimente late și înguste, în care alternează zig-zag-uri pluriliniare cu linii verticale, cu motivul ramurii de brad în mijloc; ori întreaga zonă este decorată cu zig-zag-uri pluriliniare. În ceea ce privește forma, multe sunt torsionate (pandant al brățărilor cu creste), *torques*-uri din bară de aur sau argint fiind cunoscute la noi încă din Epoca bronzului. Exemple sunt cel de la Alba Iulia – Partoș sau cele 3 *torques*-uri – bare-colier – găsite la Deva, capetele fiind îndoite pentru prindere, sau înfășurate, ca la cele din depozitul de la Bâlvănești (cultura Basarabi). Cele din depozitul de la Coldău (prima Epocă a fierului) sunt din sârmă de bronz cu secțiune rotundă, cu bara răsucită neuniform și capetele răsucite spiralic sau terminate cu proeminențe semi-sferice ori în formă de T.

Din tezaurul de la Pecica – Rovine (jud. Arad), colierul este compus din 48 de conuri simple din aur, perforate pentru a fi prinse de un șnur (ori aplicate pe un veșmânt?). Probabil era o podoabă femină ritualică la începutul Hallstattului.

Și coliere în forma unor șiraguri de mărgele din aur în formă de perle sferoidale perforate la mijloc au fost descoperite, ca cel din tezaurul de la Boarta (jud. Sibiu). Foarte adesea folosite, asemenea perle din aur de forme diferite (sferice, cilindrice, în formă de butoi, lamelate) au fost găsite în tezaurele de la Sărăsău, Simeria, Șmig, în necropola de la Lăpuș.

Au ajuns până în zilele noastre diverse lanțuri (ca cel de la Apoldu de Sus, jud. Sibiu, alcătuit din 18 verigi din bară de aur torsionată), cu capete petrecute, de diferite mărimi.

Un saltaleone din tuburi de bronz a fost găsit la Ferigele (cultura Bârsești-Ferigile).

Pectoralul din aur de la Balaci (jud. Teleorman) (aparținând Hallstattului timpuriu) este o simplă bandă semilunară cu orificii la capete pentru prinderea de veșmânt.

Scanned with OKEN Scanner

e) PANDANTIVE

Un pandantiv cu miniaturi de celturi provine din depozitul de bronzuri de la Sângeorgiu de Pădure I (jud. Mureș).

O piesă destul de rară (4,5cm lungime) este pandantivul descoperit la Oradea – Pepinieră, de forma unui mic topor de luptă, din bronz, realizat prin turnare.

Miniaturizarea în bronz a unor obiecte cotidiene caracterizează de altfel sfârșitul Epocii bronzului.

Pandantivele în formă de mici clepsidre au laturile lungi concave, laturile scurte convexe sau drepte, partea superioară rotunjită, cea inferioară ornamentată cu șănțuiri, bordurile îngroșate. Pandantivele de la Dridu au decor cu incizii fine, cel de la Ticvaniu Mare are linii verticale reliefate; în rest, ca decor apar nervuri simple sau duble, ce urmăresc conturul piesei, la unele adăugându-se rozete reliefate (Arpășel), protuberanțe (Poșaga de Sus), un motiv în V (Ticvaniu Mare).

În formă de ochelari au fost găsite și pandantive (ca și fibulele...), ca cel de la Ploiești – Triaj (cultura Bârsești-Ferigile), cu agățătoarea constituită din bucla făcută între cele două spirale, sau ca cel de la Sărata-Monteoru. Ori ca cele din Munții Apuseni (Livezile, Poiana Aiudului, Ampoița, Mada – aparținând grupului cultural Copăceni), precum și cele aparținând *culturii Mureș*. Executate îngrijit, prin batere, pandantivele erau în general purtate la gât, dar uneori și prinse de o plasă sau ca ornamente ale unei garnituri de cap.

Două pandantive cu o ușoară sugestie antropomorfă au fost descoperite la Mișca (jud. Arad). Sincretism între o schematizare umană și imaginea unui topor prezintă două pandantive din bronz găsite la Ulmi – Liteni (jud. Iași) – forme frecvente de pandantive în Epoca bronzului târziu.

O mențiune specială trebuie făcută pentru lanțul din bronz cu diferite pandantive de la Orșova (Hallstatt): cu pandantive simbolice care reprezintă vase cu picior, precum și berbeci schematizați sugestiv.

De asemenea, de menționat este lanțul ornamental de harnașament de la Guruslău (jud. Sălaj) (o podoabă în relație clară cu apariția formelor de diferențiere socială, oglindite în detalii de costum, armament, harnașament): cu lănțișoare ce susțin un disc cu 5 cercuri concentrice și respectiv o placă dreptunghiulară decorată cu două roți solare ajurate.

Scanned with OKEN Scanner

Tot ca harnașament erau folosite și pandantive, ca cele de la Desa (jud. Dolj) (cultura Basarabi), inelare, din bronz, cu codița de prindere perforată, sau ca cele 5 din depozitul de la Ghidici (jud. Dolj) (tot Hallstatt).

Tutuli, clopoței din bronz care se atârnau ca pandantiv de harnașament (cca 8cm lungime), produceau sunete prin atingere unul de altul; au fost descoperiți în diverse depozite. Exemplificăm aici cu cei din peștera de la Cioclovina (jud. Hunedoara).

În sfârșit, trebuie menționat un mic pandantiv triunghiular din foaie de aur găsit în necropola de la Poiana (cultura Monteoru), decorat *au repoussé*.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

f) FIBULE

Fibulele (ace de siguranță) au forme diferite: de ochelari, ca cea de la Balta Verde (jud. Mehedinți) sau ca cele din depozitul de la Blandiana (jud. Alba). Sau găsim fibule cu disc și cu una sau mai multe spirale – care implică măiestrie în realizare, prin îmbinarea discurilor spiralice cu placa decorată (benzi, șiruri de puncte gravate), de care atârnă pandantive. Exemplare de la Cincu și Gușterița sunt decorate cu ghirlande și cu șiruri de puncte. Fibule cu arc simplu provin din aceleași două necropole de la Balta Verde ori de la Ostrovu Mare (jud. Mehedinți) (cultura Basarabi), aici cu port-agrafă cu croșet, cu port-agrafă cu placă în scut beoțian, precum și un fragment dintr-o fibulă în formă de lipitoare (*a sanguisuga*). Din Banat (loc neprecizat) provin fibule *a navicella*, de proveniență vest-italică – cu port-agrafa triunghiulară prelungă (cultura Basarabi). Fibulele de la Sanislău au doar un singur disc spiralic din fir de bronz, placa, circulară, fiind decorată cu linii drepte, șiruri de puncte și ghirlande duble. Culturii Babadag aparțin fibule – din bronz – cu nodozități pe arc (de exemplu, un fragment de la Babadag, o fibulă întreagă de la Revărsarea „Dealul Tichilești"); fibule cu globuri pe arc (de exemplu, fibula bine păstrată de la Revărsarea „Dealul Tichilești"). Singulară este fibula din așezarea Babadag III de la Enisala: cu două resorturi și o buclă pe arc, cu piciorul în formă de clepsidră.

O bogată fibulă (și mare) de la Suseni (jud. Mureș) (cultura Basarabi) este un unicum. O variantă a fibulei în ochelari, ea are corpul format dintr-un scut ovoidal, cu 3 spirale inegale la capătul opus resortului. Marginile scutului au șiruri de cerculețe, de cele din partea inferioară atârnând pandantive în formă de spadă. Scutul are un decor liniar, incizat fin.

Bogat ornamentată (și având aproape aceeași dimensiune) este și fibula de la Rafaila (jud. Vaslui) (cultura Basarabi), tot o podoabă ce reprezenta funcția și importanța socială. Aceasta se înscrie în seria fibulelor *cu pasmanterie* (de origine sud-vestică).

g) FALERE

Discuri din bronz rotunde, concave (Șandra), acestea sunt decorate *au repoussé* cu șiruri de puncte în jurul marginii, motive în C culcat cu capetele răsucite; sau există discuri spiralice (Galoșpetreu) decorate cu grupe de liniuțe paralele sau de X-uri.

Discurile-falere din aur (până la 14cm diametrul) sunt în majoritate bombate convex-concav (câteva fiind plate). Decorul mai simplu este cel realizat cu puncte gravate în jurul marginii și cu motive triunghiulare (Beba Veche). Mai complicat este cel cu cercuri de butonași în jurul butonului central (Pecica – Rovine, Țufalău, Adoni), uneori de pe cercurile de butonași desprinzându-se 3 grupe de câte 3 șiruri de butonași similari (adevărate tetraskelioane) (ca pe cele două falere de la Șmig, aparținând purtătorilor culturii Wietenberg). Pe o faleră din Transilvania, pe lângă cercul de butonași *au repoussé* din jurul centrului și acela din jurul marginii, se găsește o rozetă cu 4 foi în cruce, cu centrul pe mijloc. Mai deosebită este o faleră de la Reghin, cu șiruri de puncte *au repoussé* și cu mici proeminențe ce împart suprafața într-o serie de zone simetrice. Falera de la Vârșand are un decor cu caneluri și cu puncte gravate: o spirală fugătoare cu 5 cârlige se rotește în jurul centrului bombat. Cele din tezaurul de la Țufalău au un decor cu spirale în S-uri fugătoare în jurul centrului. Iar cele 3 falere păstrate din tezaurul de la Săcuieni, ornamentate *au repoussé* combinat cu gravare, au decorul alcătuind spirale din șiruri de puncte: spirale fugătoare și derivate prin dublare. Cele 3 falere plate găsite la Grăniceri sunt cele mai mari; au centrul ușor bombat *au repoussé*, decorul fiind realizat prin gravare punctiformă: motive spiralice, la care se adaugă două păsări afrontate sau doi cai afrontați, o pasăre și două siluete umane (una cu un pumnal în mână?) și cârlige spiralice pe cercul exterior. Decorul *au repoussé* (într-o foaie de aur) al celor 33 mici falere de la Ostrovul Mare (cultura Gârla Mare-Cârna) trasează spirale simetrice. Discurile spiralice de la Sărăsău, cu formă de melc turtit și derivate din spiralele în formă de ochelari, au decor cu succesiuni de triunghiuri cu cerculețe gravate la vârf.

Scanned with OKEN Scanner

h) **ACE**

Apărute în Epoca bronzului, ele dispar la jumătatea Epocii fierului, după care reapar în epoca romană (din os sau din fildeș acum). În general neîmpodobite, aceste piese ornamentale pentru cap sau pentru prins veșmintele aveau uneori gămălia (concavă sau sferică) profilată și decorată: de exemplu, cu o rozetă cu 4 petale, cu șiruri și cu grupuri de puncte (Sânnicolaul Român), o rozetă unghiulară în 4 colțuri (Șpălnaca), o stea în 12 colțuri hașurate în interior, în mijloc cu cercuri concentrice (Otomani), grupe de linii (Iara de Jos). Chiar corpul ácelor este uneori decorat cu grupe de linii sau de crestături, ori torsionat spre vârf. Un ac de la Sebeș – Podul Pripocului (cultura Wietenberg) are corpul torsionat, iar placa ovală este decorată *au repoussé* cu două șiruri de butonași, întretăiate în unghi drept și cu un cerc cu asemenea proeminențe împrejurul marginii. Aparte sunt ácele cu o placă rombică în locul gămăliei (Medgidia, Băleni, Coslogeni), decorată *au repoussé* cu romburi și triunghiuri umplute cu puncte și cu mici proeminențe (cultura Coslogeni).

Scanned with OKEN Scanner

i) CINGĂTORI

Lucrate dintr-o foaie lată, terminată cu o copcă la un capăt, acestea erau cusute pe o altă cingătoare textilă sau din piele. Decorul este gravat cu șiruri de puncte, motivele geometrice fiind zig-zag-uri, șiruri de X-uri, de ghirlande, arcade, cercuri concentrice, roata solară, linii ondulate, spirale fugătoare, dispunerea fiind în benzi paralele desfășurate longitudinal, dar și în metope. O cingătoare de la Șpălnaca și una de la Gușterița reproduc scutul micenian scobit pe ambele laturi. Deosebite sunt cingătorile de la Gușterița (jud. Sibiu). Cele mai înguste sunt ornamentate cu ghirlande și cu cârlige spiralice. Brâurile mai late au motive dispuse în metope: roata solară cu mai multe spițe, cercuri concentrice, combinate cu șiruri de triunghiuri hașurate sau cu alte motive simple.

În concluzie, nu poate fi contestată existența unor ateliere locale, care au lucrat pentru aristocrația tribală autohtonă (mai puțin probabil getă, dar cu siguranță greacă) opere hibride, aparținând artei orientalizante proprii zonei Traciei, Ucrainei, Crimeei etc., dar, în general este mai mult vorba despre meșteri itineranți, care produceau opere de comanditar, și mai puțin despre conturarea unei arte noi, proprie geților, în ciuda particularităților stilistice și a multiplelor influențe: o viziune independentă, un stil autonom getic nu sunt acceptate de toți cercetătorii. Cel puțin pentru perioada de dinaintea sec. al II-lea î.Hr. Unii exegeți sunt de acord asupra unui stil propriu și original al tracilor meridionali, în care elementele orientale, scitice, grecești se colează și se combină pe un fond autohton puternic, având ca rezultat imagini al căror mesaj este înțeles doar de cei care îi cunoșteau simbolistica.

Scanned with OKEN Scanner

GLOSAR

ABSIDĂ – construcţie de tradiţie antică, de plan semicircular sau poligonal, deschisă pe o latură şi închisă pe celelalte printr-un semicerc sau poligon, care amplifică spaţiul unei biserici către răsărit şi este rezervată clerului şi oficierii cultului

ACROPOLĂ – cetăţuie înăuntrul oraşelor antice greceşti, pe o înălţime, şi adăpostind principalele edificii publice (palate, temple)

AGATÂRŞI – popor scitic pe cale de tracizare, menţionat de Herodot în sec. al V-lea î.Hr. în Dacia

AGORA – piaţă publică în oraşele Greciei antice, unde se aflau principalele instituţii şi unde se ţineau adunările publice

AKINAKES – (lb. gr., pl. ***AKINAKAI***) spadă scurtă sau pumnal cu unul sau cu două tăişuri, folosite de perşi, sciţi, sarmaţi, precum şi de alte populaţii, în sec. al VI-lea – al III-lea î.Hr.; *akinakai* au fost descoperite şi pe teritoriul ţării noastre

AMBUTISAJ – îmbinare a două elemente goale în interior şi de dimensiuni apropiate, prin îmbucare forţată

AMOVIBIL – (despre obiecte, piese, organe de maşini etc.) care poate fi separat de restul ansamblului fără ca acesta să se defecteze

A NAVICELLA – (lb. lat. ***CU LUNTRIŞOARĂ***) tip de fibulă de origine italică, din prima Epocă a fierului, caracterizat printr-un arc îngroşat şi scobit în interior în forma unei bărci

ANGOBĂ – strat subţire de lut de o anumită culoare, cu care se acoperă vasele după modelajul la roată şi care ascunde culoarea naturală a lutului, pentru ca vasul să aibă un aspect mai fin

ANSA LUNATA – (lb. lat. ***TOARTĂ CU LUNĂ***) mănuşă de vas din Epoca bronzului şi din prima Epocă a fierului, prevăzută în partea superioară cu două protuberanţe în formă de coarne curbate şi subţiate ca extremităţile unei imagini de Lună Nouă

ANTE – prelungirile spre pronaos ale pereţilor laterali ai cellei

APEX – capăt, extremitate (ascuţită) a unui obiect

APOIKIA (lb. gr., pl. ***APOIKIAI***) – colonie întemeiată de greci în sec. al VIII-lea – al VI-lea î.Hr. pentru schimburile cu populaţiile locale

APOTROPAIC – (despre obiecte sau formule magice) destinat apărării împotriva duhurilor rele

ARDERE OXIDANTĂ ÎN CUPTOARE CU REVERBERAŢIE – pentru a se obţine o ardere perfectă la roşu, aceasta era făcută într-un mediu permanent aerisit şi în care flacăra nu loveşte direct olăria, ci peretele cuptorului şi se

Scanned with OKEN Scanner

prelinge pe el, asigurându-se o coacere corespunzătoare, la roșu, fără impurități

ARHITRAVĂ – element de construcție (caracteristic arhitecturii clasice) care constituie partea inferioară a antablamentului și care se sprijină pe capitelul coloanei sau pe zid

ARYBALLOS – mic vas globular, cu gât foarte îngust și cu buză răsfrântă, lată, folosit în Grecia antică pentru a păstra uleiuri sau parfumuri

ARTEFACT – obiect care a căpătat o anumită formă în urma intervenției omului

ASIZĂ – fiecare dintre straturile orizontale de cărămidă, piatră etc. care alcătuiesc zidăria unei construcții

ASKOS – vas folosit în Grecia antică pentru a turna cantități mici de lichide, precum uleiul

AU REPOUSSÉ – metodă de ornamentare a unei foi din metal prin baterea cu ciocanul dinăuntru spre afară pentru a se produce figuri în relief

AXIS MUNDI – pilon, centru al lumii, care în anumite credințe și filosofii reprezintă legătura dintre Cer și Pământ

BARBOTINARE – tehnică ceramică ce presupune presarea argilei lichide pe suprafața vaselor pentru ca acestea să devină netede și impermeabile, stratul respectiv putând fi decorat rudimentar, cu degetele

BASTION – fortificație de formă cilindrică sau poliedrică, construită la colțurile unei fortărețe

BLOCKHAUS – o casă odinioară improvizată din grinzi de lemn cioplite, întrebuințată în fortificații ca adăpost împotriva gloanțelor

BUCRANIUM – motiv ornamental constituit dintr-un cap de bou împodobit cu ghirlande de flori, panglici etc., în arhitectura Antichității și a Renașterii

BUTEROLĂ – capătul inferior, modelat decorativ, al unei teci de sabie

CALATHOS – (lb. gr. ***KALATHOS*** – coș) acoperământ de cap, înalt, cilindric, drapat de un văl, caracteristic unor zeițe greco-romane

CANELURI – jgheaburi paralele, alăturate, scobite de-a lungul unei coloane antice; (p. ext. în ceramică) jgheaburi similare trase pe suprafața vaselor

CAPITEL – partea superioară a unei coloane, semicoloane sau a unui pilastru, cioplită sau sculptată, care, prin intermediul unei abace, primește bolțarii inferiori ai unui arc sau suportă un antablament; este elementul cel mai caracteristic care diferențiază ordinele în arhitectură

CELLA – încăperea principală a unui templu grec sau roman, unde se află sanctuarul cu statuia divinității căreia îi era dedicat templul, închisă cu ziduri, în exteriorul cărora sunt situate colonadele

Scanned with OKEN Scanner

CHITON – piesă vestimentară albă sau colorată, purtată sub himation sau sub hlamidă; cămaşă, tunică

CIRCUMVALAȚIE – val cu șanț care înconjură o așezare pentru a o apăra

CISTĂ – mormânt preistoric din piatră în care era așezat cadavrul

CNEMIDĂ – jambieră din metal, jumătate de carâmb de cizmă, destinată să apere gamba la soldaţii greci

COEFORE – (în Antichitatea greacă) persoană care aducea ofrande pentru jertfe

CORONA MURALIS – la romani, coroană în formă de ziduri purtată de divinitatea protectoare a unei cetăți sau oferită celui ce se suise întâi pe zidurile unei cetăți asediate

CUPLU DIVIN – reprezentare simbolică a divinității masculine și a celei feminine, din care rezultă nașterea și rodnicia naturii

DAVA – așezare geto-dacică de tip oppidan, a cărei denumire era formată cu ajutorul terminației *-dava*

DEPAS AMFYKYPELON – *kantharos* plat cu torți

DIORIT – rocă eruptivă grăunțoasă, cenușie-verzuie, folosită ca piatră de construcție, la pavaje și ca ornament

DOLICOCEFAL – (craniu) caracterizat prin alungire antero-posterioară (indice cefalic: 75-81). Se întâlnește la nordici, la unele populații mediteraneene și la unele grupe de negri

DROMOS – în Grecia antică, pistă specială destinată alergătorilor, în cursele atletice; culoar de acces în casele mesopotamiene, miceniene sau cretane şi în mormintele feniciene, miceniene şi greceşti; alee mărginită de sfincşi la intrarea în templele egiptene

DULAP – scândură de secțiune dreptunghiulară, lată și groasă; blană

EMPLECTON – element arhitectonic constând dintr-o umplutură a unui zid gros, cu două paramente (feţe) din piatră de talie sau cărămidă, umplutură alcătuită din bolovani şi legată cu pământ sau cu var

EN POINTILLÉ – procedeu de pictură, desen și mai ales intaglio – gravură punctată sau întreruptă, în care linia este realizată prin puncte mai mult sau mai puțin apropiate

EPONIM (localitate) – loc unde s-au descoperit pentru prima dată vestigiile unei culturi arheologice și care dă numele acelei culturi

EȘICHIER – dispunere a unor obiecte pe două sau mai multe rânduri, cu intervale uniforme între ele

EXTRA MUROS – în afara zidurilor orașului

Scanned with OKEN Scanner

FIRNIS – vernis ceramic, negru, verde-măsliniu sau roşu, fin, compact, fără a fi vitrificat, care se aplică cu pensula sau prin îmbăiere, înainte de arderea vasului

FORJARE – prelucrare a unui metal sau a unui aliaj prin deformare plastică, la cald sau la rece, cu ajutorul unui ciocan sau al unei prese

FRONTON – secţiune triunghiulară a unei clădiri, formată de pantele acoperişului şi cornişe

GALBAT – (arhit.; despre coloane) cu fusul curbat la mijloc

GARDINĂ – șănțuleț făcut la capetele din interior ale doagelor unui butoi, în care se fixează fundul sau capacul; porțiunea de doagă dintre capătul de sus și șănțulețul în care se fixează fundul; (rar) borul pălăriei

GOBLET – vas de băut de formă evazată, fără picior sau torți

GORGONĂ – monstru din mitologia greacă, cu înfățișare de femeie cu șerpi în loc de păr, a cărei privire împietrea orice ființă; ornament arhitectural reprezentând capul unui astfel de monstru

GRIFON – animal fantastic, a cărui înfăţişare, cu trup de leu, cap şi aripi de vultur, urechi de cal, era foarte utilizată în arta decorativă a Orientului şi a Greciei antice, precum și în arta sciților

HIDRIE – vas mare pentru apă, din argilă arsă sau din metal, în formă de pară răsturnată, cu 3 torți, folosit în Antichitate

HIEROGAMIE – împreunare a unui zeu cu o zeiță sau a două principii de sex opus, care figurează într-un mare număr de religii

HIPPODAMIC (plan) – (plan hippodamic, hippodamian, milesian, în tablă de dame, în tablă de șah, cadrilat, ortogonal) (urb.) un tip de organizare a orașului în care străzile sunt rectilinii și se întretaie în unghi drept, creând insule de formă pătrată sau dreptunghiulară

HLAMIDĂ – mantie amplă de stofă albă sau roșie, prinsă cu o agrafă pe umăr, purtată de vechii greci și romani în călătorii, la festivități etc.

HORROR VACUI – în arta vizuală, teama de spaţii goale, probabil reprezentată de spații albe; de asemenea cunoscută sub numele de *cenophobia*, umplerea cu detalii a întregii suprafaţe a unei opere de artă

HTONIC, HTONIAN – referitor la pământ, al pământului; subteran; referitor la divinităţile subpământene

IMBRICAT – suprapus parţial, ca şindrilele, ţiglele sau ca solzii de peşte

IN SITU – amplasarea originară a unui vestigiu arheologic, poziție în care a fost descoperit

INTRA MUROS – în interiorul orașului

ÎN PLIN CINTRU (ARC) – arc semicircular (numit și arc roman), propriu arhitecturii romane și, ulterior, celei clasice

Scanned with OKEN Scanner

JANUS BIFRONS – una dintre cele mai vechi divinități din mitologia romană; era înfățișat cu două fețe opuse: una privea înainte, cealaltă, înapoi. Era zeul ușii, al sărbătorilor și riturilor de trecere și al fenomenelor de tranziție

KANTHAROS (pl. ***KANTHAROI***) – vas de tip greco-roman, cu picior şi cu două torţi supraînălțate, servind la amestecarea vinului cu apa

KREPIDOMA – fundament cu trepte al unui templu antic grecesc

KREPIS – (lb. gr.) bază, fundație

LEASĂ – împletitură de nuiele în formă de grătar, de gard, de coș etc., folosită (singură sau ca element component) în numeroase scopuri practice

LESENĂ – element aplicat pe marginile panourilor, ramelor etc., cu rol de susținere, acoperire sau decorare; pilastru plat și îngust pe fața unui zid, fără bază și capitel, legat de arce semicirculare și pe jumătate îngropat în zid

LUPĂ – (siderurgie) bucată de oțel buretos amestecat cu zgură, obținută prin anumite procedee metalurgice

MARTELARE – batere cu ciocanul, ciocănire a un metal

MEGALIT – nume dat unor monumente funerare sau de cult, construite în epoca neolitică și la începutul Epocii bronzului, din mari dale sau din blocuri enorme de piatră brută sau cioplite sumar

MEGARON – (în Grecia antică) încăpere principală a casei de locuit, delimitată la intrare de două ziduri sau şiruri de coloane formând o verandă; primul tip de templu grec derivat din acest model de locuinţă

MENHIR – monument megalitic (funerar sau de cult, întâlnit mai ales în provincia Bretagne și în sudul Angliei) de la sfârșitul epocii neolitice, construit dintr-un bloc înalt de piatră necioplită, așezat vertical, izolat sau în grup

METOPĂ – placă din piatră sau din ceramică împodobită cu basoreliefuri, care separă triglifele unei frize antice în templele dorice

NAOS – partea principală a unui templu, situată între pronaos şi cella

NIELLO – tehnică decorativă constând în încrustare cu un amestec de pastă neagră din plumb cu argint, aramă şi sulf, a ornamentelor gravate în metal

OENOCHOE (pl. ***OENOCHOAI***) – tip de vas grecesc din ceramică, de dimensiuni mici, din metal, ceramică sau sticlă, în formă de ulcior, cu deschidere trilobată și cu o singură toartă curbată, folosit pentru a turna amestecul de vin cu apă în cupe

Scanned with OKEN Scanner

OGIVAL – sistem de construcție caracteristic arhitecturii gotice, format din intersecția a două arce de cerc dispuse diagonal, care formează osatura unei bolți sau a unei deschideri

OPPIDUM – așezare romană fortificată cu valuri de pământ, palisade și șanțuri, centru economic, politic, religios și militar, un început de oraș; termen întrebuințat mai ales pentru lumea celtică, dar prin ext., este utilizat și pentru *davae*-le dacice

OPUS MIXTUM – tehnică de construcţie care presupunea alternanţă de asize de piatră cu asize de cărămidă

OPUS QUADRATUM – tehnică de construcţie preluată de la etrusci, care folosea blocuri din piatră paralelipipedice tăiate cu îngrijire şi aranjate regulat

ORANT(Ă) – efigie funerară reprezentând persoana îngropată, reprezentată în atitudine de rugăciune, cu braţele ridicate la nivelul umerilor, antebraţele verticale și palmele deschise

ORDONANȚĂ – (arhit.) dispunere, aranjare generală a elementelor componente ale unei fațade

PAIANTĂ – sistem de construcție a pereților unor case, care constă dintr-un schelet de lemn având golurile umplute sau acoperite cu diferite materiale (împletituri de nuiele ori șipci tencuite cu lut, chirpici etc.); material care alcătuiește asemenea sistem de construcție

PALISADĂ – element de fortificaţie, folosit în amenajările defensive mai vechi, alcătuit din pari groşi şi lungi bătuţi în pământ, legaţi între ei cu scânduri, frânghii etc., şi având între spaţii împletituri de nuiele, mărăcini etc.; palancă

PALMETĂ – motiv ornamental reprezentând o frunză de palmier sau de acant stilizată

PARAMENT – partea exterioară finită a unei construcţii, a unui element de construcție etc., având rol de protecţie şi estetic

PASMANTERIE – ramură a industriei textile care produce un sortiment variat de fireturi, panglici, șireturi

PATERĂ – vas plat în formă de farfurie întrebuințat în Antichitate la sacrificii și libațiuni

PELTA – (lb. lat.) scut mic, rotund, cu o dublă decupare concavă în partea superioară, fapt ce îi conferă o formă specifică; arma specifică amazoanelor

PERISTIL – colonadă care înconjoară un edificiu, o piaţă, o curte, un *atrium*, o grădină; spaţiul însuşi înconjurat de o asemenea colonadă

PHIALA – (lb. lat.) farfurioară sau castron larg

Scanned with OKEN Scanner

PITHOS – (lb. gr., pl. ***PHITOI***) recipient mare de depozitare

PIXIDĂ – casetă sau cupă acoperită, care servea la păstrarea bijuteriilor sau a împărtășaniei

PLISEURI – în arheologie, caneluri fine pe suprafața vaselor, orizontale, verticale, oblice, curboliniare, realizate după lustruire

POANSON – instrument de gravură

POMOSTEALĂ – pământ bătătorit, care umple golurile dintre temelie și podea la construcțiile țărănești și care, uneori, ține locul pardoselii; pământ frământat cu care se construiesc sau se lipesc pereții caselor țărănești

PORTIC – galerie deschisă, cu acoperişul susţinut de coloane sau de stâlpi şi cu rol de protecţie împotriva intemperiilor sau folosită ca spaţiu destinat mărfurilor

PRONAOS (NARTEX) – în arhitectura primitivă creştină şi medievală, un vestibul care preceda navele basilicii; (p. ext.) pridvorul unei biserici

PROSOPOMORF – de forma feței umane

PROTOMĂ – figurină în formă de cap de animal sau de om, formând un ornament al unui obiect metalic sau ceramic

RANFORSARE – întărire a unei piese sau a unei construcții metalice cu ajutorul unor bare, nervuri sau grinzi, pentru mărirea rigidității acestora

RAPIERĂ – spadă cu lama fină

RYTON – vas conic din metal sau din ceramică, cu vârful curbat în forma unui corn de animal, al cărei vârf este modelat în formă de protomă de animal, străpuns de o mică gaură pentru a permite scurgerea lichidului; era folosit în Antichitatea greacă pentru libații și petreceri

SITULĂ – vas de metal din prima Epocă a fierului, de forma unei găleți moderne, tronconice, prevăzută cu o toartă mobilă deasupra gurii și folosit la scos apă

SKYPHOS (lb. gr., pl. ***SKYPHOI***) – cupă adâncă pentru vin, cu două torți, folosită pentru băut

SLIP – strat subțire de lut folosit în ceramică pentru acoperirea și decorarea vaselor

STEATOPIGIE – depunere abundentă de grăsime în regiunea sacro-fesieră, caracteristică mai ales femeilor

STICHKANALTECHNIK – tehnică de incizare cu împunsături succesive în canal

ŞARPANTĂ – schelet format din piese de lemn, de metal sau de beton armat, care susține învelitoarea unui acoperiş (sau un alt element al unei construcţii) şi permite realizarea formei acestuia

Scanned with OKEN Scanner

TELL – colină artificială formată de către ruinele unor așezări antice

TERRA SIGILATA – ceramică romană de lux, caracterizată prin finețea pastei, prin pelicula lucioasă de culoare roșie aplicată pe suprafața vasului, și prin decorul în relief

TETRASKELION – motiv decorativ în formă de cruce cu brațele egale, cu extremitățile îndoite la 90 de grade

TIMPAN – (arhit.) suprafață de zidărie netedă sau ornamentată cu sculpturi, situată între o grindă orizontală și un arc de deasupra golului unei uși sau al unei ferestre; (muz.) instrument muzical de percuție, asemănător cu toba, dar care poate fi acordat

TIRANT – element din metal sau din beton armat, folosit în construcții, care are rolul de a prelua forțele de întindere

TORQUES – colier sau colan metalic, de obicei în formă de torsadă și terminat cu două ornamente

TRIGLIFĂ – (arhit.) ornament al frizei dorice (care se repetă la intervale egale)

TRISKELION – motiv decorativ cu 3 brațe egale, cu extremitățile îndoite la 90 de grade

TUMUL – movilă de pământ antică, ridicată ca monument funerar

UMBO – garnitură metalică protuberantă a unui scut

VĂLĂTUC – material de construcție făcut din lut amestecat cu paie sau cu rogoz, în formă de colaci sau de cărămizi, din care se clădesc pereții caselor țărănești (astupându-se o îngrăditură de pari)

VILLANOVIAN – referitor la cultura Villanova (datată între 1 000 și 500 î.Hr.)

VOLUTĂ – ornament în formă de spirală dezvoltată pe un singur plan, folosit la capitelurile coloanelor ionice, corintice și compozite; (p. gener.) ornament în spirală

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

LUCRĂRI DE SPECIALITATE

Antonescu, Dinu, *Introducere în arhitectura dacilor*, București, Ed. Tehnică, 1984

Bader, Tiberiu, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică și tracică*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1978

Berciu, D., *Arta traco-getică*, București, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, 1969

Canarache, V., *Tomis*, București, Ed. Meridiane, 1961

Crișan, Ion Horațiu, *Spiritualitatea geto-dacilor. Repere istorice*, București, Ed. Albatros, 1980

Daicoviciu, C., Daicoviciu, H., *Sarmizegetusa. Cetăţile şi aşezările dacice din Munţii Orăştiei*, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1988

Dumitrescu, Vladimir, *Arta culturii Cucuteni*, București, Ed. Meridiane, 1979

Dumitrescu, Vladimir, *Arta preistorică în România*, vol.I, București, Ed. Meridiane, 1974

Dumitrescu, Vladimir, *Hăbășești. Situl neolitic de pe Holm*, București, Ed. Meridiane, 1967

Florescu, Radu, *Arta dacilor*, București, Ed. Meridiane, 1968

Gimbutas, Marija, *Civilizație și cultură. Vestigii preistorice în sud-estul european*, București, Ed. Meridiane, 1989

Gramatopol, Mihai, *Dacia antiqua. Perspective de istoria artei și teoria culturii*, București, Ed. Albatros, 1982

Gramatopol, Mihai, *Studia III. 1979-1984*, Brașov, Ed. Transilvania Express, 2008

Illiri și daci, Cluj-București, Muzeul Național Beograd, Muzeul de Istorie al Transilvaniei Cluj, 1972

Jugănaru, Gabriel (coord. catalog), *Aspecte privind prelucrarea și circulația metalelor în Dobrogea din Preistorie până în Evul mediu*, Tulcea, Biblioteca Istro-Pontică, 2005

Jugănaru, Gabriel, *Cultura Babadag*, I, Constanța, Ed. Ex Ponto, 2005

MacKendrick, Paul, *Pietrele dacilor vorbesc*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1978

Mănucu-Adameşteanu, Mihaela, *Orgame/Argamum*, Tulcea, ICEM, 2001

Miclea, Ion, Florescu, Radu, *Geto-dacii. Strămoșii românilor. Vestigii milenare de cultură și artă*, București, Ed. Meridiane, 1980

Scanned with OKEN Scanner

Miclea, Ion, Florescu, Radu, *Preistoria Daciei*, București, Ed. Meridiane, 1980
Oanță-Marghitu, Rodica, *Aurul și argintul antic al României*, catalog de expoziție, Râmnicu-Vâlcea, Ed. Conphys, 2014
Oltean, Dan, *Religia dacilor*, București, Ed. Saeculum, 2002
Paul, Iuliu, *Cultura Petrești*, București, Ed. Museion, 1992
Pârvan, Vasile, *Dacia. Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene*, București, Ed. științifică, 1972
Pârvan, Vasile, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, Ed. Meridiane, 1982
Petrescu-Dîmbovița, M., *Cucuteni*, București, Ed. Meridiane, 1966
Petrescu-Dîmbovița, Mircea, Văleanu, Mădălin-Cornel, *Cucuteni-Cetățuie. Săpăturile din anii 1961-1966. Monografie arheologică*, Piatra-Neamț, Ed. *Constantin Matasă*, 2004
Preda, Constantin, *Callatis*, București, Ed. Meridiane, 1968
Vulpe, Radu, *Așezări getice din Muntenia*, București, Ed. Meridiane, 1966
Wullschleger, Manuela (ed.), *L'art néolithique en Roumanie*, Napoli, Arte'm, 2008

LUCRĂRI CU CARACTER GENERAL

Bărbulescu, Mihai, Deletant, Dennis, Hitchins, Keith, Papacostea, Şerban, Teodor, Pompiliu, *Istoria României*, Bucureşti, Ed. Corint, 2007
Giurescu, Constantin C., Giurescu, Dinu C., *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri şi pînă astăzi*, Bucureşti, Ed. Albatros, 1971
Giurescu, Dinu C., *Istoria ilustrată a românilor*, București, Ed. Sport-Turism, București, 1981
Miclea, Ion, *Dobrogea*, București, Ed. Sport-Turism, 1978
Petrescu-Dîmboviţa, Mircea, Vulpe, Alexandru (coord.), *Istoria românilor*, vol.I, *Moştenirea timpurilor îndepărtate*, Bucureşti, Academia Română, Ed. Enciclopedică, 2010

DICȚIONARE

Florescu, Radu, Daicoviciu, Hadrian, Roşu, Lucian (coord.), *Dicţionar enciclopedic de artă veche a României*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1980
Turner, Jane (coord.), *Dictionary of Art*, vol.1, 7, 27, 30, New York, Grove'Dictionaries, 1996

Scanned with OKEN Scanner

ARTICOLE

Alaiba, Ruxandra, Istina, Lăcrămioara Elena, *Ceramica de tip Cucuteni C descoperită în stațiunea Fulgeriș-Dealul Fulgeriș, com. Pâncești, jud. Bacău*, in *Carpica*, XXXV, Iași, 2006, p.47-60

Alaiba, Ruxandra, *Reprezentări zoomorfe în relief pe ceramica Cucuteni de tip C*, in *Carpica*, XXXIV, Iași, 2005, p.75-86

Antonescu, Dinu, *Arhitectura sanctuarelor patrulatere dace. Comentarii și propuneri*, in *Revista muzeelor și monumentelor*, 1, București, 1980, p.69-75

Bader, T., *Despre figurinele antropomorfe în cadrul Culturii Criș*, in *Acta Musei Napocensis*,V, Cluj, 1968, p.381-388

Bașotti, Puiu, *Influențe liniare în cadrul ceramicii culturii Hamangia*, in *Pontica*, XXIII, Constanța, 1990, p.13-22

Bașotti, Puiu, *Sondajele din așezarea culturii Hamangia de la Medgidia – Satu Nou*, in *Pontica*, XX, Constanța, 1987, p.19-42

Batariuc, Paraschiva Victoria, Haimovici, Sergiu, Niculică, Bogdan, *Plastica zoomorfă cucuteniană de la Mihoveni – Cahla Morii*, in *Arheologia Moldovei*, XXIII-XXIV, 2000-2001, București, 2003, p.259-271

Bațariuc, Paraschiva-Victoria, Ignătescu, Sorin, Niculică, Bogdan, *Plastica antropomorfă de la Mihoveni – Cahla Morii*, in *Anuarul Muzeului Național al Bucovinei*, XXVI-XXVII-XXVIII, 1999-2000-2001, Suceava, 2001, p.109-143

Berciu, D., *Mormîntul „princiar" de la Agighiol și unele probleme ale artei traco-getice*, in *Pontice*, II, Constanța, 1969, p.169-187

Berciu, Ion, *Importanța complexului neolitic „Lumea Nouă" în lumina noilor săpături (1961-1963)*, in *Apulum*, VII/I, Alba Iulia, 1968, p.53-59

Bodó, Cristina, *Construcțiile cu absidă din Dacia preromanică*, in *Istros*, X, Brăila, 2000, p.251-275

Buzdugan, Constantin, *Riturile funerare ale comunităților hallstattiene tîrzii din Moldova*, in *Acta Moldaviae Meridionalis*, II, Vaslui, 1980, p.51-60

Casan-Franga, Irina, *Contribuții cu privire la cunoașterea ceramicii geto-dacice. Cupele „deliene" getice de pe teritoriul României*, in *Arheologia Moldovei*, V, București, 1967, p.7-35

Cavruc, Valeriu, *Câteva precizări privind perioada timpurie a Epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, in *Memoria Antiquitas*, XXIII, Piatra Neamț, 2004, p.265-275

Căpitanu, Viorel, *Cestile dacice ornamentate din dava de la Răcătău, județul Bacău*, in *Carpica*, XXV, Iași, 1994, p.45-72

Scanned with OKEN Scanner

Ciobotaru, Dan, *O statuetă descoperită la Sânandrei – capodoperă a artei neolitice*, in *Analele Banatului, Arheologie-Istorie*, III, București, 1994, p.94-96

Ciugudan, Daniela, *O unealtă neolitică pentru decorat ceramica*, in *Apulum*, XXXII, Alba Iulia, 1995, p.9-12

Ciugudeanu, Horia, *Cultura Basarabi pe teritoriul județului Alba*, in *Apulum*, XIV, Alba Iulia, 1976, p.9-22

Ciută, Marius, *Aspecte ale complexului cultural Starčevo-Criș pe teritoriul României*, in *Sargetia*, XXVII/1, Deva, 1997-1998, p.9-44

Ciută, Marius, *Contribuții la cunoașterea celui mai vechi orizont al neoliticului timpuriu din România: cultura Precriș. Descoperirile arheologice de la Șeușa – La cărarea morii*, in *Apulum*, XXXVII/1, Alba Iulia, 2000, p.51-101

Coja, Maria, *Ceramica autohtonă de la Histria. Secolele V-I î.Hr.*, in *Pontica*, III, Constanța, 1970, p.99-124

Comșa, Alexandra, *Date cu privire la structura antropologică și la unele ritualuri funerare la geto-daci (secolele VI î.e.n. – I e.n.)*, in *Thraco-Dacica*, tomul XII, 1-2, București,1991, p.153-165

Comșa, Eugen, *Despre „figurinele en violon" din aria culturii Gumelnița*, in *Pontica*, X, Constanța, 1977, p.45-51

Comșa, Eugen, *Gesturi redate de figurinele neolitice din sudul României*, in *Acta Musei Napocensis*, 33, Cluj-Napoca, 1996, p.191-208

Comșa, Eugen, *Unele date referitoare la cultura Coțofeni în sud-estul Transilvaniei*, in *Cumidava*, IV, Brașov, 1970, p.3-16

Crișan, Viorica, *Aspecte privind relațiile dacilor din estul Transilvaniei cu ținuturile extracarpatice (sec. II a. Chr. – I p. Chr.)*, in *Istros*, X, Brăila, 2000, p.239-249

Cucoș, Ștefan, *Cîteva considerații cu privire la sfîrșitul culturii Cucuteni*, in *Carpica*, XVII, Bacău, 1985, p.33-40

Cucoș, Ștefan, *Ceramica de „tip C" din aria culturii Cucuteni*, in *Memoria antiquitatis*, IX-XI, Piatra Neamț, 1985, p.63-82

Cucoș, Ștefan, *Reprezentări antropomorfe în decorul pictat cucutenian de la Ghelăiești (jud. Neamț)*, in *Memoria Antiquitas*, II, Piatra Neamț, 1970, p.101-113

Diaconescu, Maria, *Plastica antropomorfă cucuteniană din colecțiile muzeelor din județul Botoșani*, in *Hierasus*, XI, Botoșani, 2001, p.7-36

Dragomir, Ion T., *Aspectul cultural Stoicani-Aldeni în lumina săpăturilor de la Lișcoteanca, Băneasa și Suceveni*, in *Memoria Antiquitatis*, II, Piatra Neamț, 1970, p.25-38

Scanned with OKEN Scanner

Drașovean, Florin, *Cultura Starčevo-Criș în bazinul Mureșului Mijlociu*, in *Apulum*, XIX, Alba Iulia, 1981, p.33-45
Dumitrașcu, Sever, *Utilitate și artă în ceramica dacică din Crișana*, in *Carpica*, XII, Bacău, 1980, p.45-53
Dumitrescu, Vladimir, *Plastica neolitică din așezarea de la Rast (jud. Dolj)*, in *Acta Musei Napocensis*, XXIV-XXV, Cluj-Napoca, 1992, p.29-68
Fazecaș, Gruia, *Aspecte privind așezările culturii Otomani de pe teritoriul României*, in *Crisia*, XXVI-XXVII, Oradea, 1997, p.51-65
Florescu, Adrian C., *Observații asupra sistemului de fortificare al așezărilor cucuteniene din Moldova*, in *Arheologia Moldovei*, IV, București, 1966, p.223-237
Florescu, Marilena, Căpitanu, Viorel, *Câteva observații referitoare la plastica antropomorfă din așezarea Cucuteni A de la Țigănești, județul Bacău (I)*, in *Carpica*, XXV, Iași, 1992, p.5-22
Florescu, Marilena, Nicu, Mircea, Rădulescu, Gheorghe, *Cîteva date referitoare la fazele tîrzii ale culturii Monteoru în lumina cercetărilor de la Pufești*, in *Memoria Antiquitatis*, III, Piatra Neamț, 1971, p.157-182
Ghemiș, Călin, Sorin Bulzan, *Un pandantiv din bronz descoperit la Oradea – Pepinieră*, in *Crisia*, XXVIII, Oradea, 1998, p.185-187
Gheorghiu, Dragoș, *„Vasele-binoclu" – o interpretare etnoarheologică*, in *Acta Musei Napocensis*, 33, Cluj-Napoca, 1996, 209-215
Gligor, Mihai, *Considerații privitoare la neoliticul târziu/eneoliticul timpuriu din sud-vestul Transilvaniei. Materiale ceramice de la Alba Iulia-Lumea Nouă*, in *Apulum*, XLIII/1, Alba Iulia, 2006, p.9-34
Gumă, Marian, Petrovszky, Richard, *Noi descoperiri eneolitice timpurii în zona Caransebeșului*, in *Tibiscus*, *****, Timișoara, 1978, p.97-114
Iaroslavschi, Eugen, *Vase tradiționale de provizii în epoca Latène tardiv*, in *Arheologia Moldovei*, XVIII, București, 1995, p.51-58
Iconomu, Constantin, *Un mormânt de la sfârșitul primei Epoci a fierului de la Pocreaca – Iași*, in *Arhelogia Moldovei*, XXIX, București, 2007, p.57-65
Iercoșan, Nicolae, *Spada de bronz de la Ghenci (jud. Satu Mare)*, in *Acta Musei Porolissensis*, VIII, Zalău, 1984, p.121-123
Ignat, Doina, *Așezarea neolitică aparținînd culturii Criș de la Suplacu de Barcău (j. Bihor)*, in *Crisia*, VIII, Oradea, 1978, p.9-25
Ignat, Doina, *În legătură cu o nouă descoperire arheologică aparținînd culturii Starčevo-Criș de la Suplacu de Barcău*, in *Crisia*, XIII, Oradea, 1983, p.431-435
Ignat, Doina, *Neoliticul vechi în nord-vestul României*, in *Crisia*, XXX, Oradea, 2000, p.23-44

Scanned with OKEN Scanner

Ignătescu, Sorin, *Ceramica liniară de la Mihoveni Cahla Morii*, in *Anuarul Muzeului Național al Bucovinei*, XXVI-XXVII-XXVIII, Suceava, 2001, p.45-87
Istina, Lăcrămioara Elena, *Plastica antropomorfă descoperită în stațiunea cucuteniană de la Fulgeriș. Repertoriu*, in *Carpica*, XXXV, Iași, 2006, p.39-46
Jugănaru, Gabriel, Ailinicăi, Sorin, *Noi date referitoare la sistemul de fortificare al așezării hallstattiene de la Babadag (jud. Tulcea)*, in *Peuce*, I (XIV), Tulcea, 2003, p.51-62
Jugănaru, Gabriel, *Coroplastia în cultura Babadag*, in *Peuce*, I (XIV), Tulcea, 2003, p.75-90
Jugănaru, Gabriel, *Pixidele – o formă ceramică mai puțin cunoscută în aria culturii Babadag*, in *Peuce*, I (XIV), Tulcea, 2003, p.63-74
Kacsó, Carol, *Descoperiri arheologice din mileniile II și I î.e.n. în nordul Transilvaniei*, in *Muzeul Național*, V, București, 1981, p.85-89
Kacsó, Carol, *Pandantivele de bronz în formă de clepsidră*, in *Apulum*, XXVI, Alba Iulia, 1990, p.79-89
Lako, Eva, *Piese de cult din așezarea neolitică de la Zăuan (jud. Sălaj)*, in *Acta Musei Porolissensis*, I, Zalău, 1977, p.42-46
László, Attila, *Așezarea daco-getică de la Băiceni (secolele IV-II î.Hr.)*, in *Arheologia Moldovei*, VI, București, 1969, p.65-90
Lazarovici, Gh., *Așezarea neolitică de la Parța*, in *Tibiscus*, II, Timișoara, 1972, p.3-26
Lazarovici, Gh., *Inventarul a două morminte neolitice de la Cluj-Napoca*, in *Acta Musei Napocensis*, XIV, Cluj-Napoca, 1977, p.23-28
Lazarovici, Gheorghe, Németi, Ioan, *Neoliticul dezvoltat din nord-vestul României (Sălajul, Sătmarul și Clujul)*, in *Acta Musei Porolissensis*, VII, Zalău, 1983, p.17-60
Lazarovici, Gheorghe, *Parța, un monument preistoric*, in *Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă*, nr.1, anul XIII, București, 1982, p.31-39
Lazarovici, Gheorghe, *Venus de Zăuan. Despre credințele și practicile magico-religioase (Partea I-a)*, in *Acta Musei Porolissensis*, XII, Zalău, 1988, p.23-70
Lazăr, Mircea Dan, *Plastica culturii Vinča-Turdaș din colecțiile Muzeului Județean Hunedoara-Deva*, in *Sargetia*, XI-XII, Deva, 1974-1975, p.11-18
Luca, Sabin Adrian, Suciu, Cosmin Ioan, *Despre începutul neoliticului timpuriu din Transilvania*, in *Studia Universitatis Cibiniensis*, I, Sibiu, 2004, p.9-24

Scanned with OKEN Scanner

Rusu, Mircea, *Considerații asupra metalurgiei aurului din Transilvania în Bronz D și Hallstatt A*, in *Acta Musei Napocensis*, IX, Cluj, 1972, p.29-63

Rusu, Mircea, *Depozitul de coliere de la Coldău*, in *Apulum*, VI, Alba Iulia, 1967, p.85-100

Schuster, Cristian, *Aria de răspândire a culturii Tei*, in *Analele Banatului*, III, Ed. Museion, Timișoara, 1994, p.171-178

Simion, Gavrilă, *Arme și podoabe inedite de bronz din județul Tulcea*, in *Pontica*, XXXVII-XXXVIII, Constanța, 2004-2005, p.99-110

Sion, Anișoara, *Cetatea dacică de la Costești. Scurtă privire asupra sistemului de construcție*, in *Revista muzeelor și monumentelor*, 2, București, 1985, p.3-12

Sîrbu, Valeriu, *Considerații privind importul amforelor elene și elenistice pe teritoriul României (sec. VI-I î.e.n.)*, in *Danubius*, vol.VIII-IX, Galați, 1979, p.123-137

Sîrbu, Valeriu, *Două bordeie dacice din dava de la Grădiștea, jud Brăila*, in *Istros*, XI, Brăila, 2004, p.83-110

Sîrbu, Valeriu, *Reprezentări animaliere pe recipiente ceramice în lumea geto-dacilor*, in *Arheologia Moldovei*, XVIII, București, 1995, p.69-77

Szekely, Zoltan, *Cîteva figurine interesante din România*, in *Apulum*, IX, Alba Iulia, 1971, p.129-138

Teodor, Silvia, *Decorul pe vasele borcan geto-dacice*, in *Arheologia Moldovei*, XVIII, București, 1995, p.17-31

Țerna, Stanislav, *Considerații preliminare privind evoluția decorului antropomorf pictat de pe ceramica culturii Cucuteni-Tripolje*, in *Peuce*, V(XVIII), Tulcea, 2007, p.32-42

Ursachi, Vasile, *Elemente decorative ale cănilor geto-dacice*, in *Arheologia Moldovei*, XVIII, București, 1995, p.33-43

Ursulescu, Nicolae, Boghian, Dumitru, Cotiugă, Vasile, Merlan, Vicu, *Noi date privind complexele de cult din cultura Precucuteni*, in *Sargetia*, XXX, Deva, 2001-2002, p.61-78

Ursulescu, Nicolae, *Caracteristici ale habitatului comunităților culturii ceramicii liniare în regiunile răsăritene ale României*, in *Carpica*, XXXIX, Bacău, 2010, p.19-25

Ursulescu, Nicolae, *Civilizația cucuteniană: credințe religioase sau sistem religios?*, in *Zargidava*, X, Bacău, 2011, p.197-221

Ursulescu, Nicolae, *Contribuții privind evoluția culturii ceramicii liniare pe teritoriul Moldovei*, in *Arheologia Moldovei*, XIII, Iași, 1990, p.13-47

Vlassa, N., *Considerații asupra neoliticului timpuriu din România*, in *Marisia*, VIII, Tîrgu Mureș, 1978, p.25-34

Scanned with OKEN Scanner

EDUCAȚIONAL

ARTE VIZUALE

Cursul universitar *Arta Preistoriei pe teritoriul actual al României* se adresează studenților Facultății de Arte Vizuale și Design a Universității de Arte "George Enescu" din Iași, în special celor aparținând Secției Istoria și Teoria Artei. Se urmărește o prezentare cuprinzătoare a fiecărui domeniu artistic în parte, cu exemple semnificative, care aparțin perioadei preistorice, și cu numeroase studii de caz. Lucrarea se deschide cu o clasificare generală a întregii perioade preistorice pe teritoriul României, în care sunt cuprinse principalele culturi și grupuri culturale.

IOANA IULIA OLARU

editura ARTES
www.artesiasi.ro
ISBN 978-606-547-270-9
9 786065 472709 >

Scanned with OKEN Scanner